

12773

GŁÓWNY URZĄD STATYSTYCZNY

HISTORIA POLSKI W LICZBACH

MATERIALNE WARUNKI
ŻYCIA LUDNOŚCI

WARSZAWA 1998

zeszyt 8

HISTORIA POLSKI W LICZBACH

KOMITET REDAKCYJNY

PRZEWODNICZĄCY

dr Franciszek Kubiczek

REDAKTOR GŁÓWNY

prof. dr hab. Andrzej Jezierski

CZŁONKOWIE

prof. dr hab. Juliusz Łukasiewicz

prof. dr hab. Andrzej Wyczański

dr Cezary Kukło

dr Andrzej Radzko

dr Cecylia Leszczyńska

SEKRETARZ

mgr Jan Berger

12773

GŁÓWNY URZĄD STATYSTYCZNY

HISTORIA POLSKI W LICZBACH

MATERIALNE WARUNKI ŻYCIA LUDNOŚCI

WARSZAWA 1998

PUBLIKACJĘ OPRACOWALI:

126384

OKRES DO 1795 R.

prof. dr hab. Andrzej Wyczański
dr Cezary Kukło

OKRES 1795—1918

prof. dr hab. Juliusz Łukasiewicz

OKRES 1918—1990

prof. dr hab. Andrzej Jezierski
dr. Cecylia Leszczyńska

PRZEDMOWA

Publikacja niniejsza jest kolejnym wydawnictwem z serii tematycznych opracowań roboczych „Historii Polski w liczbach”.

Zeszyt ten - podobnie jak i poprzednie - adresujemy przede wszystkim do instytutów naukowych, wyższych uczelni i bibliotek fachowych, licząc na zebranie ewentualnych uwag i sugestii dotyczących zarówno zakresu tematycznego jak i metod prezentacji materiału statystycznego.

W publikacji zaprezentowano w 277 tablicach dane liczbowe dotyczące dochodów, płac, budżetów rodzinnych, konsumpcji, warunków mieszkaniowych, zdrowotnych i ochrony życia ludności.

Informacje te przedstawiono dla takiego obszaru państwa polskiego, jaki obejmowały jego oficjalne granice w danym okresie chronologicznym wyodrębnionym w tym wydawnictwie, tj. do 1795 r., lat 1795-1918 i 1918-1990.

W uwagach wstępnych omówiono problemy związane ze zmianami materialnych warunków życia ludności w każdym z tych okresów czasowych.

Przy doborze materiału statystycznego przyjęto zasadę wykorzystywania wyłącznie źródeł i opracowań drukowanych. Zrezygnowano z przeprowadzania dodatkowych kwerend archiwalnych, traktując istniejący stan wiedzy na temat statystyki materialnych warunków życia ludności jako wystarczający dla koncepcji tego zeszytu.

Do opracowania dołączono wykaz wykorzystanej literatury, który może być także pomocny dla osób zajmujących się szerzej tematyką prezentowaną w niniejszej publikacji.

Komitet Redakcyjny „Historii Polski w liczbach” zwraca się do Czytelników z uprzejmą prośbą o nadsyłanie uwag i wszelkich propozycji dotyczących zarówno doboru materiału statystycznego jak i sposobu jego przedstawienia.

Dr Franciszek Kubiczek
Przewodniczący Komitetu Redakcyjnego
„Historii Polski w liczbach”

Warszawa, listopad 1997 r.

Objaśnienia znaków umownych

Kreska (—) — zjawisko nie wystąpiło.

Zero (0) — zjawisko istniało, jednakże w ilościach mniejszych od liczb, które mogły być wyrażone uwidocznionymi w tablicy znakami cyfrowymi.

Kropka (.) — zupełny brak informacji albo brak informacji wiarygodnych.

Znak (×) — wypełnienie pozycji, ze względu na układ tablicy, jest niemożliwe lub niecelowe.

„W tym” — oznacza, że nie podaje się wszystkich składników sumy.

SPIS TREŚCI

PRZEDMOWA.....	Str. III
OKRES DO 1795 R.	7-72
OKRES 1795-1918.....	73-130
OKRES 1918-1990	131-222
WYKAZ WYKORZYSTANEJ LITERATURY	223-229

MATERIALNE WARUNKI ŻYCIA LUDNOŚCI W OKRESIE OD XVI WIEKU DO 1990 R.

1-5

OKRES DO 1795 R.

UWAGI WSTĘPNE	9-10
---------------------	------

TABLICE

Dochody i płace

1.	Hierarchia dochodów według taryfy pogłównego w Polsce w 1520 r.	11
2.	Średnia płaca dzienna robotnika niewykwalifikowanego w Krakowie w latach 1521-1795	12
3.	Średnia płaca dzienna robotnika niewykwalifikowanego w Gdańsku w latach 1536-1700	14
4.	Średnia płaca dzienna robotnika niewykwalifikowanego w Warszawie w latach 1556-1795	15
5.	Płace akordowe górników dolnych (kopaczy) w Wieliczce i w Bochni w XVI-1 połowie XVIII w.	16
6.	Płace dzienne górników dolnych (kopaczy) w Olkuszu w 2 połowie XVI-1 połowie XVII w.	17
7.	Płace dzienne górników dolnych (kopaczy) w Tarnowskich Górach w XVII w.	17
8.	Płace roczne personelu folwarcznego w królewskich woj. krakowskiego w XVI-1 połowie XVII w.	18
9.	Płace roczne personelu folwarcznego w królewskich woj. sandomierskiego w XVI-1 połowie XVII w.	19
10.	Koszty utrzymania czeladzi w królewskich woj. Małopolski w XVI i 1 połowie XVII w.	19
11.	Indeks wzrostu kosztów utrzymania czeladzi folwarcznej w Małopolsce w XVI-1 połowie XVII w.	20
12.	Koszty zatrudnienia personelu folwarcznego w starostwie Nowego Miasta Korczyna w latach 1537-1660	20
13.	Płace roczne mamek miejskich w XVI-XVII w.	21
14.	Zarobki poznańskich prostytutek w 2 połowie XVI-XVII w.	22
15.	Wynagrodzenie roczne czeladzi w Gdańsku w końcu XVI w.	23

16.	Płace dniówkowe czeladników ciesielskich i murarskich w Elblągu w XVII w.	23
17.	Płace rajców i ławników Gdańska w 1672 r.	24
18.	Płace roczne robotników najmu wolnego i przymusowego w manufakturze szklanej Radziwiłłów w Urzeczcu w latach 1740-1793	24
19.	Płace tygodniowe w manufakturze sukiennej Radziwiłłów w Nieświeżu w 1755 r.	25
20.	Płace dzienne najemnych robotników rolnych na Mazowszu w 1790 r.	25
21.	Płace roczne czeladzi wiejskiej na Mazowszu w 1790 r.	26

Konsumpcja

22.	Oszacowanie przeciętnego wyżywienia ludności wiejskiej w Polsce w XVI w.	26
23.	Składniki przeciętnej racji dziennej ludności wiejskiej w Polsce w XVI w.	27
24.	Ceny detaliczne piwa pełnego jęczmiennego w Elblągu i Malborku w końcu XVI-XVII w.	27
25.	Piekarnie w Poznaniu w XVIII w.	28
26.	Rozmiary produkcji i dostaw na rynek mięsa przez rzeźników cechowych w Poznaniu w latach 1750-1790	28
27.	Roczna produkcja piwa w Poznaniu oraz dostawy z zewnątrz w latach 1785-1786	28
28.	Oszacowanie przeciętnego rocznego spożycia artykułów żywnościowych na 1 mieszkańca w Poznaniu w latach 1750-1790	29
29.	Oszacowanie przeciętnego dziennego spożycia na 1 mieszkańca według grup społeczno-zawodowych w Poznaniu w latach 1750-1790	30
30.	Oszacowanie konsumpcji niektórych produktów roślinnych na 1 mieszkańca w Gdańsku w latach 1746-1755	30
31.	Konsumpcja mięsa i masła na 1 mieszkańca w Gdańsku w latach 1750-1769	31
32.	Koszty i wartość odżywcza konsumpcji dziennej 12 produktów na 1 mieszkańca w Gdańsku ok. połowy XVIII w.	32
33.	Przeciętne roczne spożycie piwa i gorzałki przez ludność chłopską w Wielkopolsce w końcu XVIII w.	32

Warunki mieszkaniowe

34.	Zabudowa krakowskiego zespołu miejskiego ok. 1632 r.	33
35.	Zabudowa Sandomierza w XVIII w.	33
36.	Budynki mieszkalne w Warszawie w 2 połowie XVIII w.	34
37.	Zabudowa miast na ziemiach Polski środkowej w latach 1793-1794	34
38.	Budynki w wybranych miastach mazowieckich w końcu XVIII w.	35
39.	Stan zabudowy i zasiedlenia Warszawy w 1792 r.	36
40.	Przeciętne zaludnienie domów w miastach w województwie poznańskim i kaliskim w końcu XVIII w.	36
41.	Miasta posiadające wodociągi w XIII-1 połowie XVII w.	37
42.	Gospodarstwa korzystające z wodociągów miejskich w Krakowie w XVI-1 połowie XVII w.	37
43.	Dochody miasta Krakowa z wodociągów w XV-początek XVII w.	38
44.	Stan studni publicznych w Warszawie w 1792 r.	38
45.	Studnie w wybranych miastach mazowieckich w latach 1793-1794	39
46.	Cena drzewa opałowego w Krakowie w 2 połowie XV-XVI w.	40
47.	Cena drzewa opałowego w Krakowie w XVII-XVIII w.	41
48.	Cena drzewa opałowego w Gdańsku w XVI-XVIII w.	42
49.	Cena drzewa opałowego w Warszawie w 2 połowie XVI-XVIII w.	43

Warunki zdrowotne

50.	Szpital w wybranych diecezjach w początkach XVI w.	45
51.	Szpital w diecezji poznańskiej w latach 1603-1630	45
52.	Szpital w diecezji poznańskiej w latach 1672-1696	46
53.	Szpital w diecezji poznańskiej w latach 1777-1787	47
54.	Szpital funkcjonujący w archidiecezji lwowskiej obrządku łacińskiego w XV-XVIII w.	48
55.	Szpital parafialny w diecezji wileńskiej w 1781 r.	49
56.	Parafie miejskie i wiejskie ze szpitalami w diecezji poznańskiej w XVII-XVIII w.	50
57.	Szpital w parafiach miejskich i wiejskich w diecezji krakowskiej w połowie XVIII w.	50
58.	Parafie ze szpitalem według rodzaju patronatu w diecezji krakowskiej w połowie XVIII w.	52
59.	Parafie ze szpitalami według liczby ludności w diecezji poznańskiej w latach 1777-1787	52
60.	Liczba pokoi a liczba pensjonariuszy w szpitalach w diecezji poznańskiej w XVII-XVIII w.	53
61.	Szpital w diecezji poznańskiej według liczby pokoi w latach 1724-1728	53
62.	Przeciętna liczba pensjonariuszy w szpitalach w diecezji poznańskiej w XVII-XVIII w.	54
63.	Pensjonariusze w szpitalach w diecezji krakowskiej w połowie XVIII w.	55
64.	Pensjonariusze w szpitalach parafialnych w diecezji wileńskiej w 1781 r.	56
65.	Pensjonariusze w wybranych szpitalach parafialnych w archidiecezji lwowskiej obrządku łacińskiego w końcu XVIII w.	57
66.	Wahania sezonowe liczby chorych i biednych przebywających w krakowskim szpitalu św. Ducha w 1604 r.	58
67.	Dzieci podrzutki przyjęte do szpitala Dzieciątka Jezus w Warszawie w latach 1756-1799	59
68.	Dzieci podrzutki przyjęte do szpitala św. Ducha w Krakowie w latach 1762-1788	60
69.	Chorzy i dzieci w szpitalu Dzieciątka Jezus w Warszawie w latach 1772-1786	60
70.	Chorzy szpitala św. Łazarza w Lublinie w latach 1760-1780	61
71.	Apteki w Gdańsku w 2 połowie XVI-XVIII w.	62
72.	Stan osobowy cechu chirurgów (cyrulików) w Gdańsku w XVI-XVIII w.	62
73.	Chirurdzy (cyrulicy) w Poznaniu w XVI-1 połowie XVII w.	63
74.	Przyjęcia chirurgów (cyrulików) do prawa miejskiego w Poznaniu w 2 połowie XVI-XVIII w.	63
75.	Stan osobowy mistrzów chirurgów (cyrulików) w Przemyśle w XVII w.	64
76.	Uczniowie wyzwoleni na czeladników w cechu chirurgów (cyrulików) w Przemyśle w końcu XVI-XVII w.	64
77.	Udział służby zdrowia w ogólnej strukturze zawodowej ludności miasta Poznania w końcu XVI w.	65
78.	Udział ludności pracującej w usługach osobistych i kościelnych w ogólnej strukturze ludności zawodowo czynnej w Poznaniu w 1795 r.	65
79.	Służba zdrowia w Warszawie w końcu XVIII w.	66
80.	Udział służby zdrowia w ogólnej strukturze zawodowej ludności miasta Kalisza w 1793 r.	66
81.	Szacunki śmiertelności epidemicznej ludności Gdańska w XVII-1 połowie XVIII w.	67
82.	Struktura zgonów według płci i wieku w parafii Św. Krzyża w Warszawie w latach 1775-1801	68

83.	Struktura zgonów według płci i wieku w parafii Wieleń nad Notecią w latach 1780-1800	69
84.	Sezonowość zgonów według wieku w parafii Św. Krzyża w Warszawie w latach 1760-1799	70

Wykresy:

1.	Plan dworku przy ul. Dobrej w Warszawie w 2 połowie XVIII w.	71
2.	Sezonowość zgonów w latach epidemii dżumy w parafii Św. Krzyża w Warszawie w początkach XVIII w.	71
3.	Sezonowość zgonów według wieku w parafii Św. Krzyża w Warszawie w latach 1760-1799	72

OKRES 1795-1918

UWAGI WSTĘPNE	75-7
---------------------	------

TABLICE

Plące, budżety rodzinne

85.	Plące rzemieślników i robotników niewykwalifikowanych w Warszawie w latach 1832-1912	79
86.	Plące robotników w przemyśle Królestwa Polskiego w latach 1904-1910	80
87.	Relacje płac rzemieślników do cen artykułów żywnościowych w Warszawie w latach 1841-1912	80
88.	Relacje płac robotnika niewykwalifikowanego do cen artykułów żywnościowych w Warszawie w latach 1841-1912	81
89.	Plące rzemieślników we Lwowie w latach 1856-1912	82
90.	Plące nominalne czeladników w Krakowie w latach 1851-1909	82
91.	Relacje płac rzemieślników do cen żywności we Lwowie w latach 1856-1912	83
92.	Relacje płac czeladników do cen żywności w Krakowie w latach 1841-1909	83
93.	Plące ubezpieczonych od wypadku w Galicji, Czechach i Austrii w latach 1900-1912	84
94.	Plące robotników w niektórych gałęziach przemysłu i w budownictwie w Galicji w latach 1904-1911 w porównaniu do płac w Austrii	84
95.	Dzienna płaca czeladników murarskich w Bydgoszczy i Gdańsku w latach 1882-1911	85
96.	Wydatki na wyżywienie i odzież w rodzinie pracownika pudlingarni w Brodach w 1865 r.	86
97.	Tygodniowe wydatki w rodzinach robotniczych w Łodzi w początkach XX wieku	87
98.	Roczne koszty utrzymania rodzin robotniczych na Śląsku w połowie lat 70-tych XIX wieku	87
99.	Miesięczne wydatki 8 osobowej rodziny górniczej w Siemianowicach w 1908 r.	88
100.	Podział ludności według dochodu na ziemiach pod panowaniem Prus w 1913 r.	88

Pożywienie

101. Konsumpcja zboża i ziemniaków w Królestwie Polskim w latach 1810-1913	89
102. Konsumpcja mięsa w Królestwie Polskim w latach 1810-1899	90
103. Spożycie cukru w Królestwie Polskim i niektórych państwach Europy w latach 1825-1914	90
104. Konsumpcja wódki w Królestwie Polskim w latach 1811-1911	91
105. Konsumpcja piwa w Królestwie Polskim w latach 1811-1911	91
106. Rzeczywiste pokrycie potrzeb mieszkańców Królestwa Polskiego na poziomie wyżywienia dostatecznego w latach 1810-1900	92
107. Roczne wydatki na wyżywienie w rodzinie robotnika warsztatów mechanicznych w Białogonie w 1850 r.	92
108. Dzielne spożycie żywności w gospodarstwach chłopskich w Grądach pod Błoniem w 1894 r.	93
109. Dzienna racja żywności robotnika w Łodzi w 1907 r.	94
110. Tanie kuchnie w Warszawie w latach 1871-1874	94
111. Jadłospis w domu roboczym w Jaworznie w 1848 r.	95
112. Jadłospis średniozamożnej rodziny chłopskiej w poznańskim w połowie wieku XIX	95

Warunki mieszkaniowe

113. Warunki mieszkaniowe w miastach na obszarze zaboru austriackiego, który później stanowił część Królestwa Polskiego w 1808 r.	96
114. Warunki mieszkaniowe w miastach Galicji w 1808 r.	97
115. Warunki mieszkaniowe na wsi w zaborze austriackim w 1808 r.	98
116. Domy w miastach i na wsi Księstwa Warszawskiego według departamentów w 1810 r.	99
117. Domy w miastach Królestwa Polskiego według województw w 1827 r.	99
118. Domy w miastach Królestwa Polskiego według wielkości miast w 1827 r.	100
119. Domy w miastach Królestwa Polskiego według województw w 1850 r.	101
120. Domy w miastach Królestwa Polskiego według województw w 1865 r.	101
121. Domy w miastach Królestwa Polskiego według wielkości miast w 1865 r.	102
122. Domy w największych miastach Królestwa Polskiego w 1827, 1865 i 1904 r.	103
123. Budulec domów w największych miastach Królestwa Polskiego w 1827, 1865 i 1904 r.	103
124. Domy w miastach Królestwa Polskiego według guberni w 1865 i 1904 r.	104
125. Mieszkania w miastach Królestwa Polskiego według guberni w latach 1905-1912	104
126. Stan budynków w Królestwie Polskim według guberni w 1910 r.	105
127. Stan budynków w Królestwie Polskim w 1912 r.	105
128. Zasoby mieszkaniowe w Warszawie w latach 1868-1919	106
129. Warunki mieszkaniowe w Warszawie w latach 1868-1919	106
130. Wielkość i zaludnienie mieszkań w Warszawie według ich położenia w budynku w 1882 r.	107
131. Warunki mieszkaniowe w Warszawie według niektórych okręgów w 1891 r.	107
132. Warunki mieszkaniowe w Warszawie według dzielnic w 1919 r.	108
133. Warunki mieszkaniowe robotników krakowskich w 1910 r.	108

134. Mieszkania w miastach górnośląskich w 1905 r.	109
135. Wodociągi w miastach na ziemiach polskich do 1914 r.	110
136. Działalność wodociągów w niektórych miastach ok. 1913 r.	110
137. Kanalizacja w miastach pod panowaniem Prus w 1912 r.	111
138. Gazownie w miastach na ziemiach polskich do 1914 r.	111
139. Zużycie gazu w większych miastach w 1913/1914 r.	112
140. Pierwsze elektrownie miejskie na ziemiach polskich	112
141. Zużycie elektryczności w większych miastach ok. 1913 r.	113
142. Zużycie energii elektrycznej wytworzonej przez Warszawską Elektrownie Miejską dla celów oświetleniowych w latach 1906-1918	113

Warunki zdrowotne i ochrona zdrowia

143. Służba zdrowia w Księstwie Warszawskim według departamentów w 1810 r.	114
144. Szpitale w Księstwie Warszawskim według departamentów w 1807 r.	114
145. Personel lekarski w Królestwie Polskim w latach 1904-1913	115
146. Personel lekarski na Litwie, Białorusi i Rusi według guberni w 1910 r.	116
147. Szpitale publiczne w Królestwie Polskim w latach 1842-1866	116
148. Domy schronienia w Królestwie Polskim w latach 1843-1870	117
149. Chorzy w szpitalach Okręgu Łódzkiego w latach 1844-1869	117
150. Szpitale publiczne w Królestwie Polskim według guberni w 1867, 1897 i 1902 r.	118
151. Szpitale w Królestwie Polskim według guberni w 1910 r.	118
152. Szpitale na Litwie, Białorusi i Rusi według guberni w 1910 r.	119
153. Apteki w Królestwie Polskim według guberni w latach 1904-1913	119
154. Apteki na Litwie, Białorusi i Rusi według guberni w 1910 r.	120
155. Służba zdrowia w Galicji w latach 1873-1908	120
156. Służba zdrowia w krajach monarchii austriackiej w 1903 r.	121
157. Szpitale w Galicji w latach 1875-1911	121
158. Chorzy w szpitalach Galicji w latach 1875-1911	122
159. Personel aptek publicznych w Galicji w latach 1873-1908	122
160. Lekarze i apteki na ziemiach polskich pod panowaniem Prus w 1912 r.	123
161. Szpitale na ziemiach polskich pod zaborem według rejencji w 1911 r.	123
162. Kasy chorych w Galicji w latach 1901-1912	124
163. Ubezpieczenia od wypadków w Galicji w latach 1890-1912	125
164. Kasy chorych w zaborze pruskim w 1911 r.	126
165. Szczepienia przeciwospowe w Galicji w latach 1877-1893	126
166. Niektóre przyczyny zgonów w Księstwie Warszawskim w 1810 r.	127
167. Niektóre przyczyny zgonów w Królestwie Polskim w latach 1910-1913	127
168. Niektóre przyczyny zgonów w Galicji w latach 1876-1909	128

Okres I wojny światowej

169. Wskaźniki płac i cen żywności w Warszawie w latach 1914-1918	129
170. Przydziały kartkowe żywności w czasie I wojny światowej	129

OKRES 1918-1990

UWAGI WSTĘPNE	133-138
----------------------------	---------

TABLICE

Dochody, płace, budżety

1918-1939

171. Dochód społeczny w 1929 i 1933 r.	139
172. Dochód mniejszych (2-50 ha) gospodarstw rolnych w latach 1926/27-1937/38	140
173. Dochód rolniczy za dzień pracy członka rodziny w gospodarstwach chłopskich i wartość wyżywienia dziennego osoby dorosłej w gospodarstwach od 2 do 50 ha w latach 1926-1938	141
174. Płace umowne stałych robotników rolnych (ordynariuszy) w latach 1927/28-1937/38	142
175. Wartość rocznego wynagrodzenia stałych robotników rolnych w latach 1929-1933	142
176. Płace dniówkowych robotników rolnych w 1928 i 1933 r.	143
177. Dochody (brutto) z pracy najemnej w 1929 i 1933 r. bez świadczeń społecznych	144
178. Przychody (środky do życia) rodzin robotniczych w Warszawie w 1935 r.	145
179. Zarobki godzinne robotników w wielkim i średnim przemyśle w latach 1928-1938	146
180. Zarobki tygodniowe i godzinne robotników w przemyśle przetwórczym w latach 1932-1938	147
181. Stawki płac za 8 godzinny dzień pracy robotników wykwalifikowanych w 1924 i 1929 r.	148
182. Porównanie płac robotników wykwalifikowanych z płacami robotników niewykwalifikowanych w 1924 i 1929 r.	149
183. Przeciętny zarobek robotników według gałęzi przemysłu przetwórczego i kwalifikacji w sierpniu 1936 r.	150
184. Podział robotników według wysokości zarobku tygodniowego w 1933 r.	151
185. Podział robotników przemysłowych według wysokości zarobku tygodniowego i gałęzi przemysłu w 1936 r.	152
186. Podział robotników przemysłowych według zarobków tygodniowych w układzie wojewódzkim w sierpniu 1936 r.	153
187. Podział robotników przemysłowych według wysokości zarobku tygodniowego, rodzaju zakładów i regionów kraju w latach 1929-1938	154
188. Procentowy rozkład rodzin robotniczych według wysokości miesięcznego dochodu na jednostkę konsumpcyjną w 1937 r.	155
189. Przeciętne miesięczne zarobki pracowników umysłowych objętych ubezpieczeniem emerytalnym ZUS w latach 1928-1935	155
190. Płace miesięczne pracowników umysłowych w latach 1930 i 1933 według poziomu wykształcenia	156
191. Płace miesięczne niektórych pracowników państwowych w Warszawie (z 20% dodatkiem społecznym oraz dodatkiem na żonę i dwoje dzieci) w 1925 i 1927 r.	156

192. Płace miesięczne pracowników państwowych, zawodowych wojskowych oraz pracowników przedsiębiorstw państwowych w 1939 r.	157
193. Wskaźniki płac robotników w przemyśle w latach 1921-1938	158
194. Wskaźniki płacy realnej i funduszu płac realnych w latach 1924-1939 w wielkim i średnim przemyśle	159
195. Wskaźniki realnych płac robotniczych w latach 1924-1929 według gałęzi przemysłu i regionów kraju	160
196. Wskaźniki sum wypłaconych robotnikom w wielkim i średnim przemyśle w latach 1929-1938	161
197. Płace nominalne i realne urzędników państwowych w latach 1918-1933	162
198. Struktura przeciętnych rozchodów w gospodarstwach domowych robotników według kierunków konsumpcji w 1928 i 1938 r.	163
199. Wydatki w schematach dla badania kosztów utrzymania rodzin pracowników umysłowych i robotniczych	164
200. Przeciętne normy wydatków na jednostkę konsumpcyjną w rodzinach pracowników umysłowych w maju 1932 r.	165
201. Robotnicy w wielkim i średnim przemyśle przetwórczym według dni pracy w tygodniu w latach 1928-1938	165
202. Przepracowane robotnikogodziny w wielkim i średnim przemyśle w latach 1928-1938	166
203. Bezrobocie w latach 1919-1939 (poza rolnictwem)	166
204. Wydatki na opiekę społeczną w latach 1927/28-1938/39	167
205. Ubezpieczenia społeczne w latach 1925-1938	168
206. Świadczenia zakładów ubezpieczeń społecznych w latach 1925-1938	169
207. Wydatki zakładów ubezpieczeń społecznych na świadczenia w latach 1925-1937	170
208. Wydatki i dochody Funduszu Pracy w latach 1933-1939	170

1945-1990

209. Pierwotny podział dochodu narodowego w latach 1960-1990	171
210. Struktura nominalnych dochodów osobistych ludności w latach 1970-1990	171
211. Relacje dochodów między ludnością chłopską a pracowniczą w latach 1970-1985	172
212. Struktura płac (wynagrodzeń) przeciętnych w gospodarce uspołecznionej w latach 1956-1990	172
213. Wskaźniki wynagrodzeń nominalnych, kosztów utrzymania i wynagrodzeń realnych zatrudnionych w gospodarce uspołecznionej w latach 1955-1990	173
214. Dynamika realnych dochodów osobistych ludności w latach 1960-1990	173
215. Przeciętna liczba godzin przepracowanych w tygodniu przez robotników w przemyśle przetwórczym w niektórych krajach w latach 1960-1985	174
216. Przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny w gospodarstwach domowych według liczby osób w gospodarstwie domowym w 1994 r.	174
217. Struktura przeciętnych rozchodów w gospodarstwach domowych robotniczych według kierunków konsumpcji w latach 1960-1988	175
218. Przeciętne miesięczne wydatki w gospodarstwach domowych w przeliczeniu na 1 osobę w gospodarstwie domowym w latach 1985 i 1990	176
219. Świadczenia społeczne w latach 1950-1990	177

Spożycie

1918-1939

220. Spożycie roczne niektórych artykułów w latach 1929-1938	177
221. Przeciętne roczne spożycie artykułów żywnościowych w budżetach rodzin robotniczych w niektórych krajach na przełomie lat 20-tych i 30-tych	178
222. Dzienna racja żołnierza i statystycznego rolnika w Polsce w 1936 r.	179
223. Spożycie przez zamożnych chłopów na Pomorzu i niezamożnych chłopów w Galicji w latach 1931-1933 (na osobę dorosłą)	179

1939-1945

224. Tygodniowe normy przydziału żywności dla ludności Generalnego Gubernatorstwa w latach 1941-1943	180
225. Dzienna wartość odżywcza przydziałów żywności dla ludności Warszawy w latach 1941-1943	181
226. Tygodniowe normy przydziału żywności dla ludności polskiej i niemieckiej w Kraju Warty w latach 1941-1944	182
227. Tygodniowe normy przydziału żywności dla Polaków, Niemców i Żydów w okręgu Gdańsk-Prusy Zachodnie w latach 1942-1943	183
228. Tygodniowe normy żywności na Śląsku w latach 1939, 1942 i 1943	184

1945-1990

229. Przydziały kartkowe w lipcu 1945 r.	185
230. Indywidualne i dodatkowe karty zaopatrzenia oraz dzienna wartość kaloryczna norm przydziałów zaopatrzenia reglamentowanego według rozdzielnika Ministerstwa Aprowizacji z dnia 1 I 1947 r.	186
231. Spożycie niektórych artykułów na 1 mieszkańca w latach 1938-1990	187
232. Wartość energetyczna i odżywcza przeciętnego spożycia żywności w latach 1950-1983	187
233. Spożycie wybranych artykułów konsumpcyjnych na 1 mieszkańca w niektórych krajach w 1960, 1971-1975 i 1987-1991 r.	188

Budownictwo i warunki mieszkaniowe

1918-1990

234. Budynki zamieszkałe według materiału ścian i pokrycia w 1921 r.	189
235. Budynki mieszkalne w miastach według materiału ścian i pokrycia w 1931 r.	190
236. Budynki mieszkalne zakończone w miastach w latach 1929-1930	191
237. Budowle zakończone oraz mieszkania i izby w budowlach mieszkalnych w 1931 r.	192
238. Ruch budowlany (budynki mieszkalne) w 1931 r.	193
239. Mieszkaniowy ruch budowlany w miastach w latach 1932-1937	194
240. Nowe budynki mieszkalne rozpoczęte w miastach według kubatury w latach 1932-1937	195
241. Budynki mieszkalne nowe rozpoczęte według materiałów budowy ścian w latach 1932-1937	196

242.	Nowe budynki mieszkalne rozpoczęte w miastach według liczby izb w latach 1932-1937	197
243.	Budownictwo mieszkaniowe w latach 1950-1990	198
244.	Mieszkania zamieszkane według okresu budowy i form własności w 1988 r.	198
245.	Mieszkania i ich zaludnienie w latach 1921-1988	199
246.	Wielkość mieszkań i przeciętne ich zaludnienie w latach 1921-1988	200
247.	Warunki mieszkaniowe w miastach liczących 20 tys. i więcej mieszkańców według grup społeczno-zawodowych w 1931 r.	201
248.	Zasoby mieszkaniowe, ludność i gospodarstwa domowe oraz niedobór mieszkań w latach 1950-1988	201
249.	Ludność w gospodarstwach domowych według grup społeczno-zawodowych głowy gospodarstwa domowego w 1984 r.	202
250.	Miasta wyposażone i obsługiwane przez urzędy komunalne w latach 1928-1990	203
251.	Wyposażenie budynków mieszkalnych w instalacje w miastach w 1931 r.	204
252.	Ludność miast w budynkach mieszkalnych wyposażonych w instalacje w 1931 r.	205
253.	Spożycie wody, gazu i elektryczności w większych miastach w latach 1913-1937	206
254.	Wyposażenie mieszkań w instalacje w latach 1950-1990	207
255.	Mieszkania zamieszkane wyposażone w instalacje w podziale na miasto i wieś w latach 1950-1990	208

Warunki zdrowotne i ochrona zdrowia

256.	Personel służby zdrowia w latach 1923-1990	209
257.	Lekarze na 10 000 ludności w niektórych krajach w 1938 i 1980 r.	209
258.	Lekarze w 1938 r. według województw	210
259.	Szpitala w latach 1923-1938	211
260.	Ośrodki zdrowia i przychodnie do walki z chorobami społecznymi w latach 1925-1937	212
261.	Personel lekarski i łóżka w szpitalach w 1946 r. według województw	213
262.	Szpitala i ambulatoria w latach 1946-1990	213
263.	Łóżka w szpitalach w niektórych krajach w latach 1935-1936 i 1986-1988	214
264.	Apteki i personel apteczny w latach 1923-1938	214
265.	Apteki i punkty apteczne w latach 1946-1990	215
266.	Ważniejsze choroby zakaźne zarejestrowane w latach 1921-1938	215
267.	Ważniejsze choroby zakaźne zarejestrowane po pierwszej i po drugiej wojnie światowej	216
268.	Ważniejsze choroby zakaźne zarejestrowane w latach 1930-1988	217
269.	Zarejestrowane zachorowania na ważniejsze choroby zakaźne i zatrucia w latach 1950-1990	218
270.	Szczepienia ochronne w latach 1925-1947	218
271.	Szczepienia ochronne w latach 1950-1970	219
272.	Szczepienia ochronne w latach 1975-1990	219
273.	Zgony według przyczyn w miastach liczących 100000 i więcej mieszkańców w latach 1925-1938	220
274.	Zgony według przyczyn w niektórych krajach w 1936 r.	220
275.	Zgony według przyczyn w niektórych większych miastach w 1946 i 1947 r.	221
276.	Zgony na gruźlicę w niektórych większych miastach w latach 1945-1947	221
277.	Zgony według przyczyn w latach 1960-1990	222

Materialne warunki życia ludności w okresie od XVI wieku do 1990 r.

Materialne warunki życia są pojęciem, które może być różnie interpretowane. W niniejszym opracowaniu przyjęto następujący zakres owych warunków i to w podziale na 4 grupy zagadnień. Pierwsza obejmowała wynagrodzenie i dochody indywidualne (vel rodzinne) jako podstawę finansową, która wpływała na kształtowanie się całości warunków materialnych życia. Druga grupa dotyczyła konsumpcji, w tym przede wszystkim spożycia żywności, natomiast w nikłym stopniu uwzględniono w naszych zestawieniach ubranie, obuwie itp. wyposażenie. Częściowo występowało ono w zeszycie poświęconym cenom czy produkcji, natomiast rzadko bywało przedmiotem zainteresowań statystycznych i to w rozumieniu konsumpcji, czyli użytkowania. Następną grupą zagadnień była związana z mieszkaniem w znaczeniu domu czy lokalu mieszkalnego, jak też wyposażenia stałego (kuchnia, piec, szyby) czy zaopatrzenia (opał, woda, gaz, prąd). Ostatnia wreszcie grupa tablic obejmowała problematykę zdrowia i zazwyczaj z nim związanej opieki społecznej. Warto przypomnieć, że w dawniejszych czasach istniały pewne organizacje, które zapewniały jakiś zakres pomocy i opieki społecznej, mimo iż nie w tym celu zostały powołane, jak to miało miejsce z cechami rzemieślniczymi czy kahałami żydowskimi. Niejako zakończeniem tej części będą dane dotyczące zachorowalności i śmiertelności.

Przedstawiając zespół tablic określony jako praca i dochody ludności należy uczulić czytelnika na następujące okoliczności. W czasach wcześniejszych, tj. do połowy XIX wieku, mamy do czynienia z dominacją nie płacy pieniężnej, lecz dochodu i to w przeważającej mierze w naturze, co odnosi się przede wszystkim do ludności wiejskiej. Ponadto wynagrodzenie często przybiera postać nie tylko pieniężną, ale i rzeczową (wyżywienie, ordynaria), niekiedy też mieszkaniową (np. czeladź wiejska i miejska). Ten typ trojaczego wynagrodzenia, w sumie zresztą bardzo niskiego, dotyczył chociażby pracowników folwarcznych jeszcze w pierwszej połowie XX wieku. System wynagradzania częściowo rzeczowego pojawiał się też w okresach krytycznych w XX wieku, a to w formie deputatów czy systemu kartkowego, choć w tym ostatnim wypadku mógł obejmować tak pracujących, jak też niepracujących.

Istnieje też problem petryfikacji wynagrodzeń, wynikającej bądź ze sztywnych przepisów prawnych, bądź z norm zwyczajowych. Dlatego starano się uwzględniać takie prace i zawody, jakie stosunkowo najmniej podlegały regulacji prawnej lub zwyczajowej, choć taka oczywiście występowała (cechy, sejmiki, władze państwowe), lecz jej wpływ jest trudny do oceny. Z tego powodu, przynajmniej dla czasów wcześniejszych, chętniej się bierze pod uwagę płace robotnika niewykwalifikowanego, aniżeli zawodów bardziej ukształtowanych. W czasach późniejszych natomiast, tj. w XIX i XX wieku, obserwujemy narastanie procesu profesjonalizacji zatrudnienia oraz zmniejszenia się zróżnicowania płac przy ich ogólnym wzroście i skróceniu dnia pracy, na co pewien wpływ miało wprowadzenie stopniowe umów zbiorowych.

Podawane w tablicach płace nominalne niewiele nam mówią - oczywiście poza przykładami zróżnicowania płac w zależności od stanowiska czy regionu - szczególnie w dobie poważnych zmian siły nabywczej pieniądza. W tym celu, podając wysokość płacy starano się jednocześnie, bądź wyrazić ją w ilości ziarna, od którego ceny zależy koszt nabycia chleba, kaszy czy piwa, bądź poprzez porównywanie z ceną produktów

żywnościowych pierwszej potrzeby, wreszcie podając tzw. wskaźniki płacy realnej. Uzupełnieniem tego obrazu są dane dotyczące tzw. budżetów rodzinnych i kosztów utrzymania, fragmentarycznie obserwowane w XIX wieku, a bardziej systematycznie badane, choć zawsze metodą reprezentacyjną, w XX stuleciu.

Pewnym uzupełnieniem zagadnienia płac są dane na temat zatrudnienia, a ściślej mówiąc bezrobocia, jako że obok sezonowości zatrudnienia, poziom bezrobocia pozwala na lepszą orientację w rzeczywistych zarobkach określonych grup społecznych. Oczywiście informacje liczbowe o bezrobociu znajdziemy jedynie w statystyce XX wieku i to fragmentarycznie, gdyż w dobie PRL bezrobocia statystyką nie obejmowano.

Płace, jak wspominaliśmy, dotyczyły tylko części ludności, szczególnie w dawniejszych czasach, jednakże oszacowań bardziej precyzyjnych dochodów indywidualnych, na przykład dochodów gospodarstw chłopskich, a w tym i rodziny chłopskiej, przed XX stuleciem nie mamy, gdyż próby wcześniejszych obliczeń, opartych o zasady nowoczesnej rachunkowości, okazały się nietrafne.

Brak nam danych do pełniejszej oceny spożycia żywności w Polsce przedrozbiorowej. Można było w tym wypadku zastosować francuski wzór przeciętnej racji dziennej, który wylicza produkty wraz z ich ilością, wartością kaloryczną, a niekiedy i ceną. Są to jednak oszacowania wycinkowe zrobione bądź dla ludności wiejskiej w Polsce XVI wieku, bądź dla mieszkańców Poznania w XVIII wieku. W praktyce więc szersze dane ilościowe można było uzyskać na przykładzie tylko niektórych produktów w określonych miejscowościach lub dla niektórych regionów kraju w XIX wieku. Niemniej i takie informacje pokazują nam zmiany, jakie się dokonały w konsumpcji żywności w Polsce.

Zmiany te to z jednej strony różnice ilościowe pomiędzy stosunkowo obfitym spożyciem w XVI wieku, a skromniejszym w XVIII stuleciu, przy braku badań dla wieku XVII. Istotniejsze zmiany i to jakościowe nastąpiły jednak w XIX wieku, gdy po 1815 r. zaczęto masowo uprawiać kartofle, a po 1855 r. w Królestwie poprawiło się wyraźnie spożycie również mięsa i cukru tak, że pod koniec stulecia można mówić o wystarczającym poziomie spożycia i o wyprzedzaniu przez produkcję żywności przyrostu naturalnego. Przyjmuje się również, że w XIX wieku został stopniowo uzupełniony deficyt tłuszczu, szczególnie w wyżywieniu uboższych grup ludności, które uprzednio spożywały prawie wyłącznie węglowodany. Proces taki pojawił się wcześniej w zaborze pruskim, później w Galicji. Po 1815 r. produkowano też tańszą wódkę, wytwarzaną w oparciu o kartofle, i pierwsza połowa XIX wieku była okresem wzrostu spożycia mocniejszego alkoholu, a cofaniem się konsumpcji piwa.

Okresy głodu dotyczyły również lat wojennych epoki staropolskiej, szczególnie połowy XVII i początków XVIII wieku, a także połowy XIX wieku, gdy nastąpiło 10-letnie (1846-55) niedostatku. Skutki tych głodów były dwojakie, a mianowicie bezpośrednie, tj. wygłodzenie i osłabienie organizmu, niekiedy prowadzące do zgonu, szczególnie starszych osób i dzieci oraz pośrednie w formie infekcji chorobowej, niejednokrotnie prowadzącej do zarazy, która masowo atakowała osoby o osłabionej odporności.

Statystyka spożycia żywności w XX stuleciu pokazuje bardzo różne koleje konsumpcji, ze szczególnie niskim poziomem wyżywienia ludności podczas I i II wojny światowej. System reglamentacji (tj. kartek żywnościowych), szczególnie w latach 1939-45 był bardzo zróżnicowany, a dla Polaków niewystarczający. Ratował

sytuację tzw. czarny rynek, z którego jednak dostaw nie sposób oszacować. Natomiast świadome, szczytowe wygładzanie ludzi miało miejsce w obozach koncentracyjnych, o czym warto przypomnieć. Do systemu kartkowego i ewentualnych deputatów żywnościowych sięgano też parokrotnie w latach 1950-tych i 1980-tych w PRL.

Brak nam natomiast danych ilościowych na temat konsumpcji pozażywnościowej, w szczególności o użytkowaniu podstawowych w naszym klimacie środków odzieżowych, jakimi są ubrania i obuwie. Od tej bowiem strony brak nam badań nad konsumpcją, choć można je częściowo zastąpić danymi bądź dotyczącymi produkcji tkanin, ewentualnie ubiorów i obuwia, bądź informacjami o cenach tych produktów, co jednak w obu wypadkach wykracza poza ramy tego zeszytu.

Podobnie jak istnieje wiele informacji o obfitych i ostentacyjnych przejawach konsumpcji, z obżarstwem i opilstwem włącznie, co nie nadaje się ani do ujęć ilościowych, ani do uogólnień, analogicznie dużo posiadamy wiadomości na temat wystawnych pałaców i dworów, a o wiele za mało dotyczących mieszkań większości ludności zamieszkującej polskie ziemie. Dla okresu staropolskiego pojawiają się wykazy zabudowy miast i miasteczek, ale są to wykazy posesji lub budynków, niekiedy z podziałem na murowane (nieliczne) i drewniane (przeważające). Budynki murowane, aż po połowę XIX wieku spotykamy głównie w dużych i bogatych miastach, a i w nich przede wszystkim w rynku i przyległych ulicach. Dopiero później pojawiają się liczniejsze budynki czynszowe, coraz częściej murowane, zawierające szereg wynajmowanych lokali.

W zasadzie przyjmuje się, że lokale paroizbowe, bądź we własnym domu, bądź wynajęte w cudzym, są zjawiskiem późnym i społecznie ograniczonym, a większość ludności żyła w lokalach jednoizbowych. Spostrzeżenia takie znajdują potwierdzenie w miastach, gdzie ponadto ludność uboga gnieździła się na poddaszach i w suterrenach, natomiast chaty wiejskie utrzymywały przez długi czas swą strukturę z podziałem na sień i izbę, a często i komorę, a jedynie najubożsi posiadali domostwa jednoizbowe, lub mieszkali kątem (komorą) u innych. Oczywiście w uboższych dzielnicach miast zagęszczenie mieszkańców było bardzo duże. Takie domostwa o minimalnej przestrzeni mieszkalnej (jednoizbowej), a wielkim zagęszczeniu mieszkańców były nawet budowane celowo jako domki robotnicze przy fabrykach, a tzw. czworaki przy folwarkach od XIX wieku. W tym też okresie powiększyły się regionalne różnice w wielkości i strukturze budynków mieszkalnych na korzyść ówczesnego zaboru pruskiego, które to różnice przetrwały głęboko w XX stulecie.

Przyjmuje się na ogół, że dawne budownictwo drewniane stanowiły przede wszystkim kurne chaty (tj. bez komina), kryte słomą. Nie jest to jednak ściśle, bo choć chaty drewniane kryte słomą były budowane na wsi do I połowy XX wieku, ale wobec częstych pożarów, ich wiek i struktura uległy przemianom. Ponadto dominacja kurnych chat w okresie staropolskim, nie mówiąc o XIX wieku, wydaje się wątpliwa z racji chociażby pieca, potrzebnego nie tylko do gotowania i ogrzewania pomieszczeń, ale i do pieczenia chleba, a to wymagało budowy komina. Zresztą w XVI wieku zdarza się spotkać nawet szyby w chatach chłopskich, a to świadczy o braku prostej linii rozwojowej budynków mieszkalnych na wsi.

Problem mieszkania to nie tylko sprawa dachu nad głową, lecz również wyposażenia takiego domu. Wzmiankowane piece kuchenne i chlebowe dawały ciepło - wymagając drewna do opalania - ale nie ogrzewały pozostałych pomieszczeń w

lokalach czy domach mieszkalnych. W takim wypadku w Polsce rzadziej radzono sobie budując kominki, natomiast częściej pojawiały się piece kaflowe, a to w dworach i dworach na wsi, a w kamienicach i domkach w mieście, przy czym w drugiej połowie XIX wieku, w związku z transportem kolejowym pojawia się w miastach węgiel kamienny jako opał zamiast drzewa.

Bardzo ważny element wyposażenia domu, czy szerzej gospodarstwa wiejskiego i miejskiego stanowiła woda pitna. Do początków XX wieku studnie z żurawiem były głównym, choć kłopotliwym dostawcą wody. Miasta starały się, szczególnie od XVI stulecia, sprowadzać czystą wodę, najczęściej źródłaną, systemem rur budując wodociągi. Wodę taką udostępniano w formie fontan, czy innego typu publicznych studni, rzadziej doprowadzając wodę do poszczególnych domów. Inwestycje te nie były trwałe i miasta częstokroć wracały do systemu rozwożenia wody, nie zawsze dobrej jakości. Dopiero w XIX wieku pojawiły się w tym zakresie poważne inwestycje związane z budową sieci wodociągów pracujących pod ciśnieniem i z filtrowaniem wody, której dostawy początkowo obsługiwały głównie centralne i bogate dzielnice miast. W tym też czasie budowano kanalizację miejską, niedługo zaś później zaczęto dostarczać gaz świetlny, wreszcie prąd na przełomie XIX i XX wieku.

Problemy zdrowotne można pokazać poprzez statystykę szpitali. W okresie staropolskim było ich dużo, ale były one najczęściej małe, związane z miejscową parafią i działające nie jako lecznice, ale przytułki, w których ksiądz a nie lekarz był opiekunem mieszkańców. Zmienia się to w drugiej połowie XVIII wieku, gdy szpitale zaczynają służyć jako miejsce leczenia i wypuszczają do domu zdrowych pacjentów. Jednocześnie powstają wówczas specjalne przytułki dla dzieci, głównie dla tzw. podrzutków, co pozwala przynajmniej część ich ratować od śmierci. Były to nieraz znaczne ilości niemowląt, gdyż na przykład szpital Dzieciątka Jezus w Warszawie w latach 1780-1799 przyjmował rocznie od 460 do 900 podrzutków, z których zresztą większości nie udawało się odchowić. Szpital jako lecznica stał się także większym zakładem opieki zdrowotnej i jako taki należał do miast, do instytucji państwowych lub wyspecjalizowanego w tym zakresie zakonu, który to podział utrzyma się do połowy XX wieku. Nas interesuje przy tym nie tylko liczba szpitali, ale również tzw. łóżek czy pacjentów, dane które sporadycznie występują do XVIII wieku, a później są obejmowane bieżącą statystyką.

Liczebność lekarzy, pielęgniarek, cyrulików czy akuszerów jest podobnie fragmentarycznie znana w okresie staropolskim, natomiast o wiele bardziej systematycznie odnotowywana od XIX stulecia. Dotyczy to podobnie aptek.

Wiek XIX, a właściwie jego druga połowa to czasy pojawienia się inspekcji pracy, co zmniejsza stopniowo liczbę wypadków i zbytniego przeciążania pracą, a także doba pierwszych ubezpieczeń. Pojawiają się wówczas renty i emerytury, choć sporadyczne wzmianki o zabezpieczeniu na starość z racji przepracowanych długich lat, wieku czy zdrowia zdarzają się wcześniej. Wiemy też o systematycznym udzielaniu jałmużny, pod patronatem kościoła we wcześniejszych czasach, jak obyczaju uprawiania filantropii wśród warstw zamożniejszych w późniejszych. Niemniej w tych wypadkach trudno o dane statystyczne, podobnie jak w odniesieniu do stypendiów, tej specyficznej zapomogi dla uczących się i studiujących.

Późno też pojawiają się dane liczbowe na temat chorób, choć wiemy że we wcześniejszych czasach, poza okresowymi epidemiami, gnębiły ludność choroby tzw.

kobiecie i przewodu pokarmowego. W XIX wieku nie ma już dawnych epidemii, m.in. dżumy w Polsce, ale pojawia się cholera, a upowszechnia gruźlica, szczególnie wśród uboższych warstw ludności. Stopniowo jednak w XIX wieku na skutek szczepień przeciw ospie, poprawy w odżywianiu, lepszej wiedzy lekarskiej i pojawieniu zasad higieny, podnosi się wyraźnie stan zdrowia ludności. W konsekwencji zmniejsza się śmiertelność, przede wszystkim niemowląt, przedłuża przeciętne trwanie życia ludzkiego i wzrasta liczba ludności, co oczywiście nie w pełni precyzyjnie, ale wykazuje ówczesna statystyka.

Zjawisko takie da się najwyraźniej zaobserwować w zaborze pruskim, gdzie w W. Ks. Poznańskim śmiertelność noworodków, liczona na 1000 urodzeń żywych, pomiędzy latami 1875/80 a 1911/13 spadła z 216 do 169, a przeciętne trwanie życia między latami 1850/52 a 1910/11 podniosło się w wypadku kobiet z 27,6 do 59,5 lat, mężczyzn zaś z 26,7 do 52,4 lat życia. Dalszy ciąg tego procesu nastąpił w XX stuleciu, kiedy w Polsce pomiędzy latami 1930/34 a 1987 śmiertelność niemowląt spadła z 139,4 do 17,4 na 1000 noworodków, a przeciętne dalsze trwanie życia pomiędzy latami 1931/32 a 1988 podniosło się w odniesieniu do kobiet z 51,4 do 75,7, a dla mężczyzn z 48,2 do 67,2 lat.

Andrzej Wyczański

Okres wstępowy

W tym okresie, który trwa od roku 1795 do roku 1806, państwo polskie było podzielone na trzy części: Wielką Księstwo Warszawskie, Królestwo Prus i Cesarstwo Rosyjskie. Wielkie Księstwo Warszawskie było państwem zależnym od Napoleona, który był jego królem. Królestwo Prus i Cesarstwo Rosyjskie były państwami, które podzieliły Polskę po jej upadku w 1795 roku.

W tym okresie, który trwa od roku 1806 do roku 1815, państwo polskie było podzielone na trzy części: Wielką Księstwo Warszawskie, Królestwo Prus i Cesarstwo Rosyjskie. Wielkie Księstwo Warszawskie było państwem zależnym od Napoleona, który był jego królem. Królestwo Prus i Cesarstwo Rosyjskie były państwami, które podzieliły Polskę po jej upadku w 1795 roku.

W tym okresie, który trwa od roku 1815 do roku 1848, państwo polskie było podzielone na trzy części: Wielką Księstwo Warszawskie, Królestwo Prus i Cesarstwo Rosyjskie. Wielkie Księstwo Warszawskie było państwem zależnym od Napoleona, który był jego królem. Królestwo Prus i Cesarstwo Rosyjskie były państwami, które podzieliły Polskę po jej upadku w 1795 roku.

OKRES DO 1795 R.

W tym okresie, który trwa od roku 1795 do roku 1806, państwo polskie było podzielone na trzy części: Wielką Księstwo Warszawskie, Królestwo Prus i Cesarstwo Rosyjskie. Wielkie Księstwo Warszawskie było państwem zależnym od Napoleona, który był jego królem. Królestwo Prus i Cesarstwo Rosyjskie były państwami, które podzieliły Polskę po jej upadku w 1795 roku.

W tym okresie, który trwa od roku 1806 do roku 1815, państwo polskie było podzielone na trzy części: Wielką Księstwo Warszawskie, Królestwo Prus i Cesarstwo Rosyjskie. Wielkie Księstwo Warszawskie było państwem zależnym od Napoleona, który był jego królem. Królestwo Prus i Cesarstwo Rosyjskie były państwami, które podzieliły Polskę po jej upadku w 1795 roku.

Uwagi wstępne

Materialne warunki życia są rozpatrywane, zgodnie z planem całości tego zeszytu, w 4 grupach. Do pierwszej zaliczono płace i dochody indywidualne (ewentualnie rodzinne), drugą grupę stanowiła konsumpcja, głównie w znaczeniu wyżywienie, gdyż inne elementy typu ubrania i obuwia od strony konsumpcyjnej trudne były do uchwycenia. Trzecia grupa tablic odnosiła się do mieszkania, w rozumieniu domu lub lokalu oraz jego wyposażenia w urządzenia ogrzewające i wodę. Wreszcie w ostatniej grupie znajdziemy problematykę zdrowia i opieki społecznej, a to w znaczeniu szpitali, lekarzy i pomocy medycznej, aptek, a także przytułków i zaopatrzenia na starość.

Wypełnienie tak nakreślonych ram nie było w pełni możliwe, gdyż dla wcześniejszego okresu trudno było uzyskać właściwe proporcje ilości przedstawianych tablic w kolejnych grupach, a tym bardziej podgrupach. Wynika to ze zróżnicowanych kierunków badań i uzyskiwanych rezultatów, a te były zależne od zachowanych źródeł, stawianych pytań i stosowanych metod badawczych.

W grupie pierwszej uwzględniono przede wszystkim płace, gdyż z braku danych, np. rejestrów podatku dochodowego, nie ma szansy na uzyskanie statystyki dochodów, a próby oszacowania dochodów chłopskich w XVIII wieku nie okazały się trafne. Natomiast płace znane z opracowań lwowskiej szkoły Fr. Bujaka, choć wymagają one krytycznego przepracowania. Przedstawiając płace, starano się dobierać takie, które wydawały się mniej spetryfikowane prawnie czy zwyczajowo, a więc głównie zarobki robotników niewykwalifikowanych w miastach i górnictwie (kopacze) czy pracowników miejskich, wreszcie czeladzi folwarcznej. Ze względu na zmiany wartości pieniądza, próbowano przeliczać płace na zboże w ziarnie, jako wyznaczające cenę chleba. W wypadku czeladzi folwarcznej starano się niekiedy doszacować wartość wyżywienia, jako części płacy świadczonej w naturze. Niestety badania dotyczące XVIII wieku nie podają zazwyczaj wynagrodzenia czeladzi folwarcznej, natomiast można było uzupełnić płace danymi na temat zarobków w manufakturach.

Bardzo skromnie wyglądają dane statystyczne dotyczące konsumpcji żywności w XVI-XVIII wieku. Ustalenia przybliżonej, przeciętnej racji dziennej, skonstruowanej według francuskiego wzoru, próbowano dokonać w oparciu o dane na temat wyżywienia czeladzi folwarcznej w XVI, a także ludności Poznania w XVIII wieku. Niektóre zaś produkty żywnościowe spożywane w Gdańsku tylko fragmentarycznie uzupełniają ten obraz. Wreszcie dysponujemy oszacowaniami spożycia trunków, gorzałki i piwa, na wsi wielkopolskiej w końcu XVIII wieku. Są to wszystko dane jedynie przybliżone i wycinkowe, największą jednak lukę stanowi brak badań nad konsumpcją żywności w XVII i pierwszej połowie XVIII wieku. Warto natomiast podkreślić, że wprowadzone w wypadku tych badań przeliczenia kaloryczne stanowią gwarancję nie odbiegania zbyt daleko od codziennej rzeczywistości konsumpcyjnej, od której bardzo się różnią barwne, pamiętnikarskie opisy wystawnych biesiad, z ich obżarstwem i opilstwem.

Również skromnie przedstawiają się dane ilościowe na temat mieszkań w Polsce do XVIII wieku. Jedynie dla Krakowa posiadamy dane już z XVI wieku, dotyczące zabudowy, a więc liczby domów na terenie właściwego miasta. Pozostałe

informacje niemal wyłącznie obejmują XVIII stulecie, a nawet jego koniec, gdy władze porządkowały strukturę i organizację miasta, co wraz z rejestrami podatkowymi pozwala ustalić stan zabudowy w mieście, przede wszystkim w szybko rozwijającej się Warszawie. Natomiast na temat zaludnienia domów prezentujemy dane z Wielkopolski, podobnie jak informacje odnoszące się do szpitali, które mówią o rozmiarach budynku, tj. ilości pomieszczeń.

Pewnym uzupełnieniem tego obrazu mogą być dane dotyczące opału (cen drewna) oraz informacje na temat wodociągów i studni. Niestety prawie zupełnie brak nam wiadomości dotyczących wczesnego okresu budowy wodociągów, a mianowicie XVI wieku, gdy szereg nawet niewielkich miast starało się posiadać urządzenia, które zapewniały dostawę pitnej wody.

Najwięcej danych liczbowych odnosi się do dawnego szpitalnictwa, co jest wynikiem ich kościelnego (szpitale parafialne) charakteru i z tej racji uwzględnienia w materiałach wizytacji. Dla nas ciekawe są nie tylko ilości szpitali, ale i przebywających w nich pensjonariuszy, którą to wiadomość rzadko można było uzyskać. Trzeba jednak podkreślić, że te wcześniejsze szpitale, bardzo niewielkie zazwyczaj, były głównie przytułkami i dopiero w drugiej połowie XVIII wieku problem leczenia i powrotu pacjenta do normalnego życia stał się zadaniem szpitala. Jednocześnie w tym ostatnim okresie władze miejskie i państwowe, nie tylko kościelne, zajęły się sprawami opieki społecznej, w szczególności ratowania i wychowywania sierot, najczęściej tzw. podrzutków, natomiast przez cały ten okres pewne instytucje o innym charakterze, jak cechy rzemieślnicze czy żydowskie kahały wykonywały niektóre zadania z zakresu opieki społecznej, jednakże trudno je ująć ilościowo. Mimo zmiany w podejściu do szpitala i pacjenta, brak nam nawet dla tych lat jakiejś statystyki chorób, choć ostatnie dziesięciolecie przyniosło sporo badań z dziejów dawnej medycyny.

Do kwestii zdrowia i opieki można podejść także od strony personelu, tj. lekarzy, felczerów (cyrulików), akuszerów, czy aptek, co w pewnym stopniu pokazano w tablicach, podobnie jak elementy higieny i usług osobistych, typu fryzjera, łaźni, czy wreszcie wsparcia kościelno-moralnego. Są to zwykle informacje pośrednie, na ogół niepełne i stanowią one raczej ilustrację, a nie właściwe dane statystyczne. Te ostatnie natomiast przybierają w tym wypadku postać wielkości demograficznych, które poprzez strukturę, sezonowość i zmienność w czasie zgonów pozwalają zorientować się bardziej konkretnie w ówczesnych warunkach materialnych życia i ich skutkach, w rozumieniu wpływu na długość życia i rozmiary śmiertelności, choć obliczenia statystyczne trendów dają się przeprowadzić dopiero dla następnego okresu.

Andrzej Wyczański

Tabl. 1. **HIERARCHIA DOCHODÓW WEDŁUG TARYFY POGLÓWNEGO W POLSCE W 1520 R.**

Wysokość podatku	Kategorie zawodowe (wybór) ^a	Kategorie majątkowe (i ilość wsi)
100 -300 zł	biskupi koronni (bez ziem ruskich)	100-300
20 - 99 zł	kasztelan krakowski, wojewodowie, kasztelanowie więksi, biskupi ziem ruskich, opaci, wielkorządca i żupnik krakowscy ^b	20-99
5 - 19 zł	prałaci i kanonicy katedralni, władcy prawosławni, kasztelanowie mniejsi, starostowie, poborcy podatkowi, rajcy krakowscy, celnicy generalni, wysocy urzędnicy żup krakowskich	5-19
2 - 4 zł	prałaci i kanonicy kolegiaccy, archimandryci, bogaci proboszczowie, lekarze, urzędnicy sądów szlacheckich, rajcy poznańscy i lwowscy, wójtowie, ławnicy oraz bogaci kupcy dużych miast	2-4
8 - 30 gr	niższy kler, wykładowcy UJ, pisarze sądowi, popi, młynarze, gwarkowie bogatsi, rajcy i kupcy średnich miast, kuźnicy i hutnicy szklani, szlachta zagrodowa	część - 1
2 - 7 gr	bakalarze, studenci, klechy, służba kościelna, zamkowa i dworska, drobni kupcy, rzemieślnicy, sołtysi, robotnicy wykwalifikowani, gwarkowie ubożsi	
0,5 - 1 gr	uczniowie, niżsi słudzy kościelni, kmiecie, wołosi, zagrodnicy, plebs miejski - czeladnicy i terminatorzy	

^a Taryfa obejmuje 192 kategorie zawodowe, a podatek liczono od zawodu lub stanowiska oraz równolegle od majątku (ilości wsi - po 1 zł od każdej).

^b Przy głowach rodzin doliczano podatek od żon i dzieci (niższy).

Na podstawie: A. Wyczański, Uwarstwienie społeczne w Polsce XVI wieku. Studia, Wrocław 1977, s. 192-254.

Tabl. 2. ŚREDNIA PŁACA DZIENNA ROBOTNIKA NIEWYKWALIFIKOWANEGO W KRAKOWIE W LATACH 1521-1795
Średnie w pięcioleciach

Lata	W groszach	W ćwiertniach żyta	1521-1525=100	Ilość dni pracy na 1 ćwiertnię
1521-1525	1,56	0,10	100	9,6
1526-1530	1,47	0,09	90	10,8
1531-1535	1,76	0,13	130	8,0
1536-1540	1,68	0,07	70	14,5
1541-1545	1,64	0,08	80	13,2
1546-1550	1,79	0,11	110	8,8
1551-1555	2,00	0,06	60	17,8
1556-1560	1,94	0,07	70	14,2
1561-1565	2,23	0,09	90	11,2
1566-1570	2,55	.	x	x
1571-1575	2,74	0,06	60	15,6
1576-1580	2,99	0,07	70	15,1
1581-1585	3,00	0,11	110	9,0
1586-1590	3,02	0,07	70	13,4
1591-1595	3,23	0,09	90	11,3
1596-1600	3,71	.	x	x
1601-1605	4,24	0,05	50	20,8
1606-1610	4,95	0,04	40	27,9
1611-1615	5,03	0,06	60	17,5
1616-1620	4,91	.	.	.
1621-1625	6,63	0,03	30	28,8
1626-1630	8,69	.	x	x
1631-1635	9,36	.	x	x
1636-1640	9,75	.	x	x
1641-1645	9,67	.	x	x
1646-1650	9,84	0,05	50	19,3
1651-1655	10,90	0,06	60	17,2
1656-1660	10,00	0,04	40	27,0
1661-1665	10,06	.	x	x
1666-1670	10,86	.	x	x

Tabl. 2. ŚREDNIA PŁACA DZIENNA ROBOTNIKA NIEWYKWALIFIKOWANEGO W KRAKOWIE W LATACH 1521-1795 (dok.)
Średnie w pięcioleciach

Lata	W groszach	W ćwiertniach żyta	1521-1525=100	Ilość dni pracy na 1 ćwiertnię
1671-1675	11,29		x	x
1676-1680	10,98	0,04	40	27,0
1681-1685	12,89	0,10	100	10,0
1686-1690	13,71	0,08	80	12,5
1691-1695	12,61	0,04	40	25,0
1696-1700	16,58	0,05	50	19,9
1701-1705	16,36	0,07	70	14,7
1706-1710	17,50	0,08	80	11,8
1711-1715	15,59	0,06	60	16,5
1716-1720	14,93	0,05	50	19,8
1721-1725	14,94	0,16	160	6,4
1726-1730	15,60		x	x
1731-1735	16,48		x	x
1736-1740	16,40	0,05	50	21,3
1741-1745	16,15	0,05	50	21,2
1746-1750	15,49	0,06	60	17,4
1751-1755	15,83	0,08	80	13,0
1756-1760	15,66	0,05	50	20,2
1761-1765	16,86	0,05	50	19,6
1766-1770	17,66	0,05	50	18,3
1771-1775	13,08	0,03	30	34,6
1776-1780	16,27	0,06	60	16,7
1781-1785	17,52	0,06	60	16,7
1786-1790	20,75	0,04	40	22,6
1791-1795	21,16	0,05	50	19,7

a Ćwiertnia krakowska - miara objętości ciał sypkich (tzw. miara nasypna) = 3 korcom, tj. ok. 108 l ziarna.

Obliczono na podstawie: J. Pelc, Ceny w Krakowie w latach 1369-1600, Lwów 1935, s. 126; E. Tomaszewski, Ceny w Krakowie w latach 1601-1795, Lwów 1934, s. 227-228.

Tabl. 3. ŚREDNIA PŁACA DZIENNA ROBOTNIKA
NIEWYKWALIFIKOWANEGO W GDAŃSKU W LATACH 1536-1700
Średnie w pięcioleciach

Lata	W groszach	W korcach ^a żyta	1536-1540=100	Ilość dni pracy na 1 korzec
1536-1540	2,58	0,34	100	2,9
1541-1545	2,39	0,28	82	3,6
1546-1550	2,00	0,16	47	6,3
1551-1556	2,07	0,21	62	4,8
1556-1560			x	x
1561-1565	3,96 ^b	0,38	112	2,6
1566-1570	2,46	0,18	53	5,5
1571-1575	2,48	0,16	47	6,1
1576-1580	3,87	0,27	79	3,7
1581-1585	2,89	0,18	53	5,6
1586-1590	3,57	0,21	62	4,9
1591-1595	3,14	0,18	53	5,4
1596-1600	4,29	0,14	41	7,3
1601-1605	3,69	0,18	53	5,5
1606-1610	4,64	0,23	68	4,4
1611-1615	6,33	0,26	76	3,9
1616-1620	7,87	0,29	85	3,5
1621-1625	9,25	0,15	44	6,7
1626-1630	13,90	0,19	56	5,3
1631-1635	13,83	0,24	71	4,2
1636-1640	16,56	0,25	74	3,9
1641-1645	17,72	0,32	94	3,1
1646-1650	20,00	0,27	79	3,7
1651-1655	19,30	0,26	76	3,8
1656-1660	17,80	0,22	65	4,5
1661-1665	16,75	0,18	53	5,4
1666-1670	17,23	0,44	129	2,3
1671-1675	16,70	0,28	82	3,6
1676-1680	16,40	0,32	94	3,2
1681-1685	16,65	0,33	97	3,0
1686-1690	16,38	0,45	132	2,2
1691-1695	16,15	0,29	85	3,5
1696-1700	16,23	0,17	50	5,9

^a Korzec gdański (szefel) - miara pojemności ciał sypkich (tzw. miara nasypna) = ok. 55 l zboża.

^b Dane pojedyncze.

Obliczono na podstawie: J. Pelc, Ceny w Gdańsku w XVI i XVII wieku, Lwów 1937, s. 47-50, 130-131.

Tabl. 4. ŚREDNIA PŁACA DZIENNA ROBOTNIKA NIEWYKWALIFIKOWANEGO W WARSZAWIE W LATACH 1556-1795
Średnie w pięcioleciach

Lata	W groszach	W korcach żyta	1556-1560=100	Ilość dni pracy na 1 korzec
1556-1560	1,71	0,13	100	7,6
1561-1565			x	x
1566-1570	2,67	0,12	92	8,0
1571-1575	1,82	0,12	92	8,2
1576-1580			x	x
1581-1585	3,20	0,15	115	6,6
1586-1590	3,36	0,17	131	6,0
1591-1595	3,73	0,16	123	6,2
1596-1600	4,00		x	x
1601-1605	4,32	0,14	108	6,9
1606-1610	4,38		x	x
1611-1615	4,85		x	x
1616-1620	5,29	0,08	62	3,0
1621-1625	6,05	0,10	77	10,3
1626-1630	9,96	0,12	92	8,1
1631-1635	10,68	0,28	215	3,5
1636-1640	10,77		x	x
1641-1645	10,20		x	x
1646-1650	11,61		x	x
1651-1655	11,89		x	x
1656-1660	11,38		x	x
1661-1665	11,26		x	x
1666-1670	13,10		x	x
1671-1675	12,64		x	x
1676-1680	13,30	0,22	169	4,5
1681-1685	14,49		x	x
1686-1690	15,53		x	x
1691-1695	15,35	0,08	62	11,8
1696-1700	17,63	0,06	46	15,4
1701-1705	16,16	0,12	92	8,0
1706-1710	15,98	0,07	54	14,9
1711-1715	15,85	0,05	38	22,1
1716-1720	17,93	0,05	38	20,3
1721-1725	17,68	0,07	54	13,7
1726-1730	19,92	0,04	31	23,6
1731-1735	19,22	0,10	77	10,0
1736-1740	19,42	0,05	38	20,3
1741-1745	20,36	0,06	46	16,3

Tabl. 4. **ŚREDNIA PŁACA DZIENNA ROBOTNIKA NIEWYKWALIFIKOWANEGO W WARSZAWIE W LATACH 1556-1795 (dok.)**
Średnie w pięcioleciach

Lata	W groszach	W korcach żyta	1556-1560=100	Ilość dni pracy na 1 korzec
1746-1750	24,27	0,05	38	18,8
1751-1755	25,89	0,12	92	8,3
1756-1760	27,46	0,12	92	8,4
1761-1765	31,56	0,13	100	7,6
1766-1770	41,17	0,16	123	6,2
1771-1775	38,90	0,09	69	11,6
1776-1780	35,57	0,15	115	6,8
1781-1785	37,57	0,14	108	7,1
1786-1790	40,92	0,10	77	10,2
1791-1795	41,89	0,08	62	12,9

a Korzec warszawski - miara pojemności ciał sypkich (tzw. miara nasypna) = ok. 120 l zboża zawierał 32 garnce (po ok. 3,77 l).

Obliczono na podstawie: W. Adamczyk, Ceny w Warszawie w XVI i XVII wieku, Lwów 1938, s. 94, 111-112; S. Siegel, Ceny w Warszawie w latach 1701-1815, Lwów 1936, s. 179, 203.

Tabl. 5. **PŁACE AKORDOWE^a GÓRNIKÓW DOLNYCH (KOPACZY) W WIELICZCE I W BOCHNI W XVI-1 POŁOWIE XVIII W.**

Rok	Wieliczka	Bochnia
	w groszach	
1518	3-4	3
1592	3-4	3
1600	4-5	3
1642	6	5
1649	8	5
1661	8	5
1670	8	5
1717	8	.

a Jednostką pracy wielicko-bocheńskich kopaczy były tzw. miary. Cztery miary liczone za oszramowanie bałwana kopackiego, tj. teoretycznie idealnej bryły o wymiarach 3 miary x 1 miara x 1 miara przy czym długość miary wyznaczał w zasadzie łokieć krakowski (ok. 0,55 m); w rzeczywistości były to zawsze jednostki nieco większe.

Na podstawie: A. Keckowa, Żupy krakowskie w XVI-XVIII wieku (Do 1772 roku), Wrocław 1969, s. 240-241.

Tabl. 6. PŁACE DZIENNE GÓRNIKÓW DOLNYCH (KOPACZY) W OLSZANIE W 2 POŁOWIE XVI - 1 POŁOWIE XVII W.

Lata	W groszach
1567	3
1597	5-6
1612	6
1634 ^a	12-15
1639-1640	11-12
1647	12
1648	12

^a Po zmianie stopy menniczej w latach 1623-1627.

Na podstawie: D. Molenda, Kopalnie rud ołowiu na terenie złóż śląsko-krakowskich w XVI-XVIII wieku, Wrocław 1972, s. 334-335.

Tabl. 7. PŁACE DZIENNE GÓRNIKÓW DOLNYCH (KOPACZY) W TARNOWSKICH GÓRACH W XVII W.

Rok	W groszach
1604	4
1610	4,5
1618	6
1619	5
1660	5
1670	4

Na podstawie: D. Molenda, Kopalnie rud ołowiu na terenie złóż śląsko-krakowskich w XVI-XVIII wieku, Wrocław 1972, s. 334-335.

Tabl. 8. **PŁACE ROCZNE PERSONELU FOLWARCZNEGO W KRÓLEW-SZCZYZNACH WOJ. KRAKOWSKIEGO W XVI - 1 POŁOWIE XVII W.**

Lata	Dwornik	Dworniczka	Służąca	Kucharka	Parobek
	w groszach				
Płace roczne					
1530	240 ^a	76	45	.	57
1533	240 ^a	73	30	.	42
1549	120 ^a	48	32	.	41
1560	144	58	36	30	33
1564	150	61	38	41	56
1588	.	180	48	48	62
1611	315 ^a	.	48	48	48
1616	332 ^a	90	63	48	75
1622	330 ^a	140	69	51	53
1636	240 ^a	120	84	.	96
Płace średnie					
1530-1549	200 ^a	66	36	.	47
1560-1588	147	100	41	40	50
1611-1636	304 ^a	117	66	49	68

^a Łączna suma zarobków dwornika i dworniczki.

Uwaga: Dwornik w okresie gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej był stałym pracownikiem najemnym i kierował w imieniu właściciela całością prac na folwarku. Jego odpowiednikiem w zakresie kierowania gospodarstwem i personelem kobiecym była dworniczka.

Na podstawie: A. Izydorczyk - Kamler, Wynagrodzenie pracowników najemnych w folwarkach małopolskich w XVI i pierwszej połowie XVII w., „Przegląd Historyczny”, t. 81, 1990, z. 3-4, s. 657

Tabl. 9. **PŁACE ROCZNE PERSONELU FOLWARCZNEGO
W KRÓLEWSZCZYZNACH WOJ. SANDOMIERSKIEGO W XVI-1
POŁOWIE XVII W.**

Lata	Dwornik	Dworniczka	Służąca	Kucharka	Parobek
w groszach					
Płace roczne					
1529	120	72	20	26	39
1531	120	72	50	18	50
1546	120	.	24	24	39
1564	129	64	32	37	37
1567	184 ^a	60	39	46	39
1569	255 ^a	72	54	.	68
1611	304 ^a	212	48	.	66
1622	178	177	61	.	76
1629	416 ^a	.	48	48	.
Płace średnie					
1529-1546	120	72	31	23	43
1564-1569	.	65	42	41,5	48
1611-1629	.	130	52	48	71

^a Łączna suma zarobków dwornika i dworniczki.

Na podstawie: A. Izydorczyk - Kamler, Wynagrodzenie pracowników najemnych w folwarkach małopolskich w XVI i pierwszej połowie XVII w., „Przegląd Historyczny”, t. 81, 1990, z. 3-4, s. 658.

Tabl. 10. **KOSZTY UTRZYMANIA CZELADZI W KRÓLEWSZCZYZNACH
MAŁOPOLSKI W XVI I 1 POŁOWIE XVII W.**

Województwo	1 poł. XVI w.		2 poł. XVI w.		1 poł. XVII w.	
	służąca	parobek	służąca	parobek	służąca	parobek
	w groszach					
Krakowskie	160	171	149	158	307	309
Sandomierskie	155	167	150	156	293	312
Lubelskie	.	.	150	162	289	304

Na podstawie: A. Izydorczyk - Kamler, Wynagrodzenie pracowników najemnych w folwarkach małopolskich w XVI i pierwszej połowie XVII w., „Przegląd Historyczny”, t. 81, 1990, z. 3-4, s. 663.

Tabl. 11. INDEKS WZROSTU KOSZTÓW UTRZYMANIA CZELADZI FOLWARCZNEJ W MAŁOPOLSCE W XVI - 1 POŁOWIE XVII W.

Województwo	1 poł. XVI w.		2 poł. XVI w.		1 poł. XVII w.	
	służąca	parobek	służąca	parobek	służąca	parobek
	1 poł. XVI = 100					
Krakowskie	100	100	93	92	192	181
Sandomierskie . .	100	100	97	90	189	187

Na podstawie: A. Izydorczyk - Kamler, Wynagrodzenie pracowników najemnych w folwarkach małopolskich w XVI i pierwszej połowie XVII w., „Przegląd Historyczny”, t. 81, 1990, z. 3-4, s. 666.

Tabl. 12. KOSZTY ZATRUDNIENIA PERSONELU FOLWARCZNEGO W STAROSTWIE NOWEGO MIASTA KORCZYNA W LATACH 1537-1660

Rok	Liczba		Uposażenie		Utrzymanie		Koszt średnio na 1 osobę w groszach
	folwarków	personelu	ogółem w złp/gr	średnio na 1 osobę w gr	ogółem w złp/gr	średnio na 1 osobę w gr	
1537 . . .	10	60	122/13	61,2	170/23	85,4	146,6
1538 . . .	10	60	122/13	61,2	197/10	98,7	159,9
1542 . . .	10	61	124/7	61,1	277/23	137,9	199,0
1546 . . .	10	61	129/7	63,6	.	.	.
1556 . . .	9	55	124/8	67,8	300/15	163,9	231,7
1564 . . .	10	70	167/12	75,7	252/7	108,1	183,8
1569 . . .	10	57	124/4	65,3	257/19	135,6	200,9
1572 . . .	9	51	125/13	73,8	.	.	.
1616 . . .	12	52	151/13	87,3	285/13	164,7	252,0
1629 . . .	5 ^a	21	62/6	88,9	168/18	240,9	329,8
1660 . . .	14	15 ^b	278/16	557,1	230/29	461,9	1019,0

^a Dotyczy części starostwa.

^b Obejmuje głównie personel zarządzający (kierowniczy).

Na podstawie: A. Wyczański, Studia nad gospodarką starostwa korczyńskiego, 1500-1660, Warszawa 1964, s. 180-181.

Tabl. 13. **PLACE ROCZNE MAMEK MIEJSKICH W XVI-XVII W.**

Miasto, rok	Pracodawca	Płace	
		we florenach ^a	w g. srebra
Poznań			
1556	Mikołaj Gębicki	8	185,0
1585	Walenty Słodzinka mielcarz	2	38,9
1587	Regina Czwerzczaczka	8	167,0
1641-42	Magistrat	35	281,0
1645-48	Magistrat	35	281,0
1649-54	Magistrat	42	337,0
1681-82	Magistrat	57-62,5	232,0-253,0
1685	Magistrat	52	210,5
Warszawa			
1598	Magistrat	13	263,0
1599	Szpital św. Ducha	52	1053,0
1601	Magistrat	62	1219,0
1616	Magistrat	12-20	203,0-329,0
1621	Magistrat	12-13	110,0-120,0
1632-33	Magistrat	26-52	211,0-422,0
1655	Magistrat	52	421,0
Lwów			
1627	Magistrat	8,5-15,5	70,0-126,0
1628-30	Magistrat	15,5-21	126,0-168,5
1631	Magistrat	38	309,0
1632-35	Magistrat	24-34,5	197,0-281,0
Kraków			
1644	Jerzy Hajduk	52	421,0
1671	Szpital NN	7	28,0
1681	Szpital św. Ducha	30	121,5
1696	Jan Toroszowicz	40	145,0
1699	Szpital św. Ducha	40	145,0

^a Floren - obrachunkowa jednostka pieniężna = 30 groszom.

Na podstawie: A. Karpiński, Kobieta w mieście polskim w drugiej połowie XVI i w XVII wieku, Warszawa 1995, s. 101.

Tabl. 14. **ZAROBKI POZNAŃSKICH PROSTYTUTEK W 2 POŁOWIE XVI-XVII W.**

Rok	Prostytutka	Opłata od klienta	
		w groszach	w gramach srebra
1567	Agnieszka	1-8	0,8-6,1
1573	Regina c. Anny	102	78,5
1575	Agnieszka Józefka	1	0,8
1575	Kobieta z katowskiego zamtuza	8	6,1
1581	Urszula Strycharzówna	12-56	8,3-38,8
1582	Anna Gielczynówna	210	145,7
1585	Zofia Szwaczka	60	41,6
1586	Anna Ratyńska	25	17,3
1591	Kobieta z katowskiego zamtuza	8	5,5
1594	Zofia Miemiećówna	16	10,6
1599	Anna Wołowcówna	118	79,6
1604	Agnieszka z Sieradza	1	0,6
1617	Dorota wychowanka Sebastiana Krawca	120	63,8
1623	Konstancja	750	247,5
1623	Marianna Wachmistrzówna szwaczka	30-78	9,9-25,7
1623	Agnieszka z Sieradza druga	156	51,5
1682	Marianna z Krotoszyna	6	0,8
1691	Katarzyna Szpetlerówna	300-320	36-38
1696	Agnieszka Czerwińska	180	21,8
1696	Marianna Skórzewiczówna	30-450	3,6-54,4

Uwaga: W tablicy pominięto skrajne zarobki: Katarzyny Malowanej w 1588 r. - 2570 groszy i Barbary Józkowiczówny w 1696 r. - 9000 groszy.

Na podstawie: A. Karpiński, Kobieta w mieście polskim w drugiej połowie XVI i w XVII wieku, Warszawa 1995, s. 342.

Tabl. 15. **WYNAGRODZENIE ROCZNE CZELADZI W GDAŃSKU W KOŃCU XVI W.**

Kategoria zawodowa	Pieniężne		W naturze
	w grzywnach pruskich	w przeliczeniu na złp	
Woźnica	12-18 ^a	8-12	-
Służąca-kucharka . .	6-8	4-5,3	2 koszule, 4 fartuchy, 2 pary butów
Służąca do dzieci i młodsza służąca	możliwie najniższa do 6	do 4	2 koszule, 4 fartuchy, 2 pary butów
Mamka	18	12	-
Dziewka browarna	12	8	2 koszule, 2 pary butów
Starszy parobek . . .	25	16,8	2 koszule, 2 pary butów
Parobek	12	8	-
Młodszy parobek . .	5	3,3	2 koszule, 2 pary butów

^a W zależności od liczby obsługiwanych koni.

Na podstawie: E. Cieślak, *Obraz społeczeństwa gdańskiego i jego życia codziennego*, w: *Historia Gdańska*, t. 3/1: 1655-1793, pod red. E. Cieślaka, Gdańsk 1993, s. 270.

Tabl. 16. **PLACE DNIÓWKOWE CZELADNIKÓW CIESIELSKICH I MURARSKICH W ELBLĄGU W XVII W.**

Średnie wieloletnie

Lata	Cieśla			Murarz		
	w groszach	w g srebra	1604-1624= =100	w groszach	w g srebra	1604-1624= =100
1604-1624	5,9	2,9	100	5,6	2,7	100
1630-1634	10,8	2,8	96	12,2	3,2	119
1637-1640	12,2	3,2	110	12,0	3,2	119
1651-1653	13,3	3,0	103	15,3	3,5	130
1656-1659	13,6	3,1	107	14,5	3,3	122
1676-1679	12,7	2,8	96	13,8	3,0	111
1681-1684	12,5	2,9	100	14,3	3,3	122
1687-1689	12,3	2,9	100	13,5	3,1	115
1691-1694	12,5	2,9	100	13,6	3,2	119
1699	12,0	2,8	96	13,5	3,1	115

Na podstawie: A. Klonder, *Browarnictwo w Prusach Królewskich (2 połowa XVI-XVII w.)*, Wrocław 1983, s. 130.

Tabl. 17. **PŁACE RAJCÓW I ŁAWNIKÓW GDAŃSKA W 1672 R.**

Wyszczególnienie	Ogółem	Na 1 osobę	
		rocznie	miesięcznie
	w grzywnach pruskich		
4 burmistrzowie Głównego Miasta	11988	2997,0	249,7
3 kamlarze Głównego Miasta . . .	7182	2394,0	199,5
11 rajców Głównego Miasta	19800	1800,0	150,0
12 ławników Głównego Miasta . .	8800	733,3	61,1
5 rajców Starego Miasta	3750	750,0	62,5
12 ławników Starego Miasta	4410	367,5	30,6

Rajcom i ławnikom tworzącym elitę władzy w Gdańsku wynagrodzenie wypłacano corocznie, z reguły w marcu. Należy pamiętać, że kwoty wymienione w tabeli stanowiły wprowadzie główne, ale nie jedyne źródło dochodów z tytułu sprawowania władzy przez te osoby.

Na podstawie: E. Cieślak, Funkcjonowanie organizmu miejskiego, w: Historia Gdańska, t. 3/1: 1655-1793, pod red. E. Cieślaka, Gdańsk 1993, s. 220.

Tabl. 18. **PŁACE ROCZNE ROBOTNIKÓW NAJMU WOLNEGO I PRZYMUSOWEGO W MANUFAKTURZE SZKLANEJ RADZIWIŁŁÓW W URZECZU W LATACH 1740-1793**

Rok	Hutnicy		Szlifierze zwierciadeł		Polerownicy zwierciadeł	
	najem w złp					
	wolny	przymusowy	wolny	przymusowy	wolny	przymusowy
1740	1368	37 ^a	912	37 ^a	912	37 ^a
1750	608	76 ^a	912	62 ^a	.	62 ^a
1760	208 ^a	156 ^a	.	104 ^a	.	104 ^a
1770	.	228	.	168	.	168
1780	.	228	.	192	.	192
1793	264	192	.	144	.	144

a Płace, które były uzupełniane ordynariją.

Na podstawie: Z. Kamińska, Manufaktura szklana w Urzeczcu 1737-1846, Warszawa 1964, s. 139.

Tabl. 19. **PLACE TYGODNIOWE W MANUFAKTURZE SUKIENNEJ
RADZIWIŁÓW W NIEŚWIEŻU W 1755 R.**

Wyszczególnienie	Płaca
Farbiarz	34 zł 18 gr
Superintendent	8 zł
Postrzygacz	6 zł 10 gr
Pisarz	4 zł
Tkacz	4-4,5 zł ^a
Dziewki	1 zł
Chłopcy pomocnicy tkacza	15 gr

^a Zależnie od ilości utkanych postawów sukna.

Na podstawie: W. Kula, Szkice o manufakturach w Polsce XVIII wieku, t. 1, Warszawa 1956, s. 56.

Tabl. 20. **PLACE DZIENNE NAJEMNYCH ROBOTNIKÓW ROLNYCH NA
MAZOWSZU W 1790 R.**

Wyszczególnienie	Z własnym wyżywieniem	Z wyżywieniem pracodawcy
	płace w groszach	
Robotnik dobry z siekierą	30	18
Robotnik	24	1
Kosiarz	30	15
Oracz z własnym sprzężajem	45	30
Oracz bez własnego sprzężaju	18	12
Żniwiarz (lipiec-sierpień)	20	12
Żniwiarz (wrzesień)	15	10
Pielaczka	15	4

Uwaga: Podstawą tablicy jest rozporządzenie z grudnia 1790 r. Komisji Porządkowej Cywilno-Wojskowej Ziemi Wiskiej.

Na podstawie: N. Assorodobraj, Początki klasy robotniczej. Problem rąk roboczych w przemyśle polskim epoki stanisławowskiej, Warszawa 1946, s. 104.

Tabl. 21. **PŁACE ROCZNE CZELADZI WIEJSKIEJ NA MAZOWSZU W 1790 R.**

Wyszczególnienie	Płace w złp	Odzież
Parobek umięjący wszelką robotę	50	2 pary butów i 2 pary chust
Parobek	40	2 pary butów i 2 pary chust
Pastuch do bydła	28	2 pary butów i 2 pary chust
Bronowłók (podparobczak)	23	2 pary butów i 2 pary chust
Służąca umięjąca wszelką robotę	20	2 pary trzewików, 3 chusty, pończochy
Służąca nie umięjąca robić ciężkiej roboty	17	2 pary trzewików, 3 chusty, pończochy
Pastuch do świń i owiec.	15	2 pary butów i 2 pary chust

Zob. uwagę do tabl. 20.

Na podstawie: N. Assorodobraj, Początki klasy robotniczej. Problem rąk roboczych w przemyśle polskim epoki stanisławowskiej, Warszawa 1946, s. 116.

Tabl. 22. **OSZACOWANIE PRZECIĘTNEGO WYŻYWIENIA LUDNOŚCI WIEJSKIEJ W POLSCE W XVI W.**

Produkty	Przeciętna racja dziennie osoby dorosłej	
	waga w g	kaloryczność w kcal
O g ó ł e m		3500
Chleb żytni	920	2134
Pieczywo pszenne	22	53
Kasza jęczmienna	16	54
Kasza jaglana	17	60
Kasza tatarczana	15	53
Groch	46	160
Piwo	1200	504
Mięso	20	34
Ryby	4	6
Półcie wieprzowe	30	160
Sadło	3	25
Olej	5	45
Masło	4	30
Ser	10	15
Inne		167

Dane powyższe były opracowane w oparciu o rachunki żywienia czeladzi folwarcznej, stąd nie uwzględniają produktów warzywno-ogrodowych, których nie odnotowywano, a także spożycia przypraw, głównie soli: wreszcie ewentualnej, choć bardzo ograniczonej konsumpcji jajek czy drobiu.

Na podstawie: A. Wyczański, Studia nad konsumpcją żywności w Polsce w XVI i pierwszej połowie XVII w., Warszawa 1969, s. 112.

Tabl. 23. **SKŁADNIKI PRZECIĘTNEJ RACJI DZIENNEJ LUDNOŚCI WIEJSKIEJ W POLSCE W XVI W.**

Składniki	W g	W %
Białko	77,8	11,0
Tłuszcze	47,2	6,7
Węglowodany	583,5	82,3

Na podstawie: A. Wyczański, Studia nad konsumpcją żywności w Polsce w XVI i pierwszej połowie XVII w., Warszawa 1969, s. 112.

Tabl. 24. **CENY DETALICZNE PIWA PEŁNEGO JĘCZMIENNEGO W ELBLĄGU I MALBORKU W KOŃCU XVI-XVII W.**

Lata	Cena za 1 sztoft ^a	
	w groszach	w g srebra
Elbląg		
1598	4,3	0,878
1621-1630	5,4	1,647
1631-1640	7,3	0,984
1641-1650	3,7	0,843
1651-1660	4,3	0,980
1661-1670	4,3	0,980
1671-1680	4,0	0,888
1681-1690	4,0	0,932
1691-1700	4,0	0,932
Malbork		
1589	0,5	0,347
1620	1,6	0,710
1632	4,0	1,064
1636	4,3	1,144
1641-1650	4,2	0,957
1651-1660	4,6	1,048
1671-1680	4,5	0,998

^a Sztof - miara objętości = ok. 1,4 litra.

Na podstawie: A. Klonder, Browarnictwo w Prusach Królewskich (2 połowa XVI-XVII w.), Wrocław 1983, s. 128.

Tabl. 25. **PIEKARNIE W POZNANIU W XVIII W.**

Lata	Ogółem	Miasto	Przedmieścia
1737-1746	14-16	8-10	6-8
1747-1756	14-19	7-12	7-8
1757-1766	17-20	10-13	6-8
1767-1776	16-20	10-13	6-7
1777-1786	21-29	13-18	8-11
1787-1792	18-26	9-15	9-11

W połowie lat 40-tych XVIII w. w Poznaniu wraz z przedmieściami mieszkało ponad 6 tys. ludności chrześcijańskiej (bez duchowieństwa), zaś na początku lat 90-tych ok. 12 tys. (w tym 2,6 tys. Żydów).

Na podstawie: B. Więclawski, Zaopatrzenie i konsumpcja w Poznaniu w drugiej połowie XVIII wieku, Warszawa-Poznań 1989 s. 92.

Tabl. 26. **ROZMIARY PRODUKCJI I DOSTAW NA RYNEK MIĘSA PRZEZ RZEŹNIKÓW CECHOWYCH W POZNANIU W LATACH 1750-1790**

Rok	Liczba jatek	Ogółem	Wołowina	Wieprzowina	Cielęcina
		w kg			
1750	3	7236	3618	2171	1447
1760	6	19778	9890	5934	3956
1770	10	45560	22780	13668	9112
1780	12	67533	33765	20262	13506
1790	26	92460	46230	27738	18492

Na podstawie: B. Więclawski, Zaopatrzenie i konsumpcja w Poznaniu w drugiej połowie XVIII wieku, Warszawa-Poznań 1989 s. 109.

Tabl. 27. **ROCZNA PRODUKCJA PIWA W POZNANIU ORAZ DOSTAWY Z ZEWNĄTRZ W LATACH 1785-1786**

Wyszczególnienie	W litrach ^a	W %
O g ó ł e m	7219418	100,0
Piwowarzy cechowi	2960139	41,0
Piwowarzy chwaliszewscy	2953084	40,9
Szlachta i duchowieństwo	768358	10,6
Piwo dubeltowe	64177	0,9
Piwo przywożone z Grodziska . .	473660	6,6

^a Przeliczono z beczki - miary pojemności = 72 garcom po ok. 3,7689 l.

Na podstawie: B. Więclawski, Zaopatrzenie i konsumpcja w Poznaniu w drugiej połowie XVIII wieku, Warszawa-Poznań 1989 s. 143.

Tabl. 28. **OSZACOWANIE PRZECIĘTNEGO ROCZNEGO SPOŻYCIA ARTYKUŁÓW ŻYWNOŚCIOWYCH NA 1 MIESZKAŃCA W POZNANIU W LATACH 1750-1790**

Rodzaj produktów	W kg
Zbożowe	213,8
Chleb żytni	137,8
Chleb pszenny	42,8
Bułki maślane	4,7
Mąka	8,7
Kasza	19,8
Mięso i ryby	50,0
Wołowina	22,3
Wieprzowina	12,3
Cielęcina z baraniną	5,1
Ryby	3,7
Śledzie ^a	6,6
Nabiał i tłuszcze	28,5
Masło	3,4
Ser twarogowy	2,5
Ser holenderski	0,3
Śmietana	2,1
Jaja	3,5
Słonina	7,5
Olej i oliwa	9,2
Warzywa i owoce	167,0
Owoce	12,2
Warzywa	127,7
Groch	27,1
Piwo	637,5
Alkohol	28,3
Wino	21,0
Wódka	6,7
Miód pitny	0,6
Przyprawy	3,75
Sól	3,5
Ocet	0,05
Przyprawy	0,2

^a W tym raki.

Obliczono na podstawie: B. Węclawski, Zaopatrzenie i konsumpcja w Poznaniu w drugiej połowie XVIII wieku, Warszawa-Poznań 1989, s. 180.

Tabl. 29. **OSZACOWANIE PRZECIĘTNEGO DZIENNEGO SPOŻYCIA NA 1 MIESZKAŃCA WEDŁUG GRUP SPOŁECZNO-ZAWODOWYCH W POZNANIU W LATACH 1750-1790**

Wyszczególnienie	Przeciętne dzienne spożycie na 1 mieszkańca w kcal
Patryciat	5930
Pospółstwo	6094
Plebs (robotnicy)	3849
Ubodzy	2292
Aresztanci	3317

Obliczono na podstawie: B. Więclawski, Zaopatrzenie i konsumpcja w Poznaniu w drugiej połowie XVIII wieku, Warszawa-Poznań 1989, s. 77.

Tabl. 30. **OSZACOWANIE KONSUMPCJI NIEKTÓRYCH PRODUKTÓW ROŚLINNYCH NA 1 MIESZKAŃCA W GDAŃSKU W LATACH 1746-1755**

Wyszczególnienie	Konsumpcja dzienna 1 mieszkańca	
	w g	w % ogółem
O g ó ł e m	805	100,0
Pszenica	147	18,3
Żyto	433	53,8
Groch	75	9,3
Kasze:		
jęczmienna	37	4,6
tatarczana	54	6,7
jaglana	59	7,3

Na podstawie: J. Baszanowski, Konsumpcja zbóż, mięsa i masła w Gdańsku w połowie XVIII wieku, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, t. 32, 1984, nr 4, s. 506.

Tabl. 31. **KONSUMPCJA MIĘSA I MASŁA NA 1 MIESZKAŃCA
W GDAŃSKU W LATACH 1750-1769****A. Konsumpcja mięsa**

Rok	Rocznie w kg							Dziennie w g
	Ogółem	woły	świnie	barany	cielęta	jagnięta	drób	
1750 . . .	50,3	21,2	10,4	10,6	2,2	0,6	5,3	138
1751 . . .	59,7	25,9	14,3	11,5	2,1	1,0	4,9	164
1752 . . .	64,9	25,6	17,1	13,7	2,3	1,1	5,0	178
1753 . . .	67,7	26,1	17,3	14,9	2,5	1,4	5,5	185
1754 . . .	63,7	24,5	16,0	14,8	3,0	1,3	4,1	175
1755 . . .	71,1	28,9	17,8	15,6	3,4	1,3	4,1	195
1756 . . .	64,2	27,7	15,6	13,0	3,3	1,1	3,5	176
1757 . . .	63,9	33,8	9,9	13,1	3,3	1,0	2,8	175
1758 . . .	68,0	34,8	13,0	13,0	3,8	0,9	2,5	186
1768 . . .	58,5	28,4	10,6	10,8	4,2	0,7	3,8	160
1769 . . .	57,2	27,8	9,4	10,9	4,3	1,0	3,8	157
Średnio	62,6	27,7	13,8	12,9	3,1	1,0	4,1	172
Dziennie w g . . .	x	76	38	35	9	3	11	172

B. Konsumpcja masła

Rok	Rocznie w kg	Dziennie w g
1750	7,54	20,7
1751	7,09	19,3
1752	6,88	18,8
1753	6,62	18,1
1754	6,42	17,6
1755	5,74	15,7
1756	5,27	14,4
1757	5,49	15,0
1758	6,49	17,8
1768	6,98	19,1
1769	6,89	19,1
Średnio.	6,49	17,8

Na podstawie: J. Baszanowski, Konsumpcja zbóż, mięsa i masła w Gdańsku w połowie XVIII w., „Kwartalnik Kultury Materialnej”, t. 32, 1984, nr 4, s. 513, 517.

Tabl. 32. **KOSZTY I WARTOŚĆ ODŻYWCZA KONSUMPCJI DZIENNEJ 12 PRODUKTÓW NA 1 MIESZKAŃCA W GDAŃSKU OK. POŁOWY XVIII W.**

Wyszczególnienie	Waga w g	Koszt w gr	Wartość odżywcza w kcal
O g ó ł e m		3,37	3233
Pszenica	147	0,38	387 ^a
Żyto	433	0,71	1457 ^a
Groch	75	0,14	223
Kasze:			
jęczmienna	37	0,10	125
tatarszana	54	0,13	183
jaglana	59	0,14	266
Wołowina	76	0,61	197
Wieprzowina	38	0,34	131
Baranina	38	0,47 ^b	104
Cielęcina	9		16
Drób	11		10
Masło	18	0,35	134

^a W przeliczeniu na chleb.

^b Wobec braku danych autor przyjął przeciętną 3,5 gr za 1 funt.,

Na podstawie: J. Baszanowski, Konsumpcja zbóż, mięsa i masła w Gdańsku w połowie XVIII wieku, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, t. 32, 1984, nr 4, s. 519.

Tabl. 33. **PRZECIĘTNE ROCZNE SPOŻYCIE PIWA I GORZĄŁKI PRZEZ LUDNOŚĆ CHŁOPSKĄ W WIELKOPOLSCE W KOŃCU XVIII W.**

Wyszczególnienie	Piwo	Gorzalka
	w litrach na 1 mieszkańca	
Województwa:		
O g ó ł e m	78,3	3,7
Gnieźnieńskie	59,6	3,6
Kaliskie	98,7	4,6
Poznańskie	73,1	3,2
Kategorie własności dóbr:		
O g ó ł e m	78,3	3,7
Szlachecka	78,8	3,7
Duchowna	72,1	3,3
Królewska	86,9	5,0

Uwagi: Powyższe obliczenia oparto na źródłach podatkowych dotyczących 2722 wsi.

Na podstawie: M. Szczepaniak, Karczma - wieś - dwór. Rola propinacji na wsi wielkopolskiej od połowy XVII do schyłku XVIII wieku, Warszawa 1977, s. 145.

Tabl. 34. ZABUDOWA KRAKOWSKIEGO ZESPOŁU MIEJSKIEGO OK. 1632 R.

Wyszczególnienie	Budynki		
	ogółem	murowane	
	w liczbach bezwzględnych		w % ogółem
O g ó ł e m	2156	783	36,3
Kraków	638	571	89,5
Garbary	247	7	2,8
Biskupie	33	-	-
Krowodrza	36	-	-
Błonie	64	-	-
Pędzichów	31	1	3,2
Prądnik Wielki i Wieś	25	1	4,0
Przedmieście św. Mikołaja	187	10	5,3
Kleparz	159	7	4,4
Kazimierz	355	101	28,5
Miasto żydowskie ^a	183	57	31,1
Stradom	79	27	34,2
Podzamcze	56	-	-
Rybitwy	31	-	-
Smoleńsk	32	1	3,1

^a Całkowicie poza Kazimierzem; dane z 1653 r.

Na podstawie: J. Bieniarzówna, Schyłek świetności, w: Dzieje Krakowa, t. 2: J. Bieniarzówna, J. M. Małecki, Kraków w wiekach XVI-XVIII, Kraków 1984, s. 197.

Tabl. 35. ZABUDOWA SANDOMIERZA W XVIII W.

Wyszczególnienie	Budynki		
	ogółem	murowane	
	w liczbach bezwzględnych		w % ogółem
1727	87 ^a	26	29,9
1784	173	37 ^b	21,4
1791	296 ^c	137	46,3

^a Bez domów żydowskich.

^b Łącznie z rezydencjami i kanoniami.

^c Łącznie z przedmieściami.

Na podstawie: Z. Guldón, Terytorium, zabudowa i zaludnienie, w: Dzieje Sandomierza, t. 2: XVI-XVIII w. pod red. F. Kiryka, cz. II, Warszawa 1993, s. 15, 16, 25.

Tabl. 36. **BUDYNKI MIESZKALNE W WARSZAWIE W II POŁOWIE XVIII W.**

Wyszczególnienie	1770	1797/8
Budynki mieszkalne w liczbach bezwzględnych	2317	3181
murowane	580	1078
drewniane	1737	2103
Budynki murowane w % ogółu budynków mieszkalnych . . .	25	33,9

Uwaga: Powyższe dane dotyczą Warszawy lewobrzeżnej (bez Pragi).

Na podstawie: H. Szwankowska, Drewniana zabudowa mieszkaniowa Warszawy Oświecenia, w: „Studia Warszawskie”, t. 12, Warszawa XVIII wieku, z. 1, Warszawa 1972, s. 195-197.

Tabl. 37. **ZABUDOWA MIAST NA ZIEMIACH POLSKI ŚRODKOWEJ W LATACH 1793-1794**

Województwo Ziemia	Liczba miast	Domy		Dachy			
		murowa- ne	drewniane	dachówka	gonty	słoma	brak danych
		w % ogółem					
Łęczyckie	19	0,8	99,2	0,7	39,9	58,8	0,6
Sieradzkie	27	2,8	97,2	0,4	58,0	39,3	2,3
Z. Wieluńska	12	3,8	96,2	0,1	57,5	39,0	3,4
Rawskie	12	6,6	93,4	2,8	61,8	23,6	11,8

Na podstawie: B. Baranowski, Życie codzienne małego miasteczka w XVII i XVIII wieku, Warszawa 1975, s. 83.

Tabl. 38. **BUDYNKI W WYBRANYCH MIASTACH MAZOWIECKICH
W KOŃCU XVIII W.**

Miasto	Budynki		
	ogółem	murowane	
	w liczbach bezwzględnych		w % ogółem
O g ó ł e m	2690	187	7,0
Bielsk	58	-	-
Bieżuń	131	12	9,2
Bodzanów	40	1	2,5
Bolimów	72	-	-
Drobin	100	1	1,0
Gąbin	94	2 ^a	2,1
Głowno	45	-	-
Gostynin	77	12	15,6
Iłów	27	17	63,0
Jeżów	88	-	-
Kiernożia	26	11 ^a	42,3
Kutno	187	8	4,3
Łowicz	280	43	15,4
Nowy Dwór	84	29	34,5
Osmolin	49	-	-
Płock	348	30	8,6
Rawa	148	1	0,7
Sierpc	233	6	2,6
Skierniewice	174	7	4,0
Sochaczew	148	3	2,0
Szreńsk	98	-	-
Wyszogród	183	4	2,2

^a Półmurowane.

Uwaga: W tablicy nie ujęto budowli Warszawy, o których informuje tabl. 36.

Na podstawie: E. Balcerzak, Zaopatrzenie w wodę miast mazowieckich w drugiej połowie XVIII wieku, w: Studia z dziejów rzemiosła i przemysłu, t. 7, 1968, s. 133.

Tabl. 39. STAN ZABUDOWY I ZASIEDLENIA WARSZAWY W 1792 R.

Cyrkuły	Liczba posesji zamieszkałych	Liczba ludności	Przeciętna liczba budynków na 1 posesję zabudowaną	Przeciętna liczba mieszkańców na 1 posesję
O g ó ł e m	3167	81271	3,3^a	25,7
Staromiejski	526	20006	2,4	38,0
Nowomiejski	568	13688	3,1	24,1
Krakowsko-Przedmiejski	356	14545	3,8	40,8
Leszczyński	491	9961	3,3	20,3
Grzybowski	497	10837	3,4	21,8
Nowoświecki	265	6018	3,7	22,7
Praski	464	6216		13,4

^a Bez Pragi.

Na podstawie: S. Szymkiewicz, Warszawa na przełomie XVIII i XIX w. w świetle pomiarów i spisów, Warszawa 1959, s. 107, 126.

Tabl. 40. PRZECIĘTNE ZALUDNIENIE DOMÓW W MIASTACH W WOJEWÓDZTWIE POZNAŃSKIM I KALISKIM W KOŃCU XVIII W.

Miasta wg liczby mieszkańców	Liczba				Średnia liczba osób na	
	miast	mieszkańców	domów	gospodarstw domowych	dom	gospodarstwo domowe
Województwo poznańskie						
O g ó ł e m	62	90399	12497	14353	7,2	6,3
Do 500	14	4405	889	889	5,0	5,0
501-1000	19	14141	2421	2482	5,8	5,7
1001-3000	25	41077	6077	6434	6,8	6,4
3001-6000	1	4579	807	807	5,7	5,7
Powyżej 6000	3	26197	2303	3741	11,4	7,0
Województwo kaliskie						
O g ó ł e m	64	55457	8535	9158	6,5	6,1
Do 500	26	6905	1460	1489	4,7	4,6
501-1000	18	13213	1949	2124	6,8	6,2
1001-3000	16	20852	3296	3424	6,3	6,1
3001-6000	4	14487	1830	2121	7,9	6,8
Powyżej 6000	-	-	-	-	-	-

Obliczono na podstawie: J. Kruppe, „Indagandy” o stanie garncarstwa miejskiego Wielkopolski w końcu XVIII wieku, w: E. Balcerzak, E. Kowecka, J. Kruppe, Wybrane problemy kultury materialnej miast polskich w XVIII i XIX wieku, Wrocław 1983, s. 136-137, 139-141.

Tabl. 41. **MIASTA POSIADAJĄCE WODOCIĄGI W XIII - 1 POŁOWIE XVII W.**

Lata	Liczba miast, które wybudowały wodociągi
Do 1300	2
1301-1350	-
1351-1400	1
1401-1450	1
1451-1500	6
1501-1550	24
1551-1600	7
1601-1650	2

Uwaga: Liczba miast posiadających wodociągi do połowy XVII w. wydaje się być zaniżona z racji niepełnych danych archiwalnych i wykorzystania przez autora jedynie części źródeł.

Obliczono na podstawie: L. Piekarski, Zarys dziejów wodociągów miejskich w Polsce przedrozbiorowej, Warszawa 1932 (aneks).

Tabl. 42. **GOSPODARSTWA KORZYSTAJĄCE Z WODOCIĄGÓW MIEJSKICH W KRAKOWIE W XVI - 1 POŁOWIE XVII W.**

Rok	Liczba gospodarstw korzystających z:			
	ogółem	rzapi ^a lub studni miejskich	rzapi lub studni prywatnych	wodociągów miejskich
1545 ^b	276	197	24	55
1625	445	132	4	309

^a Rzap - zbiornik na wodę budowany z drzewa na zrąb w kształcie beczki. Mógł też być murowany.

^b Bez danych dla Kwartału Rzeźniczego.

Uwaga: W opinii autorki powyższe dane są znacznie zaniżone, albowiem w rejestrach rurnego będących podstawą tablicy nie ujęto osób zwolnionych całkowicie lub chwilowo z płacenia tego podatku jak np. znaczniejszych mieszczan, bpa krakowskiego, niektórych klasztorów czy urzędników królewskich i szlachty.

Na podstawie: E. Ligęza, Wodociągi dawnego Krakowa do połowy XVII wieku, Kraków 1971, s. 40.

Tabl. 43. **DOCHODY MIASTA KRAKOWA Z WODOCIĄGÓW W XV - POCZĄTEK XVII W.**

Rok	Dochody ^a z:					
	braksatury i rorgeldu ^b		rurnego ^c		sprzedaży rur	
	grzywny ^d	grosze	grzywny	grosze	grzywny	grosze
1431	-	-	85	3	-	-
1487	169	34	62	10	-	-
1518	373	14	69	43	5	21
1531	603	24	63	5	55	18
1541	607	7	75	46	32	4
1551	627	37	59	36	50	23
1561	625	4	79	32	51	25
1571	464	47	100	20	38	48
1581	381	36	45	36	26	15
1591	311	1	55	31	44	22
1601	174	44	31	37	40	26
1611	178	6	45	36	96	31

a W zaokrągleniu.

b Braksatura - podatek płacony przez piwowarów od warzenia piwa, którzy zaprowadzili sobie wodociągi; rorgeld - podatek płacony przez nich za korzystanie z wodociągów przy warzeniu piwa.

c Rurne - podatek pobierany od mieszkańców za korzystanie z wodociągów.

d Grzywna - jednostka obrachunkowa pieniądza = 48 groszom.

Na podstawie: E. Ligęza, Wodociągi dawnego Krakowa do połowy XVII wieku, Kraków 1971, s. 61.

Tabl. 44. **STAN STUDNI PUBLICZNYCH W WARSZAWIE W 1792 R.^a**

Cyruł	Studnie	
	dobre z wodą	złe lub bez wody
O g ó ł e m	13	9
Staromiejski	4	4
Nowomiejski	1	2
Krakowsko-Przedmiejski	1	1
Lesznieński	3	1
Grzybowski	4	-
Nowoświecki	-	1

a Bez Pragi.

W stolicy w tym czasie wodę rozwodziło ponadto 8 woziwodów. W 1796 r. w Warszawie lewobrzeżnej liczącej ponad 61 tys. mieszkańców (bez garnizonu) było 25 studni publicznych i 1988 studni prywatnych, czyli jedna studnia publiczna przypadała na blisko 2500 osób.

Na podstawie: E. Balcerzak, Zaopatrzenie w wodę miast mazowieckich w drugiej połowie XVIII wieku, w: Studia z Dziejów Rzemiosła i Przemysłu, t. 7, Wrocław 1968, s. 88.

Tabl. 45. **STUDNIE W WYBRANYCH MIASTACH MAZOWIECKICH
W LATACH 1793-1794**

Miasto	Liczba ludności	Liczba studni			Liczba mieszkańców na 1 studnię ^a
		razem	publicznych	prywatnych	
O g ó ł e m	15948	372	52	320	
Bielsk	245	3	1	2	80
Biezuń	754	13	2	11	60
Bodzanów	102	3	2	1	30
Bolimów	347	12	2	10	30
Drobin	420	6	6	-	70
Gąbin	371	10	5 ^b	5	40
Głowno	321	6	-	6	50
Gostynin	424	9	-	9	50
Iłów	91	26	5	21	3
Jeżów	388	7	2	5	60
Kiernozia	203	2	1	1	100
Kutno	2003	16	8	8	120
Łowicz	1266	106	2	104	10
Nowy Dwór	435	7	2	5	60
Osmolin	258	14	2	12	10
Płock	1954	15	2	13	130
Rawa	872	3	-	3	290
Sierpc	1029	47	-	47	20
Skierniewice	887	43	6	37	20
Sochaczew	1152	5	1	4	230
Szreńsk	838	3	3	-	280
Wyszogród	1588	16	-	16	100

^a W zaokrągleniu^b W tym 1 zawalona.

Na podstawie: E. Balcerzak, Zaopatrzenie w wodę miast mazowieckich w drugiej połowie XVIII wieku, Studia z Dziejów Rzemiosła i Przemysłu, t. 7, Wrocław 1968, s. 100.

Tabl. 46. **CENA DRZEWA OPAŁOWEGO W KRAKOWIE W 2 POŁOWIE XV - XVI W.**Średnie w pięcioleciach za 1 dziesiątek^a

Lata	w groszach	w gramach srebra
1461-1470	46,0	47,5
1471-1480	57,5	59,3
1481-1490	70,4	58,7
1491-1500	98,8	75,3
1501-1505	90,2	68,4
1506-1510	89,2	67,9
1511-1515	90,4	69,6
1516-1520	86,2	66,4
1521-1525	.	.
1526-1530	117,7	90,7
1531-1535	108,5	83,5
1536-1540	129,9	100,0
1541-1545	136,8	105,3
1546-1550	136,0	104,7
1551-1555	141,0	108,5
1556-1560	146,8	113,0
1561-1565	188,2	144,9
1566-1570	208,1	160,2
1571-1575	285,3	219,7
1576-1580	239,2	175,3
1581-1585	266,4	184,9
1586-1590	286,5	198,9
1591-1595	364,8	249,9
1596-1600	589,2	397,7

^a Dziesiątek - miara objętości przy zakupie drzewa opałowego.

Na podstawie: J. Pelc, Ceny w Krakowie w latach 1369-1600, Lwów 1935, s. 116-117.

Tabl. 47. **CENA DRZEWA OPAŁOWEGO W KRAKOWIE W XVII - XVIII W.**
Średnie w pięcioleciach za 1 wóz

Lata	W złp	w gramach srebra
1601-1605	45,0	29,2
1606-1610	8,5	5,2
1611-1615	14,0	8,2
1616-1620	30,0	15,5
1621-1625	.	.
1626-1630	.	.
1631-1635	.	.
1636-1640	.	.
1641-1645	.	.
1646-1650	43,3	11,7
1651-1655	110,0	29,7
1656-1660	134,7	36,3
1661-1665	.	.
1666-1670	144,7	19,5
1671-1675	122,5	16,5
1676-1680	102,5	13,8
1681-1685	80,5	10,5
1686-1690	195,0	21,4
1691-1695	96,7	11,7
1696-1700	90,0	10,8
1701-1705	107,5	12,0
1706-1710	75,0	7,8
1711-1715	.	.
1716-1720	108,5	11,0
1721-1725	103,3	10,4
1726-1730	108,7	11,0
1731-1735	119,3	12,1
1736-1740	106,7	10,8
1741-1745	.	.
1746-1750	108,7	11,0
1751-1755	105,0	10,3
1756-1760	169,0	16,6
1761-1765	223,2	21,9
1766-1770	240,0	23,3
1771-1775	225,4	21,9
1776-1780	172,0	16,7
1781-1785	120,0	11,6
1786-1790	.	.
1791-1795	285,0	26,5

Na podstawie: E. Tomaszewski, Ceny w Krakowie w latach 1601-1795, Lwów 1934, s. 211-212.

Tabl. 48. **CENA DRZEWA OPALOWEGO W GDAŃSKU W XVI - XVIII W.**
Średnie w pięcioleciach za 1 pręt^a

Lata	W złp	W gramach srebra
1536-1540	4,0	103,8
1541-1545	5,7	146,9
1546-1550	6,6	156,4
1551-1555	7,5	182,9
1556-1560	8,3	203,7
1561-1565	13,1	321,6
1566-1570	12,2	287,4
1571-1575	13,5	312,7
1576-1580	18,2	404,6
1581-1585	13,7	285,2
1586-1590	17,3	359,9
1591-1595	18,4	382,9
1596-1600	26,8	543,6
1601-1605	18,3	362,4
1606-1610	24,5	448,9
1611-1615	30,4	531,0
1616-1620	41,5	621,0
1621-1625	57,4	551,5
1626-1630	101,6	851,5
1631-1635	84,1	680,9
1636-1640	92,3	747,3
1641-1645	102,7	831,7
1646-1650	94,5	765,7
1651-1655	102,0	826,4
1656-1660	122,0	988,4
1661-1665	89,1	710,9
1666-1670	97,4	735,7
1671-1675	93,2	672,5
1676-1680	89,3	715,3
1681-1685	91,6	710,9
1686-1690	88,9	621,7
1691-1695	85,5	597,6
1696-1700	74,2	518,4
1701-1705	55,1	375,1
1706-1710	49,3	327,9
1711-1715	47,9	318,2
1716-1720	48,4	313,4
1721-1725	47,0	299,9

Tabl. 48. **CENA DRZEWA OPAŁOWEGO W GDAŃSKU W XVI - XVIII W. (dok.)**
Średnie w pięcioleciach za 1 pręt^a

Lata	W złp	W gramach srebra
1726-1730	45,6	289,2
1731-1735	48,5	304,9
1736-1740	57,7	359,4
1741-1745	51,3	315,5
1746-1750	60,0	370,8
1751-1755	56,9	326,4
1756-1760	63,3	356,7
1761-1765	105,7	478,5
1766-1770	112,3	471,2
1771-1775	116,7	483,0
1776-1780	117,5	515,4
1781-1785	113,0	468,9
1786-1790	127,6	539,7
1791-1795	191,3	806,6

^a Pręt - miara objętości drzewa opałowego używana w Gdańsku = 12 sążniom.

Na podstawie: J. Pelc, Ceny w Gdańsku w XVI i XVII wieku, Lwów 1937, s. 126;
T. Furtak, Ceny w Gdańsku w latach 1701-1815, Lwów 1935, s. 221.

Tabl. 49. **CENA DRZEWA OPAŁOWEGO W WARSZAWIE W 2 POŁOWIE XVI W. - XVIII W.**
Średnie w pięcioleciach za 1 wóz

Lata	W groszach	W gramach srebra
1561-1565	5,4	4,1
1566-1570	4,5	3,5
1571-1575	5,7	4,4
1576-1580	-	-
1581-1585	4,3	3,0
1586-1590	4,6	3,1
1591-1595	5,1	3,4
1596-1600	7,0	4,7
1601-1605	6,5	4,1
1606-1610	8,2	4,9
1611-1615	9,1	5,3
1616-1620	13,7	7,7

Tabl. 49. **CENA DRZEWA OPALOWEGO W WARSZAWIE W 2 POŁOWIE XVI W. - XVIII W. (dok.)**
Średnie w pięcioleciach za 1 wóz

Lata	W groszach	W gramach srebra
1621-1625	33,4	10,7
1626-1630	27,0	7,3
1631-1635	30,7	8,3
1636-1640	32,4	8,7
1641-1645	39,7	10,7
1646-1650	53,8	14,5
1651-1655	36,0	9,7
1656-1660	32,8	8,9
1661-1665	30,9	5,9
1666-1670	41,1	5,6
1671-1675	44,6	6,0
1676-1680	37,7	5,1
1681-1685	34,1	4,6
1686-1690	50,2	6,3
1691-1695	36,7	4,4
1696-1700	64,5	7,8
1701-1705	58,8	7,1
1706-1710	52,2	4,9
1711-1715	82,6	8,2
1716-1720	60,3	6,0
1721-1725	58,8	5,9
1726-1730	47,8	4,8
1731-1735	56,9	5,8
1736-1740	55,5	5,6
1741-1745	90,7	9,2
1746-1750	70,3	7,1
1751-1755	75,9	7,6
1756-1760	69,5	6,8
1761-1765	112,2	11,0
1766-1770	113,3	11,0
1771-1775	60,0	5,8
1776-1780	107,4	10,4
1781-1785	116,0	11,3
1786-1790	129,9	12,1
1791-1795	154,2	14,3

Na podstawie: W. Adamczyk, Ceny w Warszawie w XVI i XVII wieku, Lwów 1938, s. 104; S. Siegel, Ceny w Warszawie w latach 1701-1815, Lwów 1936, s. 192.

Tabl. 50. **SZPITALE W WYBRANYCH DIECEZJACH W POCZĄTKACH XVI W.**

Diecezja	Parafie		
	ogółem	ze szpitalem	
		liczba	w % ogółem
Gnieźnieńska	600	29	5
Poznańska	712	51	7
Krakowska	654	45	7
Warmińska	201	28	14
Kamińska	700	140	20

Uwaga: W diecezji gnieźnieńskiej, poznańskiej, krakowskiej szpitale w tym czasie występowały tylko w miastach.

Na podstawie: E. Wiśniewski, Rozwój organizacji parafialnej w Polsce do czasów reformacji, w: Kościół w Polsce. Studia nad historią kościoła katolickiego w Polsce, pod red. J. Kłoczowskiego, t. 1: Średniowiecze, Kraków 1966, s. 348-350.

Tabl. 51. **SZPITALE W DIECEZJI POZNAŃSKIEJ W LATACH 1603-1630**

Dekanat	Parafie		
	ogółem	ze szpitalem	
		liczba	w % ogółem
O g ó ł e m	273	57	21
Archidiakoniat pszczyński	65	13	20
Grodzisk	23	5	22
Lwówek	23	3	13
Zbąszyń	19	5	26
Archidiakoniat śremski . .	96	25	26
Kościan	14	1	7
Krobia	17	9	53
Nowe Miasto	21	2	10
Śmigiel	13	3	23
Śrem	13	8	65
Wschowa	18	2	11
Archidiakoniat poznański	112	19	17
Czarnków	18	5	28
Kostrzyn	13	2	15
Oborniki	20	4	20
Pyzdry	15	1	7
Rogoźno	14	1	7
Stęszew	15	1	7
Środa	17	5	29

Uwaga: Diecezja poznańska w XVII-XVIII w. była podzielona na 4 archidiakonaty: poznański (obejmował 8 dekanatów), śremski (8), pszczyński (3) i warszawski. Z uwagi na luki w aktach wizytacji kościelnych autor opracowania pominął archidiakoniat warszawski i dekanat miejski poznański.

Na podstawie: M. Surdacki, Opieka społeczna w Wielkopolsce zachodniej w XVII i XVIII wieku, Lublin 1992, s. 24-26.

Tabl. 52. SZPITALA W DIECEZJI POZNAŃSKIEJ W LATACH 1672-1696

Dekanat	Parafie		
	ogółem	ze szpitalem	
		liczba	w % ogółem
O g ó ł e m	220	111	51
Archidiakonat śremski	133	74	56
Borek	1	1	100
Kościan	15	10	67
Koźmin	23	17	74
Krobia	24	17	71
Nowe Miasto	23	10	44
Śmigiel	13	4	31
Śrem	16	10	63
Wschowa	18	5	28
Archidiakonat poznański	87	37	43
Buk	16	6	38
Czarnków	18	10	56
Oborniki	20	8	40
Pyzdry	16	5	31
Środa	17	8	47

Na podstawie: M. Surdacki, Opieka społeczna w Wielkopolsce zachodniej w XVII i XVIII wieku, Lublin 1992, s. 42, 45.

Tabl. 53. SZPITALA W DIECEZJI POZNAŃSKIEJ W LATACH 1777-1787

Dekanat	Parafie		
	ogółem	ze szpitalem	
		liczba	w % ogółem
O g ó ł e m	293	120	41
Archidiakonat poznański	96	31	32
Buk	16	7	44
Kostrzyn	13	5	39
Oborniki	20	7	35
Pyzdry	16	5	31
Rogoźno	14	2	14
Środa	17	5	29
Archidiakonat pszczewski	65	26	40
Grodzisk	23	6	26
Lwówek	23	13	57
Zbąszyń	19	7	37
Archidiakonat śremski . .	132	63	48
Borek	1	1	100
Kościan	15	10	67
Koźmin	23	10	44
Krobia	23	14	61
Nowe Miasto	23	11	48
Śmigiel	13	3	23
Śrem	16	9	56
Wschowa	18	5	28

Na podstawie: M. Surdacki, Opieka społeczna w Wielkopolsce zachodniej w XVII i XVIII wieku, Lublin 1992, s. 81.

Tabl. 54. SZPITALY FUNKCJONUJĄCE W ARCHIDIECEZJI LWOWSKIEJ OBRZĄDKU ŁACIŃSKIEGO W XV-XVIII W.

Dekanat	Parafie											
	XV w.			XVI w.			XVII w.			poł. XVIII w.		
	ogółem	ze szpitalem		ogółem	ze szpitalem		ogółem	ze szpitalem		ogółem	ze szpitalem	
	liczba		%	liczba		%	liczba		%	liczba		%
O g ó ł e m	68	5	7	81	8	10	100	24	24	113	42	37
Lwów	21	1	5	20	1	5	28	3	11	18	11	61
Lwów (miasto) . . .	.	3	.	.	2	.	.	6	.	7	6	86
Halicz	14	1	7	18	2	11	17	3	18	17	7	41
Gródek	10	.	x	12	2	17	11	3	27	17	6	35
Trembowla	6	.	x	7	.	x	16	2	13	14	3	21
Żydaczów	5	.	x	6	.	x	8	1	13	12	1	8
Złoczów	6	.	x	9	.	x	9	5	56	12	5	42
Rohatyn	6	.	x	9	1	11	11	1	9	16	3	19

Uwaga: Brak danych sprawia, że tablica, zwłaszcza dla XV-XVI w. jedynie w sposób przybliżony orientuje o rozwoju szpitalnictwa w archidiecezji lwowskiej.

Na podstawie: J. Krętosz, Organizacja archidiecezji lwowskiej obrządku łacińskiego od XV wieku do 1792 roku, Lublin 1986, s. 265.

Tabl. 55. SZPITALA PARAFIALNE W DIECEZJI WILEŃSKIEJ W 1781 R.^a

Dekanat	Parafie		
	ogółem	ze szpitalem	
	w liczbach bezwzględnych	w % ogółem	
O g ó ł e m	455	307	67
Wilno miasto	7	3	43
Wileński	19	9	47
Pobojski	18	16	89
Oszmiański	20	13	65
Wiłkomirski	22	12	55
Świrski	20	15	75
Lidzki	21	16	76
Raduński	17	6	35
Kupiski	26	23	89
Brośławski	29	22	76
Trocki	18	15	83
Symneński	14	14	100
Grodziński	26	15	58
Kowieński	27	19	70
Olwicki	22	22	100
Połocki	20	10	50
Nowogródzki	18	9	50
Słonimski	18	5	28
Różański	13	9	69
Witebski	6	5	83
Wołkowyski	16	10	63
Miński	12	10	83
Radoszkowicki	14	5	36
Bobrujski	11	5	46
Augustowski	9	9	100
Knyszyński	12	10	83

^a Bez szpitali zakonnych.

Obliczono na podstawie: J. Kurczewski, Biskupstwo wileńskie, Wilno 1912, s. 288-312, 376-377.

Tabl. 56. **PARAFIE MIEJSKIE I WIEJSKIE ZE SZPITALAMI W DIECEZJI POZNAŃSKIEJ W XVII-XVIII W.**

Lata wizytacji	Parafie ze szpitalami w %	
	miejskie	wiejskie
1603-1630	60,0	7,0
1672-1696 ^a	87,9	30,9
1724-1728	80,0	30,4
1737-1744	77,9	29,2
1777-1787	83,8	26,5

a Bez archidiakonu pszczyńskiego.

Na podstawie: M. Surdacki, Opieka społeczna w Wielkopolsce zachodniej w XVII i XVIII wieku, Lublin 1992, s. 27, 68-69, 75-76, 85.

Tabl. 57. **SZPITALA W PARAFIACH MIEJSKICH I WIEJSKICH W DIECEZJI KRAKOWSKIEJ W POŁOWIE XVIII W.**

Dekanat	Parafie								
	ogółem			ze szpitalem					
	razem	miejskie	wiejskie	razem	miejskie	wiejskie	razem	miejskie	wiejskie
	w liczbach bezwzględnych						w % ogółem		
O g ó ł e m	856	214	642	510	188	322	60	88	50
Biecz	21	3	18	15	3	12	71	100	67
Bobowa	17	2	15	4	1	3	24	50	20
Bodzentyn	21	6	15	11	6	5	52	100	33
Bytom	33	9	24	14	8	6	42	89	25
Chodel	21	6	15	17	6	11	81	100	73
Dobczyce	25	3	22	9	2	7	36	67	32
Jasło	17	2	15	9	2	7	53	100	47
Jędrzejów	22	4	18	12	3	9	55	75	50
Kazimierz	14	5	9	9	5	4	64	100	44
Kije	21	6	15	15	4	11	71	67	73
Koprzywnica	13	4	9	10	4	6	77	100	67
Książ Wielki	16	2	14	9	2	7	56	100	50
Kunów	16	6	10	12	5	7	75	83	70
Lelów	32	13	19	23	12	11	72	92	58
Lipnica	23	5	18	11	5	6	48	100	33
Łuków	14	7	7	12	5	7	86	71	100
Michocin	11	2	9	9	2	7	82	100	78
Mielec	13	5	8	12	5	7	92	100	88
Nowa Góra	27	4	23	11	4	7	41	100	30

Tabl. 57. SZPITALA W PARAFIACH MIEJSKICH I WIEJSKICH W DIECEZJI KRAKOWSKIEJ W POŁOWIE XVIII W. (dok.)

Dekanat	Parafie								
	ogółem			ze szpitalem					
	razem	miejskie	wiejskie	razem	miejskie	wiejskie	razem	miejskie	wiejskie
	w liczbach bezwzględnych						w % ogółem		
Nowy Sącz	27	6	21	15	6	9	56	100	60
Nowy Targ	11	2	9	6	1	5	55	50	56
Opatowiec	21	3	18	17	3	14	81	100	78
Opatów	11	4	7	10	4	6	91	100	86
Oświęcim	15	2	13	4	2	2	27	100	15
Pacanów	14	6	8	13	6	7	93	100	88
Parczew	21	13	8	16	11	5	76	85	63
Połaniec	13	4	9	10	4	6	77	100	67
Proszowice	18	2	16	8	2	6	44	100	38
Pszczyna	16	3	13	5	3	2	31	100	15
Radom	14	3	11	9	3	6	64	100	55
Ropczyce	13	3	10	7	3	4	54	100	40
Rudnik	12	3	9	7	2	5	58	67	56
Skała	29	2	27	16	2	14	55	100	52
Skawina	15	1	14	5	1	4	33	100	29
Sokolina	16	2	14	12	2	10	75	100	71
Solec	10	6	4	9	5	4	90	83	100
Spisz	6	3	3	4	2	2	67	67	67
Stężycza	17	8	9	7	4	3	41	50	33
Strzyżów	10	5	5	8	5	3	80	100	60
Tarnów	20	3	17	16	3	13	80	100	76
Urzędów	21	8	13	20	7	13	95	88	100
Wieliczka	11	2	9	5	2	3	45	100	33
Witów	15	2	13	11	2	9	73	100	69
Wojnicz	17	3	14	9	3	6	53	100	43
Wolbrom	11	2	9	5	2	3	45	100	33
Zator	26	1	25	6	1	5	23	100	22
Zawichost	13	7	6	8	4	4	62	57	67
Zwoleń	17	7	10	12	5	7	71	71	70
Żmigród	9	3	6	3	3	-	33	100	-
Żywiec	10	1	9	3	1	2	30	100	22

Ponadto w diecezji krakowskiej w połowie XVIII w. funkcjonowało 88 ważniejszych kościołów filialnych spośród których 16, tj. 18% posiadało szpitale (6 w mieście i 10 na wsi).

Na podstawie: P. Gach, Sieć szpitali w diecezji krakowskiej w połowie XVIII wieku, „Roczniki Humanistyczne”, t. 21, 1973, z. 2, s. 247-248.

Tabl. 58. **PARAFIE ZE SZPITALEM WEDŁUG RODZAJU PATRONATU W DIECEZJI KRAKOWSKIEJ W POŁOWIE XVIII W.**

Rodzaj patronatu	Parafie		
	ogółem	ze szpitalem	
		liczba	w % ogółem
O g ó ł e m	744,0	450,5^a	60,6
Szlachecki	443,5 ^a	264,0	59,5
Królewski	113,5 ^a	68,5 ^a	60,3
Kościelny	172,5 ^a	110,5 ^a	64,0
Miejski	4,0	1,0	25,0
Akademii Krakowskiej . .	10,5 ^a	6,5 ^a	61,9

^a Ze wspólnym patronatem.

Na podstawie: S. Litak, Struktura i funkcje parafii w Polsce, w: Kościół w Polsce. Studia nad historią kościoła katolickiego w Polsce, pod red. J. Kłoczowskiego, t. 2: Wieki XVI-XVIII, Kraków 1969, s. 426.

Tabl. 59. **PARAFIE ZE SZPITALAMI WEDŁUG LICZBY LUDNOŚCI W DIECEZJI POZNAŃSKIEJ W LATACH 1777-1787^a**

Ludność parafii	Parafie		
	ogółem	ze szpitalem	
		liczba	w % ogółem
O g ó ł e m	293	120	41,0
100-300	44	6	13,6
300-600	72	13	18,1
600-1000	73	28	38,4
1000-2000	72	45	62,5
2000-3000	21	18	85,7
Powyżej 3000	11	10	90,9

^a Bez dekanatów Poznań i Czarnków.

Na podstawie: M. Surdacki, Opieka społeczna w Wielkopolsce zachodniej w XVII i XVIII wieku, Lublin 1992, s. 95.

Tabl. 60. **LICZBA POKOI A LICZBA PENSJONARIUSZY W SZPITALACH W DIECEZJI POZNAŃSKIEJ W XVII-XVIII W.**

Lata wizytacji	z danymi	Szpitale					
		o większej liczbie pokoi niż biednych		o mniejszej liczbie pokoi niż biednych		o równej liczbie pokoi i biednych	
		liczba	%	liczba	%	liczba	%
1672-1685	33	11	33,0	16	48,5	6	18,5
1695-1696	18	6	33,5	9	50,0	3	16,5
1724-1728	95	33	34,8	38	40,0	24	25,2
1737-1744	71	23	32,4	29	40,8	19	26,8
1777-1787	71	23	32,4	22	31,0	26	36,6

Na podstawie: M. Surdacki, Opieka społeczna w Wielkopolsce zachodniej w XVII i XVIII wieku, Lublin 1992, s. 163.

Tabl. 61. **SZPITALE W DIECEZJI POZNAŃSKIEJ WEDŁUG LICZBY POKOI W LATACH 1724-1728**

Wyszczególnienie	Ogółem	Miasto	Wieś
Liczba szpitali	121	56	65
Liczba pokoi w szpitalu:			
0 ^a	6	-	6
1	3	2	1
2	13	4	9
3	14	5	9
4	13	4	9
5	19	8	11
6	21	9	12
7	13	10	3
8	9	7	2
9	3	3	-
10	3	1	2
11	1	-	1
12	3	3	-

^a Bez wydzielonych pokoi.

Na podstawie: M. Surdacki, Opieka społeczna w Wielkopolsce zachodniej w XVII i XVIII wieku, Lublin 1992, s. 212.

Tabl. 62. **PRZECIĘTNA LICZBA PENSJONARIUSZY W SZPITALACH
W DIECEZJI POZNAŃSKIEJ W XVII-XVIII W.**

Lata izytacji	Szpitale			Średnia liczba pensionariuszy
	ogółem	z podaną liczbą pensionariuszy		
	w liczbach bezwzględnych	w % ogółem		
Archidiakonat poznański				
1638-1641	23	12	52,2	8,6
1695-1696	38	26	68,4	5,0
1724-1728	45	40	88,9	5,0
1737-1744	40	24	60,0	5,1
1777-1787	31	19	61,3	6,8
Archidiakonat pszczewski				
1603-1607	12	5	41,7	11,6
1640-1641	12	6	50,0	9,5
1724-1728	26	23	88,5	5,7
1737-1744	25	18	72,0	4,0
1777-1787	26	18	69,2	5,0
Archidiakonat śremski				
1610-1619	37	12	32,4	10,8
1672-1685	74	47	63,5	5,4
1724-1728	66	44	66,7	4,7
1737-1744	68	47	69,1	4,7
1777-1787	63	55	87,3	5,4

Na podstawie: M. Surdacki, Opieka społeczna w Wielkopolsce zachodniej w XVII i XVIII wieku, Lublin 1992, s. 118-124, 127, 131, 134.

Tabl. 63. PENSJONARIUSZE W SZPITALACH W DIECEZJI KRAKOWSKIEJ W POŁOWIE XVIII W.

Dekanat	Liczba parafii ze szpitalem	Szpitale z podaną liczbą pensjonariuszy	Pensjonariusze	
			liczba	średnia w szpitalu
O g ó ł e m	510	481	3037	6,3
Biecz	15	14	102	7,3
Bobowa	4	4	20	5,0
Bodzentyn	11	13	72	5,5
Bytom	14	12	63	5,2
Chodel	17	17	122	7,1
Dobczyce	9	2	15	7,5
Jasło	9	10	63	6,3
Jędrzejów	12	6	39	6,5
Kazimierz	9	9	49	5,3
Kije	15	15	77	5,1
Koprzywnica	10	8	40	5,0
Książ Wielki	9	5	25	5,0
Kunów	12	12	51	4,2
Lelów	23	19	132	6,9
Lipnica	11	11	56	5,0
Łuków	12	12	126	10,5
Michocin	9	9	77	8,5
Mielec	12	10	108	10,0
Nowa Góra	11	11	53	4,8
Nowy Sącz	15	16	111	6,9
Nowy Targ	6	6	31	5,1
Opatowiec	17	16	97	6,0
Opatów	10	9	45	5,0
Oświęcim	4	4	29	7,2
Pacanów	13	13	89	6,8
Parczew	16	16	113	7,0
Połaniec	10	10	57	5,7
Proszowice	8	8	39	4,7
Pszczyna	5	6	63	10,5
Radom	9	9	47	5,2
Ropczyce	7	8	51	6,3
Rudnik	7	7	76	10,8
Skała	16	15	72	4,8
Skawina	5	5	17	3,4
Sokolina	12	12	71	5,9
Solec	9	8	50	6,2
Spisz	4	3	19	6,3
Stężyca	7	7	37	5,2
Strzyżów	8	8	49	6,1
Tarnów	16	14	91	6,5
Urzędów	20	19	117	6,1
Wieliczka	5	5	39	7,8
Witów	11	12	61	5,0
Wojnicz	9	8	46	5,7

Tabl. 63. **PENSJONARIUSZE W SZPITALACH W DIECEZJI KRAKOWSKIEJ W POŁOWIE XVIII W. (dok.)**

Dekanat	Liczba parafii ze szpitalem	Szpitale z podaną liczbą pensjonariuszy	Pensjonariusze	
			liczba	średnia w szpitalu
Wolbrom	5	5	33	6,6
Zator	6	6	36	6,0
Zawichost	8	8	43	5,3
Zwoleń	12	12	62	5,1
Żmigród	3	3	14	4,6
Żywiec	3	3	42	14,0

Na podstawie: P. Gach, Sieć szpitali w diecezji krakowskiej w połowie XVIII wieku, „Roczniki Humanistyczne”, t. 21, 1973, z. 2, s. 255-256.

Tabl. 64. **PENSJONARIUSZE W SZPITALACH PARAFIALNYCH W DIECEZJI WILEŃSKIEJ W 1781 R.**

Dekanat	Liczba szpitali	Liczba pensjonariuszy ogółem	Średnia liczba pensjonariuszy
O g ó ł e m	304	2424	8,0
Wileński	9	56	6,2
Pobojski	16	175	10,9
Oszmiański	13	109	8,4
Wiłkomirski	12	92	7,7
Świrski	15	221	14,7
Lidzki	16	133	8,3
Raduński	6	103	17,2
Kupiski	23	250	10,9
Brostawski	22	163	7,4
Trocki	15	99	6,6
Symneński	14	116	8,3
Grodzieński	15	105	7,0
Kowieński	19	132	6,9
Olwicki	22	117	5,3
Połocki	10	76	7,6
Nowogrodzki	9	43	4,8
Stonimski	5	20	4,0
Różański	9	50	5,6
Witebski	5	20	4,0
Wołkowyski	10	65	6,5
Miński	10	71	7,1
Radoszkowicki	5	27	3,9
Bobrujski	5	19	3,8
Augustowski	9	55	6,1
Knyszyński	10	107	10,7

Obliczono na podstawie: J. Kurczewski, Biskupstwo wileńskie, Wilno 1912, s. 376-377.

Tabl. 65. **PENSJONARIUSZE W WYBRANYCH SZPITALACH PARAFIALNYCH W ARCHIDIECEZJI LWOWSKIEJ OBRZĄDKU ŁACIŃSKIEGO W KOŃCU XVIII W.**

Miejscowość	Rok	Liczba pensjonariuszy
Bolechów	1774	4
Bruchnał	1775	4
Brzozdowce	1774	5
Jaworów	1775	5
Mikulińce	1782	8
Podkamień	1774	17
Rozdół	1774	12
Różniatów	1774	11/3

Na podstawie: J. Krętosz, Archidiecezja lwowska obrządku łacińskiego w okresie Józefinizmu (1772-1815), Katowice 1996, s. 244.

Tabl. 66. **WAHANIA SEZONOWE LICZBY CHORYCH I BIEDNYCH PRZEBYWAJĄCYCH W KRAKOWSKIM SZPITALU ŚW. DUCHA W 1604 R.**

Miesiąc	Liczba pensjonariuszy
I	304-330
II	306-330
III	232-308
IV	236-293
V	230-284
VI	228-238
VII	226-230
VIII	226-236
IX	226-228
X	227-230
XI	230-290
XII	250-278

Uwaga: Wyliczono na podstawie dziennych porcji mięsa wydawanych pensjonariuszom szpitala.

Na podstawie: K. Antosiewicz, Opieka nad chorymi i biednymi w krakowskim szpitalu św. Ducha (1220-1741), „Roczniki Humanistyczne”, t. 26, 1978, z. 2, s. 70-71.

Tabl. 67. **DZIECI PODRZUTKI PRZYJĘTE DO SZPITALA DZIECIĄTKA JEZUS W WARSZAWIE W LATACH 1756-1799**

Rok	Dzieci podrzutki		Rok	Dzieci podrzutki	
	liczba	1756=100		liczba	1756=100
1756	206	100	1778	469	228
1757	233	113	1779	586	284
1758	224	109	1780	567	275
1759	226	110	1781	688	334
1760	227	110	1782	684	332
1761	206	100	1783	670	325
1762	401	195	1784	677	329
1763	520	252	1785	679	330
1764	444	216	1786	713	346
1765	436	212	1787	796	386
1766	383	186	1788	748	363
1767	390	189	1789	797	387
1768	413	200	1790	768	373
1769	419	203	1791	794	385
1770	449	218	1792	796	386
1771	423	205	1793	760	369
1772	386	187	1794	837	406
1773	368	179	1795	906	440
1774	370	180	1796	886	430
1775	361	175	1797	890	432
1776	369	179	1798	560	272
1777	468	227	1799	460	223

Szpital Dzieciątka Jezus został założony w 1736 r. przez francuskiego księdza misjonarza Piotra Gabriela Baudouina jako dom podrzutków i porzuconych dzieci. W 1761 r. uzyskał status Szpitala Generalnego. W 1793 r. personel administracyjny stanowi: 8 lekarzy (w 1761 r. - 2), 22 duchownych, 56 osób służby niższej i 53 mamki.

Na podstawie: J. Bartoszewicz, Opis Szpitala Dzieciątka Jezus w Warszawie, w: Rys historyczno-statystyczny szpitali w Królestwie Polskim, t. 1, Warszawa 1872, s. 104, 125, 188, 206, 245-246.

Tabl. 68. **DZIECI PODRZUTKI PRZYJĘTE DO SZPITALA ŚW. DUCHA W KRAKOWIE W LATACH 1762-1788**

Rok	Liczba dzieci podrzutków	Lata	Liczba dzieci podrzutków
1762	19 ^a	1776	25
1763	32	1777	30
1764	51	1778	27
1765	22	1779	37
1766	38	1780	53
1767	31	1781	51
1768	25	1782	33
1769	24	1783	45
1770	25	1784	43
1771	19	1785	47
1772	29	1786	36
1773	29	1787	43
1774	18	1788	20 ^b
1775	31		

a Od lipca 1762 r.

b Bez drugiego półrocza 1788 r.

Szpital św. Ducha założony w Krakowie w pierwszej połowie XIII w. był jednocześnie przytułkiem dla ubogich, zakładem leczniczym oraz opiekował się podrzutkami i sierotami.

Na podstawie: K. Antosiewicz, Opieka nad dziećmi w Zakonie Świętego Ducha w Krakowie (1220-1788), w: Z badań nad dziejami zakonów i stosunków wyznaniowych na ziemiach polskich, pod red. E. Wiśniowskiego, Lublin 1984, s. 56.

Tabl. 69. **CHORZY I DZIECI W SZPITALU DZIECIĄTKA JEZUS W WARSZAWIE W LATACH 1772-1786**

Wyszczególnienie	Przyjęci do szpitala ^a	Zmarli		Wyleczeni	Pozostali w szpi- talu na 1787 r.
	w liczbach bezwzględnych	w % przyjętych		w liczbach bezwzględnych	
Dorośli					
mężczyźni	11812	2804	23,7	8984	260
kobiety	10990	2441	22,2	8590	190
Dzieci					
chłopcy	540	125	23,1	371 ^b	438
dziewczyny	677	118	17,4	104 ^b	177
Niemowlęta					
chłopcy	3825	2922	76,4	587 ^c	541
dziewczyny	3698	2780	75,2	316 ^c	417

a Nie obejmuje chorych i dzieci będących w szpitalu z lat poprzednich.

b Oddano krewnym lub na służbę i do rzemiosła.

c Oddano matkom i na wychowanie mamkom.

Na podstawie: K. Konarski, Warszawa w pierwszym jej stołecznym okresie, Warszawa 1970, s. 255.

Tabl. 70. **CHORZY SZPITALA ŚW. ŁAZARZA W LUBLINIE W LATACH 1760-1780**

Rok	Ogółem	Wyleczeni	Zmarli	
			w liczbach bezwzględnych	w % ogółem
O g ó ł e m	2939	2596	343	11,7
1760	191	167	24	12,6
1761	141	122	19	13,5
1762	158	138	20	12,7
1763	137	117	20	14,6
1764	88	71	17	19,3
1765	74	68	6	8,1
1766	69	61	8	11,6
1767	139	116	23	16,5
1768	99	74	25	25,3
1769	100	85	15	15,0
1770	133	118	15	11,3
1771	103	93	10	9,7
1772	129	119	10	7,8
1773	114	98	16	14,0
1774	153	123	30	19,6
1775	269	254	15	5,6
1776	237	220	17	7,2
1777	163	150	13	8,0
1778	155	146	9	5,8
1779	144	133	11	7,6
1780	143	123	20	14,0

Szpital św. Łazarza prowadzony przez Siostry Miłosierdzia w 1781 r. miał dwie infirmerie: męską i żeńską, każdą liczącą po 10 łóżek.

Na podstawie: Z. Góralski, Szpitale na Lubelszczyźnie w okresie przedrozbiorowym, Warszawa-Łódź 1982, s. 178-179.

Tabl. 71. **APTEKI W GDAŃSKU W 2 POŁOWIE XVI-XVIII W.**

Lata	Szacunkowe przeciętne zaludnienie w tys.	Liczba aptek
1551-1600		4
1601-1650	61	5
1651-1700	63	7
1701-1750	60	7
1751-1793	47	8

Na podstawie: J. Baszanowski, Przemiany demograficzne w Gdańsku w latach 1601-1846, Gdańsk 1995, s. 132, 139 (szacunki zaludnienia); A. Drygas, Aptekarstwo gdańskie, 1399-1939, Wrocław 1983, s. 60, 69.

Tabl. 72. **STAN OSOBOWY CECHU CHIRURGÓW (CYRULIKÓW) W GDAŃSKU W XVI-XVIII W.**

Lata	Liczba mistrzów ^a	Lata	Liczba mistrzów
1536-1540	4	1671-1680	12
1541-1550	5	1681-1690	9
1551-1560	6	1691-1700	13
1561-1570	18	1701-1710	12
1571-1580	12	1711-1720	9
1581-1590	7	1721-1730	10
1591-1600	7	1731-1740	10
1601-1610	11	1741-1750	5
1611-1620	7	1751-1760	8
1621-1630	6	1761-1770	15
1631-1640	10	1771-1780	9
1641-1650	12	1781-1790	6
1651-1660	12	1791-1800	5
1661-1670	6		

^a Według dat uzyskania stopnia mistrza.

Obliczono na podstawie: S. Sokół, Historia gdańskiego cechu chirurgów 1454-1820, Wrocław 1957, s. 220-227.

Tabl. 73. **CHIRURDZY (CYRULICY) W POZNANIU W XVI - 1 POŁOWIE XVII W.**

Lata	Liczba
1527-1550	4
1551-1575	5
1576-1600	12
1601-1625	9
1626-1650	7

Uwaga: Dane zawarte w tablicy sporządzono w oparciu o księgi miejskie radzieckie. W latach 1535-1568 brak jest w nich zatwierdzeń cechmistrzów cechów poznańskich.

Obliczono na podstawie: S. Gniatczyńska-Głowacka, Cech cyrulików poznańskich (1517-1780), „Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza”, t. 5, 1959, z. 1, s. 65-66.

Tabl. 74. **PRZYJĘCIA CHIRURGÓW (CYRULIKÓW) DO PRAWA MIEJSKIEGO W POZNANIU W 2 POŁOWIE XVI-XVIII W,**

Lata	Ogółem	Mistrzowie	Czeladnicy
1575-1600	14	14	-
1601-1650	11	8	3
1651-1700	11	9	2
1701-1750	16	1	15
1751-1793	11	2	9

Uwaga: Powyższa tablica nie obejmuje tych chirurgów (cyrulików), którzy byli stałymi obywatelami miasta.

Na podstawie: S. Gniatczyńska - Głowacka, Cech cyrulików poznańskich (1517-1780), „Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza”, t. 5, 1959, z. 1, s. 39.

Tabl. 75. STAN OSOBOWY MISTRZÓW CHIRURGÓW (CYRULIKÓW) W PRZEMYŚLU W XVII W.

Lata	Liczba mistrzów
1630	4
1635	5
1646-1649	5
1650-1660	4
1661-1663	5
1664-1667	6
1668-1670	5
1672	7
1673	6
1674-1677	5
1678	6
1679	7
1680-1682	8
1683	3
1693	4

Na podstawie: J. Grochowski, Cech chirurgów (cyrulików) w Przemyślu, Polski Przegląd Chirugiczny, t. 32, 1960, nr 8-9, s. 815.

Tabl. 76. UCZNIOWIE WYZWOLENI NA CZELADNIKÓW W CECHU CHIRURGÓW (CYRULIKÓW) W PRZEMYŚLU W KOŃCU XVI-XVII W.

Lata	Liczba wyzwolonych uczniów
1587-1590	3
1591-1600	13
1601-1610	18
1611-1620	17
1621-1630	24
1631-1640	5
1641-1650	14
1651-1660	16
1661-1670	6
1671-1680	9
1681-1690	6

Na podstawie: J. Grochowski, Cech chirurgów (cyrulików) w Przemyślu, Polski Przegląd Chirugiczny, t. 32, 1960, nr 8-9, s. 815.

Tabl. 77. **UDZIAŁ SŁUŻBY ZDROWIA W OGÓLNEJ STRUKTURZE ZAWODOWEJ LUDNOŚCI MIASTA POZNANIA W KOŃCU XVI W.**

Wyszczególnienie	Gospodarstwa domowe	
	liczba	w % ogółem
O g ó ł e m	800	100,0
Służba zdrowia ^a	51	6,4
Rzemiosło ^b	263	32,9
Handel	86	10,7
Inne zawody	400	50,0

^a Tj. aptekarze, doktorzy i akuszerki.

^b Głównie spożywcze, odzieżowe i włókiennicze, skórzanе i złotnicze.

Uwaga: Tablica powyższa z racji nie zawsze pełnych danych orientuje jedynie bardzo ogólnie o strukturze zawodowej mieszkańców Poznania.

Na podstawie: S. Abt, Ludność Poznania w XVI i pierwszej połowie XVII wieku, w: Dzieje Poznania, pod red. J. Topolskiego, t. 1: Do roku 1793, pod red. J. Topolskiego, Warszawa-Poznań 1983, s. 451.

Tabl. 78. **UDZIAŁ LUDNOŚCI PRACUJĄCEJ W USŁUGACH OSOBISTYCH I KOŚCIELNYCH W OGÓLNEJ STRUKTURZE LUDNOŚCI ZAWODOWO CZYNNEJ W POZNANIU W 1795 R.**

Wyszczególnienie	Ogółem		Chrześcijanie	Żydzi	
	liczba	% ogółem	liczba	% ogółem	
Ogółem zatrudnieni	1590	100,0	1339	251	15,8
Usługi osobiste ^a	47	3,0	40	7	14,9
Usługi kościelne ^b	46	2,9	46	-	-
Rzemiosło	882	55,5	742	140	15,9
Handel i obrót pieniężny	294	18,5	194	100	34,0
Transport i łączność	41	2,6	37	4	9,8
Najemnicy dniówkowi	253	15,9	253	-	-
Inne zawody	27	1,6	27	-	-

^a Fryzjerzy, lekarze, urzędnicy szpitalni, akuszerki, stróże nocni, kominiarze i kat.

^b Kościelni, grabarze cmentarni, organści.

Na podstawie: M. Kędzłowski, Struktura i dynamika ludności Poznania w latach 1793-1816, „Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza”, t. 18, z. 1 (35), 1990, s. 43.

Tabl. 79. **SŁUŻBA ZDROWIA W WARSZAWIE W KOŃCU XVIII W.**

Wyszczególnienie	1792	1797/98
O g ó ł e m	211	169
Aptekarze	19	20
Doktorzy i chirurdzy	42	27 ^a
Felczerzy	24	-
Akuszerki	37	22
Cyrulicy	46	100
Konowały	7	-
Inni	36	-

a Dane dotyczą wyłącznie doktorów medycyny, albowiem spis pruski ujął chirurgów łącznie z cyrulikami.

Uwaga: Powyższe dane dotyczą Warszawy lewobrzeżnej. Historycy szacują ludność Warszawy łącznie z Pragą w 1792 r. na ok. 110 tys. mieszkańców.

Na podstawie: S. Szymkiewicz, Warszawa na przełomie XVIII i XIX w. w świetle pomiarów i spisów, Warszawa 1959, s. 188.

Tabl. 80. **UDZIAŁ SŁUŻBY ZDROWIA W OGÓLNEJ STRUKTURZE ZAWODOWEJ LUDNOŚCI MIASTA KALISZA W 1793 R.**

Wyszczególnienie	Głowy gospodarstw domowych	
	liczba	w % ogółem
O g ó ł e m	594	100,0
Służba zdrowia	26	4,4
doktorzy	1	
aptekarze	2	
cyrulicy	17	
akuszerki	6	
Rzemiosło	363	61,1
Handel	116	19,5
Inne zawody	89	15,0

Uwaga: Liczba mieszkańców Kalisza w 1793 r. bez ludności żydowskiej wynosiła ponad 3800.

Na podstawie: J. Wąsicki, Stan miasta w 1793 r., w: Dzieje Kalisza, praca zbior. pod red. W. Rusińskiego, Poznań 1977, s. 277-278.

**Tabl. 81. SZACUNKI ŚMIERTELNOŚCI EPIDEMICZNEJ LUDNOŚCI
GDAŃSKA W XVII - 1 POŁOWIE XVIII W.**

Rok zarazy	Zaludnienie w pięcioleciu przed zarazą	Zgony w roku zarazy				
		ogółem		w tym na zarazę		
		liczba	w % zaludnienia	liczba	w % zaludnienia	w % zgonów
1602	52400 ^a	16919	32,3	15000	28,6	88,6
1620	57700	11936	20,7	9400	16,3	78,7
1624	62500	10535	16,8	8000	12,8	75,9
1639	63900	7466	11,7	5600	8,8	75,0
1653	64800	11616	17,9	8600	13,3	74,0
1657	62700	7569	12,1	5000	8,0	66,0
1709	64000	24533	38,3	22700	35,5	92,5
1734	60100	5843	9,7	4200	7,0	71,9

^a Zaludnienie z lat 1601-1605.

Na podstawie: J. Baszanowski, *Przemiany demograficzne w Gdańsku w latach 1601-1846*, Gdańsk 1995, s. 263.

Tabl. 82. STRUKTURA ZGONÓW WEDŁUG PŁCI I WIEKU W PARAFII ŚW. KRZYŻA W WARSZAWIE W LATACH 1775-1801

Wiek	1775-1799			1800-1801		
	M	K	M/100 K ^a	M	K	M/100 K
	w %					
O g ó ł e m	100,0	100,0	124	100,0	100,0	107
L. bezwzględne	9294	7471	x	620	582	x
0--12 miesięcy	23,3	23,6	123	20,4	23,7	92
0 dni	1,9	1,5	158	1,4	1,2	129
1-7 dni	6,0	5,7	132	5,5	2,9	200
0-1 miesiąc	14,2	13,1	134	11,4	11,5	125
1-11 miesięcy	9,1	10,5	108	9,0	12,2	79
0-4 lat	38,9	42,9	113	48,3	49,3	105
1	7,7	10,0	96	13,9	11,0	134
2	4,0	4,8	103	6,3	8,1	83
3	2,5	2,8	108	3,5	3,8	100
4	1,4	1,7	106	4,2	2,7	162
5-9	3,7	4,2	112	5,1	5,0	110
10-14	1,1	1,6	85	1,9	1,2	171
15-19	1,0	1,3	100	1,6	1,5	111
20-24	1,7	2,3	92	1,9	2,2	92
25-34	3,8	6,0	78	6,4	7,5	91
35-44	5,4	5,3	126	7,4	7,6	105
45-54	5,0	4,0	153	9,1	9,4	104
55-64	3,3	3,6	114	7,9	6,0	140
65-74	2,4	3,0	102	5,0	3,7	141
75-84	1,6	2,4	85	3,5	3,8	100
85 i więcej	1,0	1,5	82	1,4	2,4	64
Nieznany (dorosły) . .	31,1	21,9	177	0,5	0,4	300

M - mężczyźni

K - kobiety

a Wskaźnik maskulinizacji, który wyraża liczbę mężczyzn na 100 kobiet.

Uwaga: Tablica jedynie w sposób przybliżony orientuje o strukturze zgonów w Warszawie do końca XVIII w. ze względu na niepełną rejestrację.

Na podstawie: C. Kukło, Rodzina w osiemnastowiecznej Warszawie, Białystok 1991, s. 166.

Tabl. 83. STRUKTURA ZGONÓW WEDŁUG PŁCI I WIEKU W PARAFII WIELEŃ NAD NOTECIĄ W LATACH 1780-1800

Grupy wieku	Ogółem				Miasto				Wsie			
	mężczyźni		kobiety		mężczyźni		kobiety		mężczyźni		kobiety	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
O g ó ł e m	655	100,0	596	100,0	241	100,0	231	100,0	414	100,0	365	100,0
Bez określonego wieku	6	0,9	10	1,6	2	0,8	3	0,9	4	0,9	7	2,6
0-4	301	45,9	264	44,2	118	48,9	123	37,1	183	44,2	141	53,2
0	115	17,9	105	17,4	49	20,3	51	15,4	66	15,9	54	20,3
1	70	10,6	59	9,8	26	10,7	27	8,1	44	10,6	32	12,0
2	52	7,9	30	5,0	21	8,7	16	4,8	31	7,4	14	5,2
3	37	5,6	33	5,5	10	3,1	15	4,5	27	6,5	18	6,8
4	21	3,2	27	4,5	10	3,1	11	3,3	11	2,6	16	6,0
5-9	49	7,0	39	6,5	18	7,4	12	3,6	31	7,4	27	10,1
10-14	15	2,2	15	2,5	4	1,6	3	0,9	11	0,6	12	4,5
15-19	16	2,4	16	2,6	9	3,7	6	1,8	7	1,7	10	3,7
5-19	80	12,2	70	11,7	31	12,4	21	8,2	49	11,8	49	13,4
20-24	27	4,1	6	1,0	3	1,2	2	0,6	24	5,8	4	1,5
25-29	15	2,2	18	3,1	3	1,2	7	2,1	12	2,9	11	4,1
30-34	15	2,2	12	2,0	4	1,6	6	1,8	11	2,6	6	2,2
35-39	20	3,0	21	3,5	6	2,4	5	1,5	14	3,3	16	6,0
40-44	23	3,5	24	4,0	12	4,9	9	2,7	11	2,6	15	5,6
45-49	25	3,8	14	2,3	5	2,0	5	1,5	20	4,8	9	3,3
50-54	20	3,0	15	2,5	5	2,0	4	1,2	15	3,6	11	4,1
55-59	17	2,5	17	2,8	5	2,0	6	1,8	12	2,9	11	4,1
60-64	50	7,6	22	3,6	17	7,0	7	2,1	33	7,9	15	5,6
65 i więcej	62	9,4	113	18,9	32	13,2	36	10,8	30	7,2	77	29,0

Na podstawie: E. Brodnicka, Ludność parafii Wieleń nad Notecią w drugiej połowie XVIII w. „Przeszłość Demograficzna Polski”, t. 2, 1969, s. 209.

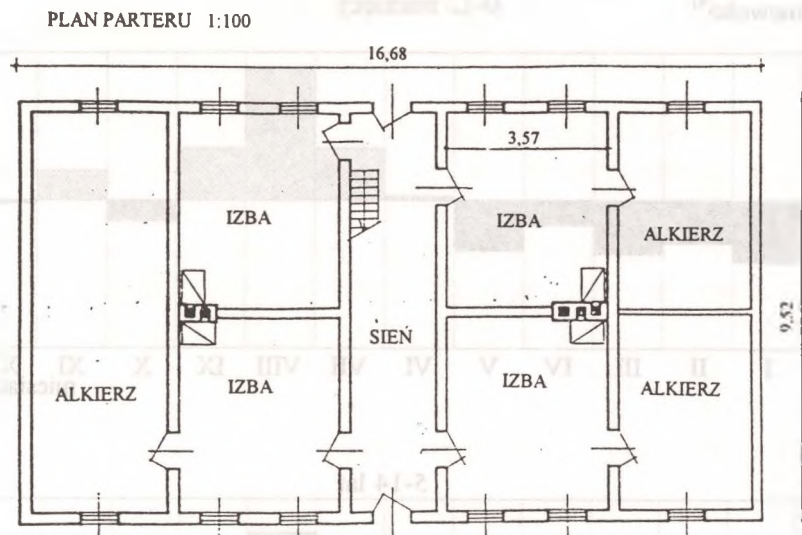
Tabl. 84. SEZONOWOŚĆ ZGONÓW WEDŁUG WIEKU W PARAFII ŚW. KRZYŻA W WARSZAWIE W LATACH 1760-1799^a

Wiek	Miesiąc												Razem	Liczby bezwzględne
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12		
0-1 miesiąc	89	102	90	105	84	93	97	101	99	98	131	111	1200	2107
1-11 miesięcy	79	77	82	81	88	108	129	165	127	89	86	88	1200	2447
0-1 rok	83	89	85	92	86	101	114	136	114	94	107	99	1200	4554
1-4 lata	74	83	93	83	90	93	112	169	131	97	90	85	1200	2780
5-14 lat	69	75	93	85	86	85	129	185	136	101	87	69	1200	1969
15-59 lat	102	110	114	129	114	88	76	92	91	93	95	96	1200	4551
60 lat i więcej	106	109	115	145	104	86	57	74	106	102	86	110	1200	1946

a Przyjmując za 100 średnią ilość zgonów w miesiącu.

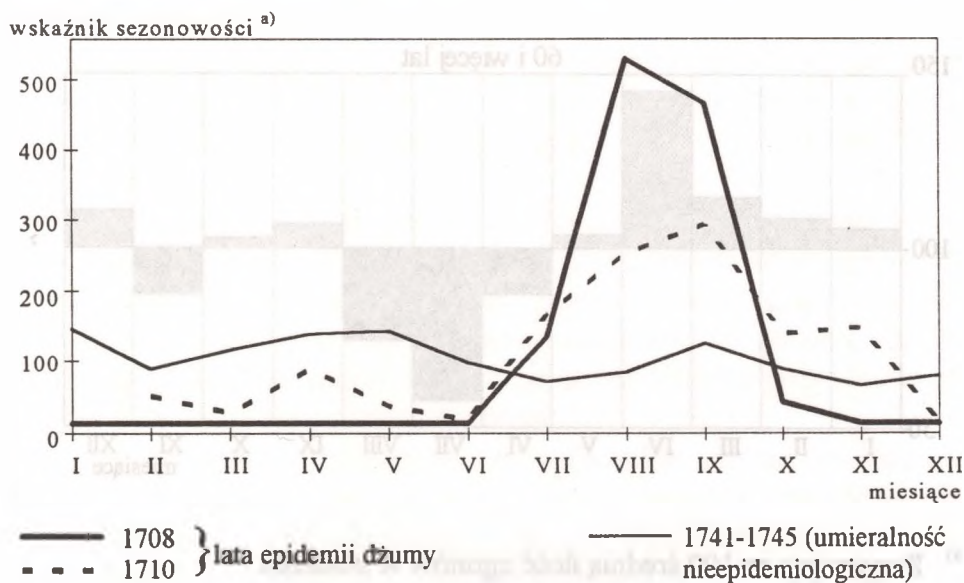
Na podstawie: C. Kukło, Rodzina w osiemnastowiecznej Warszawie, Białystok 1991, s. 159.

Rys. 1. **PLAN DWORKU PRZY UL. DOBREJ W WARSZAWIE
W II POŁOWIE XVIII W. (REKONSTRUKCJA)**

Na podstawie: H. Szwankowska, *Drewniana zabudowa mieszkaniowa Warszawy Oświecenia*, w „*Studia Warszawskie*”, t. 12, Warszawa XVIII wieku, z. 1, Warszawa 1972, s. 211.

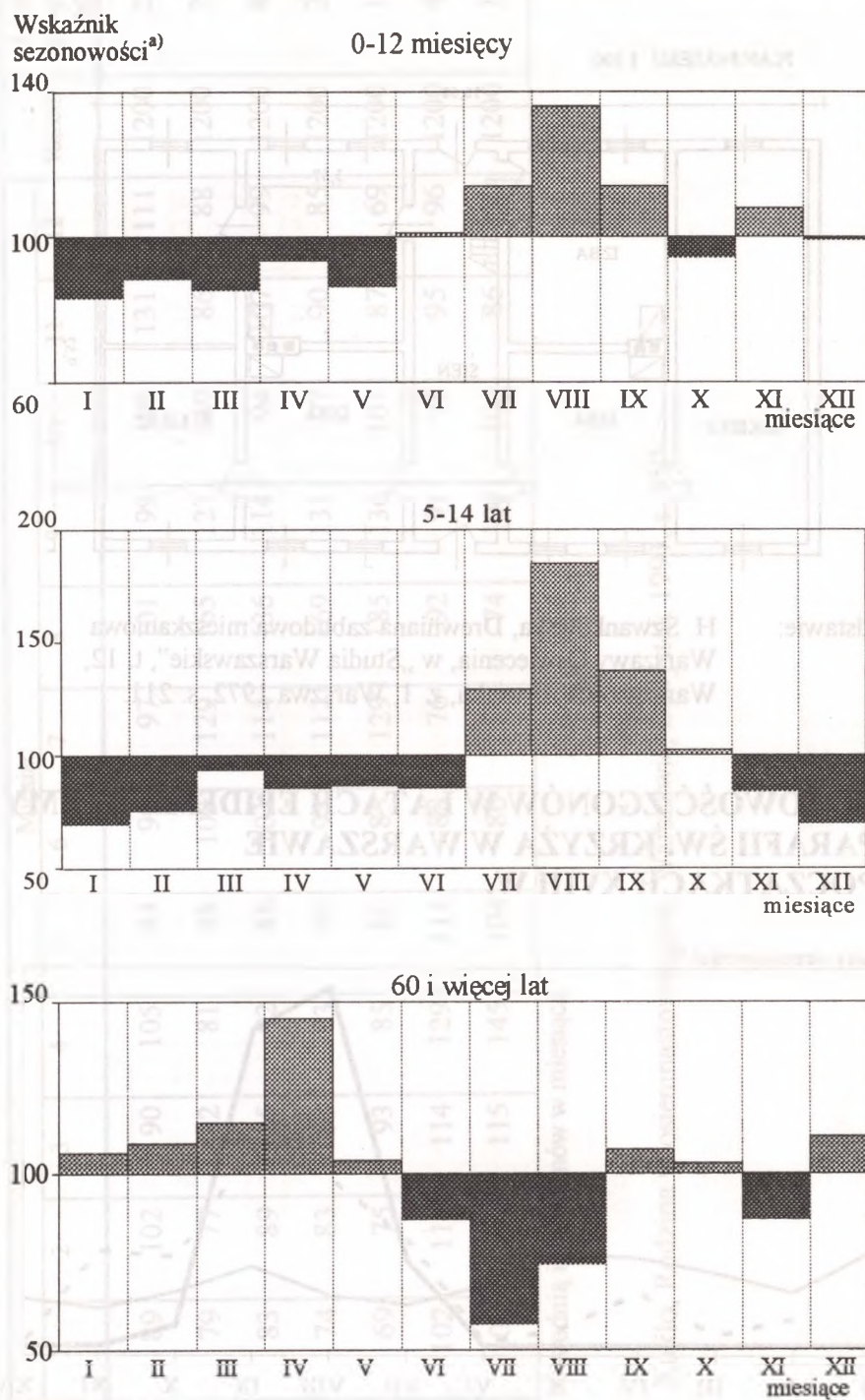
Rys. 2. **SEZONOWOŚĆ ZGONÓW W LATACH EPIDEMII DŻUMY
W PARAFII ŚW. KRZYŻA W WARSZAWIE
W POCZĄTKACH XVIII W.**

^{a)} Przyjmując za 100 średnią ilość zgonów w miesiącu.

Na podstawie: C. Kukło, *Rodzina w osiemnastowiecznej Warszawie*, Białystok 1991, s. 161.

Rys. 3. SEZONOWOŚĆ ZGONÓW WEDŁUG WIEKU W PARAFII
ŚW. KRZYŻA W WARSZAWIE W LATACH 1760-1799

^{a)} Przyjmując za 100 średnią ilość zgonów w miesiącu.

Na podstawie: C. Kukło, Rodzina w osiemnastowiecznej Warszawie,
Białystok 1991, s. 159.

Okres wojny

W 1793 roku wojna została ogłoszona między francuskimi rewolucyjnymi i republikańskimi siłami państwa, dyktującymi konsekwentnie politykę zewnętrzną i wewnętrzną. Odezwali się przeciwko królom, którzy stawiali im wielkie warunki i przeciwko pruskim, którzy stawiali im wielkie warunki. Władze państwa i ludność francuska walczyły o przetrwanie państwa i o jego przetrwanie jako państwa, które było państwem państwa. W 1793 roku wojna została ogłoszona między francuskimi rewolucyjnymi i republikańskimi siłami państwa, dyktującymi konsekwentnie politykę zewnętrzną i wewnętrzną. Odezwali się przeciwko królom, którzy stawiali im wielkie warunki i przeciwko pruskim, którzy stawiali im wielkie warunki. Władze państwa i ludność francuska walczyły o przetrwanie państwa i o jego przetrwanie jako państwa, które było państwem państwa.

Przebieg wojny

OKRES 1795—1918

W 1795 roku wojna została ogłoszona między francuskimi rewolucyjnymi i republikańskimi siłami państwa, dyktującymi konsekwentnie politykę zewnętrzną i wewnętrzną. Odezwali się przeciwko królom, którzy stawiali im wielkie warunki i przeciwko pruskim, którzy stawiali im wielkie warunki. Władze państwa i ludność francuska walczyły o przetrwanie państwa i o jego przetrwanie jako państwa, które było państwem państwa. W 1795 roku wojna została ogłoszona między francuskimi rewolucyjnymi i republikańskimi siłami państwa, dyktującymi konsekwentnie politykę zewnętrzną i wewnętrzną. Odezwali się przeciwko królom, którzy stawiali im wielkie warunki i przeciwko pruskim, którzy stawiali im wielkie warunki. Władze państwa i ludność francuska walczyły o przetrwanie państwa i o jego przetrwanie jako państwa, które było państwem państwa.

W 1805 roku wojna została ogłoszona między francuskimi rewolucyjnymi i republikańskimi siłami państwa, dyktującymi konsekwentnie politykę zewnętrzną i wewnętrzną. Odezwali się przeciwko królom, którzy stawiali im wielkie warunki i przeciwko pruskim, którzy stawiali im wielkie warunki. Władze państwa i ludność francuska walczyły o przetrwanie państwa i o jego przetrwanie jako państwa, które było państwem państwa. W 1805 roku wojna została ogłoszona między francuskimi rewolucyjnymi i republikańskimi siłami państwa, dyktującymi konsekwentnie politykę zewnętrzną i wewnętrzną. Odezwali się przeciwko królom, którzy stawiali im wielkie warunki i przeciwko pruskim, którzy stawiali im wielkie warunki. Władze państwa i ludność francuska walczyły o przetrwanie państwa i o jego przetrwanie jako państwa, które było państwem państwa.

W 1815 roku wojna została ogłoszona między francuskimi rewolucyjnymi i republikańskimi siłami państwa, dyktującymi konsekwentnie politykę zewnętrzną i wewnętrzną. Odezwali się przeciwko królom, którzy stawiali im wielkie warunki i przeciwko pruskim, którzy stawiali im wielkie warunki. Władze państwa i ludność francuska walczyły o przetrwanie państwa i o jego przetrwanie jako państwa, które było państwem państwa. W 1815 roku wojna została ogłoszona między francuskimi rewolucyjnymi i republikańskimi siłami państwa, dyktującymi konsekwentnie politykę zewnętrzną i wewnętrzną. Odezwali się przeciwko królom, którzy stawiali im wielkie warunki i przeciwko pruskim, którzy stawiali im wielkie warunki. Władze państwa i ludność francuska walczyły o przetrwanie państwa i o jego przetrwanie jako państwa, które było państwem państwa.

Uwagi wstępne

W ciągu XIX wieku nastąpiła zasadnicza zmiana materialnych warunków bytu społeczeństwa na ziemiach polskich. Była ona konsekwencją przede wszystkim przewrotu w sposobie produkcji i w jej infrastrukturze. Dokonywał się przewrót agrarny (m.in. zmieniła się struktura agrarna) i przewrót przemysłowy. Nastąpił znaczny wzrost wydajności pracy. Wielkość produkcji zaczęła systematycznie szybciej wzrastać niż liczba ludności. Zmiany poziomu przez pierwsze 60 lat prezentowanego okresu były stosunkowo niewielkie i były w dużej mierze uzależnione od występowania różnego rodzaju klęsk elementarnych. Dopiero w 2-giej połowie XIX w. tempo zmian uległo znacznemu przyspieszeniu, które zahamował dopiero wybuch I wojny światowej.

Pożywienie

Szczególnie widoczny był przebieg procesu poprawy odżywiania się ludności. W pierwszej połowie omawianego okresu poziom konsumpcji zdecydowanej większości mieszkańców był uzależniony od poziomu urodzaju. Tak jak w poprzednich wiekach lata znacznych nieurodzajów doprowadzały często do klęsk głodowych. W całym tym podokresie konsumpcja artykułów zbożowych w przeliczeniu na 1 mieszkańca nie uległa zwiększeniu. Pewne polepszenie zaspakajania potrzeb w zakresie wyżywienia następowało po 1815 r. w wyniku głównie rozpowszechnienia się uprawy ziemniaków. Podokres zakończył się jednak wielkim „klęskowym 10-leciem” w latach 1846-1855, gdy nastąpił splot różnego rodzaju klęsk elementarnych (wielkie nieurodzaje, epidemie), który doprowadził w Galicji do katastrofy demograficznej.

Po 1855 r. sytuacja uległa zmianie. Następuje systematyczny wzrost spożycia ziemniaków i artykułów zbożowych a także mięsa (początkowo głównie wołowego, później także wieprzowego) a pod koniec okresu również cukru. Nadal na wsi nie spożywano prawie wcale jajek i masła, natomiast dużo białego sera. Ogólnie w końcu XIX w. pod względem ilościowym i kalorycznym przeciętne pożywienie mieszkańców ziem polskich było na poziomie dostatecznym.

W ciągu omawianego okresu następowały także zmiany w spożyciu napojów. Traciło na znaczeniu lekkie piwo na rzecz piwa o wyższej zawartości alkoholu, lecz jego konsumpcja stała się powszechna tylko na Śląsku, częściowo także w zaborze pruskim. W pierwszej połowie XIX wieku ogromnie powiększyło się spożycie wódki wraz z wyparciem wódki produkowanej z żyta przez o wiele tańszą produkowaną z ziemniaków. W 2-giej połowie wieku pijaństwo nieco zmniejszyło się dzięki znacznemu wzrostowi cen, ingerencji ustawodawstwa (akcyza), działalności kościoła i towarzystw wstrzeźliwości. Wzrosło spożycie mleka i herbaty.

Przez cały okres występowały naturalnie bardzo znaczne różnice w odżywianiu się zależne przede wszystkim od stopnia zamożności jak również od regionu. Najwyższa stopa życiowa była w zaborze pruskim, najniższa w Galicji i na wschodnich ziemiach zaboru rosyjskiego. Wyraźne były też różnice między miastem a wsią, w szczególności w konsumpcji mięsa, nabiału, cukru a nawet artykułów zbożowych.

Warunki mieszkaniowe

Proces zmian warunków mieszkaniowych uwidaczniał się przede wszystkim w miastach. Chaty chłopskie przez cały okres były prawie wyłącznie drewniane lub z chrustu oblepionego gliną. Domy murowane na wsi do końca XIX w. należały do rzadkości. W Królestwie Polskim jeszcze w 1912 r. stanowiły one tam zaledwie 3,3% wszystkich budynków. Były one powszechnie pokryte słomą (lepiej było na obszarach pod panowaniem pruskim). Budynki mieszkalne składały się przeważnie z sieni, 1 izby i komory, po 1870 r. coraz częściej pojawiała się druga izba. Chaty były kurne lub dymne, dopiero od połowy XIX w. (na zachodzie wcześniej) wznoszono kominy. Podłogę stanowiła polepa, u zamożniejszych gospodarzy coraz częściej zastępowała ją tarcica. Do końca XIX w. chaty oświetlano najczęściej łuczywami, niekiedy kagankami olejowymi; od lat 70-tych stopniowo wchodziły w użycie lampy naftowe. Urządzeń sanitarnych chłopci właściwie nie znali.

Wyróżniały się zabudowania folwarczne. Dla czeladzi budowano dwojaki lub czworaki; każda rodzina miała 1 izbę, ale sień była wspólna. Dworskie budynki były także w większości drewniane, lecz częściej niż u chłopów występowały domy murowane a w końcu wieku większość z nich była pokryta gontami lub dachówkami.

Zmieniały się natomiast wyraźnie warunki mieszkaniowe w miastach, szczególnie większych. Początkowo, do połowy wieku, nadal dominowały (zwykle 1-o izbowe) budynki mieszkaniowe a jedynie przy rynku i głównych ulicach stały kamienice (choć nie zawsze). W drugiej połowie wieku liczba domów murowanych znacznie zwiększyła się; szczególnie zaś szybko znikwały domy pokryte słomą. Coraz częściej powstawały wielomieszkaniowe, kilkupiętrowe kamienice czynszowe z oficynami. W miastach i osadach przemysłowych wznoszono często koszarowe, wielokondycyjne domy robotnicze, złożone przeważnie z 1 izbowych mieszkań. Do celów mieszkaniowych wykorzystywano także sutereny i poddasza. Większe miasta (szczególnie w dzielnicach pruskich) zaczęły od lat 60-tych korzystać w coraz większym stopniu z urządzeń użyteczności publicznej. Budowano wodociągi, trochę później upowszechniła się gazyfikacja i elektryfikacja. Naturalnie ze wszystkich tych zdobyczy nowej techniki korzystała tylko zamożniejsza część ludności.

W ciągu całego omawianego okresu warunki mieszkaniowe w zdecydowanej większości rodzin, nawet w miastach, były bardzo trudne. W jednej izbie zamieszkiwało w prymitywnych warunkach kilka osób, dopiero w końcu okresu w wyniku znacznego budownictwa mieszkaniowego warunki te zaczęły się poprawiać.

Warunki zdrowotne

W wieku XIX następowała (szczególnie w drugiej połowie omawianego okresu) konkretna poprawa w stanie sanitarnym i zdrowotnym kraju i społeczeństwa. Złożyło się na to wiele przyczyn, m.in. zwiększony personel służby zdrowia, rozwój medycyny, która skuteczniej zwalczała niektóre choroby, mniej ostre niż w poprzednich okresach klęski głodu. Podniesiono stan sanitarny części miejscowości; przywiązywano większą wagę do czystości osobistej przynajmniej w zamożniejszych kręgach społeczeństwa. Nie znaczy to jednak, aby stan sanitarny i zdrowotny był zadawalający. Ludność nękały różne choroby, na które medycyna nie znajdowała jeszcze radykalniejszych leków.

Zmniejszyła się znacznie zachorowalność i śmiertelność na ospę (w 1810 r. w Księstwie Warszawskim aż 18% wśród znanych przyczyn zgonów stanowiła ospa). Szczepienia przeciw ospie wprowadzono już od początku XIX w. W 1840 r. w Królestwie zaszczepiono około 50% dzieci, a w 1860 r. już trzy czwarte (ale w 1857 r. w gub. grodzieńskiej 50,5%; we Lwowie jeszcze w 1873 r. zmarli na ospę stanowili 12,5% ogółu). Rzadziej występowała czerwotka, tyfus plamisty, ustępowała także malaria, epilepsja, szkorbut, chociaż do 1855 r. kilkakrotnie dziesiątkowała ludność nieznaną w Polsce poprzednio cholera. Natomiast znaczne spustoszenia zaczęła czynić gruźlica, atakująca wszystkie warstwy społeczne, szczególnie często jednak występująca wśród proletariatu miejskiego. Nie ustępowały choroby weneryczne, krzywica, odra, szkarlatyna. Wiele kobiet, szczególnie w pierwszej połowie okresu, umierało w połogu.

W pierwszym podokresie było bardzo mało lekarzy. W Królestwie Polskim w 1827 r. jeden lekarz przypadał na 24 tys. mieszkańców, w 1862 r. łącznie w Królestwie i Galicji jeden lekarz przypadał na 15 tysięcy (w Galicji jeden na 19 tysięcy). Dopiero po 1860 r. ich liczba szybko wzrastała. W latach 1862-1904 liczba lekarzy w Królestwie i Galicji łącznie wzrosła 5-krotnie (szybciej w Galicji - 1 lekarz przypadał na 5,5 tys. mieszkańców). Lepsza sytuacja była w sześciu rejencjach pod panowaniem pruskim, gdzie w 1912 r. jeden lekarz przypadał na 3,6 tys. mieszkańców. Lekarze jednak nadal leczyli głównie w dużych miastach. W Królestwie Polskim przez cały omawiany okres połowa lekarzy mieszkała w Warszawie.

Ludność uboższa, szczególnie na wsi, była przez cały okres zdana prawie wyłącznie na pomoc znachorów albo co najwyżej felczerów. Tych ostatnich w Królestwie Polskim i pozostałych obszarach zaboru rosyjskiego było więcej niż lekarzy. W 1862 r. w Królestwie było 1113 felczerów a 408 lekarzy, a w 1910 r. w całym zaborze (bez gub. kijowskiej) było 4423 felczerów a 3673 lekarzy.

Do lat 70-tych XIX w. liczba prawdziwych szpitali prowadzących faktycznie leczenie chorych była niewielka. Dotychczasowe tzw. szpitale utrzymywane przeważnie przez zakony stanowiły raczej przytułki niż instytucje prowadzące leczenie chorych. Śmiertelność w tych zakładach była wysoka, chorych układano najczęściej po dwóch na 1 łóżku lub wprost na podłodze wysypanej piaskiem. W świadomości współczesnych szpitale były wówczas miejscem przerażającym, do którego udawano się w wypadku skrajnej konieczności, ludzie lepiej sytuowani nie korzystali z nich wcale. Sytuacja zaczęła ulegać zmianie od lat 70-tych od kiedy zaczęto budować nowoczesne szpitale i pojawiły się liczne szpitale prywatne.

Dla pracowników (poza rolnictwem) ważne znaczenie miało ustawodawstwo państwowe. Już od 1883 r. w państwie pruskim obowiązywała ustawa o przymusowym ubezpieczeniu chorobowym, a od 1884 r. o ubezpieczeniu od wypadków przy pracy. Szybko powstały liczne kasy ubezpieczeniowe. W zaborze austriackim ujednolicenie działalności kas chorych nastąpiło w 1886 r. Od tej pory istniał przymus ubezpieczenia chorobowego każdego pracownika zarabiającego powyżej 2400 koron rocznie. W 1887 r. wydano ustawę o przymusowym ubezpieczeniu robotników od wypadku przy pracy. W zaborze rosyjskim w 1887 r. zalecano właścicielom fabryk udzielanie bezpłatnej pomocy lekarskiej oraz tworzenie przyzakładowych szpitali i ambulatoriów, lecz zalecenie to było realizowane bardzo powoli a przymusowe ubezpieczenie chorobowe wprowadzono dopiero w 1912 r. Odszkodowania za nieszczęśliwe wypadki przy pracy wprowadzono w tym zaborze w 1903 r.

W całym okresie dla zdecydowanej większości mieszkańców ziem polskich (z wyjątkiem Górnego Śląska od końca XIX w.) głównym źródłem utrzymania były dochody z posiadanej lub użytkowanej własności. Część z nich, głównie na wsi (posiadacze gospodarstw karłowatych) musiała dorabiać na swoje utrzymanie (głównie w zaborze pruskim i w Galicji), otrzymując częściowo wynagrodzenie w naturze. Ludność utrzymująca się wyłącznie z pracy zarobkowej stale się zwiększała, lecz zawsze stanowiła mniejszość. Ich płace nominalne w ciągu całego okresu właściwie systematycznie wzrastały, lecz ich wartość realna była uzależniona głównie od cen artykułów żywnościowych, które również do lat 70-tych wzrastały. Dopiero od lat 80-tych w wyniku kryzysu agrarnego (spadek cen) a później narastającej walki klasy robotniczej (wzrost płac nominalnych) płace realne pracowników zaczęły wyraźnie wzrastać.

Nie wszystkie z wyżej wymienionych procesów znalazły pełne odzwierciedlenie w przedstawionych tabelach. Niektóre problemy warunków materialnego bytu w latach 1795-1918 nie doczekały się wyczerpujących opracowań, szczególnie w ujęciu liczbowym.

Ten stan wpłynął decydująco na zakres merytoryczny, terytorialny i chronologiczny przedstawionych tabel. Tylko fragmentarycznie został uwzględniony okres do 1860 r. Brak jest tabel dotyczących okresu I wojny światowej. Zestawienia liczbowe obejmują głównie tylko Królestwo Polskie i Galicję, tylko nieliczne tabele ten obszar przekraczają.

Juliusz Łukasiewicz

Tabl. 85. **PŁACE RZEMIEŚNIKÓW I ROBOTNIKÓW NIEWYKWALIFIKOWANYCH W WARSZAWIE W LATACH 1832-1912^a**

Średnio w latach	Płace dzienne			
	rzemieślników ^b	robotników niewykwalifikowanych	rzemieślników	robotników niewykwalifikowanych
	w kopiejках		1866-1870=100	
1832-1835	67,2	21,3	61,0	47,9
1836-1840	72,6	27,1	65,9	60,9
1841-1845	83,8	32,7	76,0	73,5
1846-1850	93,3	34,4	84,7	77,3
1851-1855	105,7	38,5	95,9	86,5
1856-1860	106,3	40,3	96,5	90,6
1861-1865	108,3	44,3	98,3	99,6
1866-1870	110,2	44,5	100,0	100,0
1871-1875	126,5	54,1	114,8	121,6
1876-1879	134,6	58,7	122,1	131,9
1880-1884	134,2	60,2	121,8	135,3
1885-1889	133,7	56,4	121,3	126,7
1890-1894	151,2	59,7	137,2	134,2
1995-1899	173,7	75,0	157,6	168,5
1900-1904	181,5	84,7	164,7	190,3
1905-1909	190,6	92,8	173,0	208,5
1910-1912	248,7	109,3	225,7	245,6

a Płace wypłacane przez władze miejskie, do 1842 r. przeliczono grosze na kopiejki (1 grosz = 0,5 kop.),

b Średnie płace murarzy, cieśli i stolarzy.

W przeliczeniu na równowartość w złocie płace rzemieślników w latach 1866-1870 w porównaniu z latami 1832-1935 były wyższe o 33,5% (wzrosły do 1049 mg złota dziennie), gdy nominalne o 64%, płace robotników niewykwalifikowanych analogicznie o 69%, a nominalne o 109%.

Na podstawie: S. Siegel, Ceny w Warszawie w latach 1816-1914, Poznań 1949, s. 259-269.

Tabl. 86. **PLACE ROBOTNIKÓW W PRZEMYŚLE KRÓLESTWA POLSKIEGO W LATACH 1904-1910**

Przemysł	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910
	średnia dzienna w kopiejach						
Ogółem ^{a)}	95	107	122	128	127	118	120
Górnictwo . . .	114	125	146	132	137	133	135
Hutnictwo . . .	105	118	119	124	126	124	132
Metalowy . . .	116	131	136	142	145	134	138
Mineralny . . .	107	118	119	120	112	110	107
Chemiczny . . .	86	103	112	119	122	119	115
Drzewny . . .	84	85	98	101	98	93	99
Skórzany . . .	147	160	158	156	160	151	138
Włókienniczy . . .	82	95	116	130	125	111	114
Spożywczy . . .	82	87	99	102	103	109	101

a) Średnia ważona.

W 1888 r. średnia płaca mężczyzny zatrudnionego w przemyśle (bez górnictwa i hutnictwa) wynosiła 73 kop., kobiety 43 kop. a młodocianego 22 kop. W 1897 r. średnia płaca robotników w przemyśle (bez górnictwa i hutnictwa) wynosiła 82 kop.

Na podstawie: Polska klasa robotnicza. Zarys dziejów, pod red. S. Kolabińskiego, tom I, część 2, Warszawa 1978, s. 285-287.

Tabl. 87. **RELACJE PŁAC RZEMIEŚLNIKÓW DO CEN ARTYKUŁÓW ŻYWNOŚCIOWYCH W WARSZAWIE W LATACH 1841-1912**

Średnio w latach	Płace dzienne wyrażone w ilości artykułów						indeks grupowy ^{b)} w %	wódka szumówka w l
	chleb razowy	ziemniaki	kasza jęczmienna	mięso wołowe	ślonina			
	w kg ^{a)}							
1841-1845	19,9	82,5	21,5	5,69	3,52	100	6,56	
1846-1850	23,6	61,0	20,2	5,95	3,36	103	6,55	
1851-1855	19,2	52,9	17,4	6,46	3,57	91	5,72	
1856-1860	23,3	77,4	21,0	5,62	3,38	105	6,54	
1861-1865	26,2	82,4	22,7	5,02	3,19	112	5,90	
1866-1870	19,2	60,8	17,3	4,42	2,47	85	5,08	
1871-1875	20,4	57,1	18,4	4,19	2,67	87	4,55	
1876-1879	20,1	67,3	19,2	4,60	2,73	91	3,68	
1880-1884	18,6	53,5	17,6	3,88	2,44	81	3,19	
1885-1889	22,4	79,1	20,1	4,43	3,39	101	3,33	
1890-1894	22,6	77,6	23,3	4,76	3,48	104	3,59	
1895-1899	31,6	99,3	29,9	5,72	4,39	138	3,65	
1900-1904	26,8	76,7	28,4	6,07	4,00	121	3,48	
1905-1909	25,0	133,4	27,7	4,60	4,11	126	2,89	
1910-1912	31,7	179,8	32,9	5,54	5,49	162	3,54	

a) Ilość chleba, mięsa i słoniny przeliczono z ilości funtów (funt do 1850 r. = 0,4055 kg, od 1850 r. = 0,4095 kg), dla ziemniaków i kaszy dane źródłowe podają miary objętościowe (do 1850 r. w korcach - 128 litrów, od 1850 r. w czwartkach = 208 litrów), które przeliczono na wagowe przyjmując, że 1 litr to 0,7 kg.

b) Indeks obliczony z 5 indeksów indywidualnych, częściowo ważony. Przyjęto dla chleba 3,5, dla ziemniaków przyjęto 1, a dla pozostałych artykułów - 3.

Na podstawie: S. Siegel, Ceny w Warszawie w latach 1816-1914, Poznań 1949, s. 182-195, 209-214, 259-264; obliczenia własne.

Tabl. 88. RELACJE PŁAC ROBOTNIKA NIEWYKWALIFIKOWANEGO DO CEN ARTYKUŁÓW ŻYWNOŚCIOWYCH W WARSZAWIE W LATACH 1841-1912

Średnio w latach	Płace dzienne wyrażone w ilości artykułów						wódka szumówka w l
	chleb razowy	ziemniaki	kasza jęczmienna	mięso wołowe	słonina	indeks grupowy ^b	
	w kg ^a					w %	
1841-1845	7,73	32,2	8,38	2,22	1,38	100	2,56
1846-1850	8,71	22,8	7,43	2,19	1,24	95	2,42
1851-1855	7,02	19,3	6,30	2,35	1,30	84	2,00
1856-1860	8,82	29,4	7,89	2,13	1,28	101	2,47
1861-1865	10,57	33,7	9,23	2,05	1,31	115	2,41
1866-1870	7,75	24,4	6,52	1,68	0,94	84	2,04
1871-1875	8,74	24,4	7,86	1,79	1,14	93	1,95
1876-1879	8,79	29,4	8,39	2,01	1,19	100	1,60
1880-1884	8,33	24,1	7,90	1,74	1,09	90	1,42
1885-1889	9,43	33,5	8,47	1,87	1,43	108	1,40
1890-1894	8,92	30,3	9,18	1,88	1,37	103	1,40
1895-1899	13,66	43,0	12,90	2,47	1,90	150	1,57
1900-1904	12,53	35,9	13,24	2,83	1,89	141	1,62
1905-1909	12,18	65,0	13,48	2,24	2,00	160	1,41
1910-1912	13,94	79,7	14,46	2,43	2,41	185	1,55

a Ilość chleba, mięsa i słoniny przeliczono z ilości funtów, dla ziemniaków i kaszy dane źródłowe podają miary objętościowe. Przeliczono je na wagowe przyjmując 1 liter= 0,7 kg.

b Indeks obliczony z 5 indeksów indywidualnych, częściowo ważony. Przyjęto dla chleba 3,5, dla ziemniaków przyjęto 1,5, a dla pozostałych artykułów - 1.

Na podstawie: S. Siegel, Ceny w Warszawie w latach 1816-1914, Poznań 1949, s. 182-190, 209-214, 268-269; obliczenia własne.

Tabl. 89. **PLACE RZEMIEŚLNIKÓW WE LWOWIE W LATACH 1856-1912^a**

Średnio w latach	Płace dzienne			
	rzemieślników ^c		czeladników ^d	
	w krajcarach	1866-1870=100	w krajcarach	1866-1870=100
1856-1860	115	79	110	77
1866-1870	147	100	144	100
1871-1875	173	118	167	116
1880-1884	151	103	150	104
1885-1889	171	116	150	104
1890-1894	174	119	155	108
1895-1899	190	130	200	139
1900-1904	182	124	186	130
1905-1909	212	145	182	127
1910-1912	257	175	208	144

^a Według kategorii wyróżnionych w źródle na pewno niezbyt precyzyjnych.

^b W latach 1856-1858 przyjęto, że gulden ma 100 krajcarów, od 1900 r. przeliczono z halerzy, przyjmując 2 halerze = 1 krajcar.

^c Przeciętna płacona przez władze miejskie murarzom i cieślom.

^d Czeladnicy: stolarski i ślusarski.

W latach 1905/09 murarze i cieśle we Lwowie zarabiali o 9% mniej niż w Warszawie (168 kopiejek wobec 185 w Warszawie, przy przyjęciu 1 rubel=2,53 korony), a w latach 1910-1912 aż o 23% mniej.

Na podstawie: S. Hoszowski, Ceny we Lwowie w latach 1701-1914, Lwów 1934, s. 143-146; obliczenia własne.

Tabl. 90. **PLACE NOMINALNE CZELADNIKÓW W KRAKOWIE W LATACH 1851-1909^a**

Średnia w latach	Płaca dzienna	
	w krajcarach ^b	1866-1870=100
1851-1855	77	74
1856-1860	105	102
1861-1865	102	98
1866-1870	104	100
1871-1875	144	139
1876-1879	151	145
1880-1884	152	146
1885-1889	164	158
1890-1894	162	155
1895-1899	158	152
1900-1904	140	135
1905-1909	210	201

^a Średnia płaca wypłacana przez władze miejskie czeladnikom murarskim i ciesielskim.

^b Od 1900 r. przeliczono z halerzy przyjmując 2 halerze = 1 krajcar.

Na podstawie: M. Górkiewicz, Ceny w Krakowie w latach 1796-1914, Poznań 1950, s. 224-231.

Tabl. 91. **RELACJE PŁAC RZEMIEŚLNİKÓW DO CEN ŻYWNOŚCI WE LWOWIE W LATACH 1856-1912^a**

Średnio w latach	Płaca dzienna wyrażona w ilości artykułów żywnościowych i wódce						
	chleb razowy	ziemniaki ^b	krupy jęczmienne	mięso wołowe	ślonina	indeks grupowy ^c	wódka lepsza
	w kg					w %	w l
1856-1860 . . .	21,8	43	7,33	3,77	1,77	98	3,10
1866-1870 . . .	19,0	50	8,51	3,34	2,01	100	2,88
1871-1875 . . .	18,8	47	8,39	3,64	2,16	102	4,29
1880-1884 . . .	15,4	48	8,35	2,90	1,84	91	3,70
1885-1889 . . .	21,6	73	9,65	3,24	2,48	119	4,61
1890-1894 . . .	17,5	63	9,39	2,92	2,54	109	4,15
1895-1899 . . .	20,6	88	11,82	3,11	2,74	131	3,98
1900-1904 . . .	16,3	82	14,65	2,66	2,52	126	3,88
1905-1909 . . .	15,2	71	14,29	2,86	2,51	120	4,34
1910-1912 . . .	17,3	92	14,88	3,15	2,44	134	4,96

^a Średnie płace murarzy i cieśli.

^b Miary objętości przeliczono na wagę: 1 litr=0,7 kg.

^c Średnia arytmetyczna 5-ciu indeksów indywidualnych, 1866-1870=100.

Na podstawie: S. Hoszowski, Ceny we Lwowie w latach 1701-1914, Lwów 1934, s. 105-106, 111-117, 122-123, 143-144; obliczenia własne.

Tabl. 92. **RELACJE PŁAC CZELADNIKÓW DO CEN ŻYWNOŚCI W KRAKOWIE W LATACH 1841-1909**

Średnio w latach	Płaca dzienna wyrażona w ilości artykułów spożywczych						okowita w l
	ziemniaki	kasza jęczmienna	chleb żytni	mięso wołowe	ślonina	indeks grupowy ^a w %	
	w kg						
1841-1845 . . .	48,0	9,5	9,15	3,15	1,76	100	2,10
1846-1850 . . .	18,1	4,9	6,54	2,62	1,05	61	1,23
1851-1855 . . .	16,1	5,6	6,47	2,92	1,00	63	1,31
1856-1860 . . .	33,4	10,3	12,78	3,74	1,42	104	2,09
1861-1865 . . .	32,6	11,1	.	3,19	1,34	[91]	2,12
1966-1870 . . .	35,9	9,5	.	2,93	1,39	[87]	1,93
1871-1875 . . .	34,0	11,7	.	2,91 ^b	1,50 ^b	[93]	3,07 ^c
1880-1884 . . .	41,8	12,5	7,61	2,78	1,87	99	3,38
1885-1889 . . .	59,8	15,1	10,17	.	2,28	[131]	3,05
1890-1894 . . .	51,5	14,4	.	.	.	.	2,27
1895-1899 . . .	57,4	13,1	.	.	.	.	2,59
1900-1904 . . .	52,3	12,3	14,38	2,51 ^d	.	[119]	2,10
1905-1909 . . .	72,7	12,7	13,63	3,19	2,71 ^e	138	2,81

^a Średnia arytmetyczna 5-ciu lub 4-ech indeksów indywidualnych; 1841-1845=100.

^b Lata 1871, 1872.

^c Lata 1873, 1875.

^d Rok 1904.

^e Rok 1910.

Na podstawie średniej płacy czeladnika murarskiego i ciesielskiego. Miary objętościowe ziemniaków i kaszy przeliczono na wagę: 1 litr = 0,7 kg.

Na podstawie: M. Górkiewicz, Ceny w Krakowie w latach 1796-1914, Poznań 1950, s. 239-249, 257-259; obliczenia własne.

Tabl. 93. **PŁACE UBEZPIECZONYCH OD WYPADKÓW W GALICJI, CZECHACH I AUSTRII W LATACH 1900-1912^a**

Lata	Galicja	Czechy	Austria ^b
	przeciętna płaca dzienna w halerzach		
1900	168	225	325
1904	181	236	331
1908	227	271	372
1912	258	314	417
Wzrost w latach 1900-1912 . .	34,9	28,3	22,1

a Obejmuje pracowników przedsiębiorstw przemysłowych i budowlanych a także transportowych i pracowników zatrudnionych w majątkach używających maszyn rolniczych.

b Tylko część objęta zasięgiem Zakładu Ubezpieczeń w Wiedniu.

Na podstawie: Polska klasa robotnicza, Zarys dziejów, pod red. S. Kalabińskiego, tom I, część 3, Warszawa 1978, s. 372.

Tabl. 94. **PŁACE ROBOTNIKÓW W NIEKTÓRYCH GAŁĘZIACH PRZEMYSŁU I W BUDOWNICTWIE W GALICJI W LATACH 1904-1911 W PORÓWNANIU DO PŁAC W AUSTRII**

Gałąź produkcji	Dzienna płaca w halerzach			
	Galicja		średnia w 1911 r.	
	1904	1911	ogólnoaustriacka	w tym w Czechach
Przemysł:				
maszynowy	243	302	440	403
metalowy	193	258	361	298
chemiczny	197	224	327	336
drzewny	174	232	300	276
włókienniczy	192	230	247	241
spożywczy	134	232 ^a	311	276
młynarstwo	x	173	269	281
Budownictwo	218	254	347	340

a Bez młynarstwa.

Na podstawie: Polska klasa robotnicza. Zarys dziejów, pod red. S. Kalabińskiego, tom I, część 3, Warszawa 1978, s. 371, 373.

Tabl. 95. **DZIENNA PŁACA CZELADNIKÓW MURARSKICH
W BYDGOSZCZY I GDAŃSKU W LATACH 1882-1911**

Rok	Dzienna płaca	
	w fenigach	1900=100
Bydgoszcz		
1882	230	62
1883	275	74
1889	300	80
1900	373	<u>100</u>
1903	420	113
1907	450	121
Gdańsk		
1900	495	<u>100</u>
1904	470	95
1906	500	101
1908	540	109
1911	580	117

Przy przeliczeniu na kopiejki (1 rubel=1,18 marki) w Bydgoszczy w 1907 r. płaca dzienna wynosiła 381 kop., gdy także płaca w Krakowie 189 kop. (w 1910 r. - 277 kop.), w Gdańsku w 1911 r. - 492 kop., gdy płaca murarza w Warszawie 300 kop. (w 1907 r. - 212,5 kop.), a we Lwowie 219 kop. (w 1907 r. - 205 kop.).

Na Górnym Śląsku płace górników w latach 1889-1913 wzrosły o 97% (w Bydgoszczy płace czeladników murarskich w latach 1883-1907 o 64%), podczas gdy ceny 10 wybranych artykułów konsumpcyjnych o 34% (mięsa o 48%), co oznacza relatywny wzrost tych płac o 47%.

Na podstawie: Polska klasa robotnicza. Zarys dziejów, pod red. S. Kalabińskiego, tom I, część 3, Warszawa 1978, s. 88, 228.

Tabl. 96. **WYDATKI NA WYŻYWIENIE I ODZIEŻ W RODZINIE PRACOWNIKA PUDLINGARNI W BRODACH W 1865 R.^a**

Wyszczególnienie	Wydatki	
	roczne w rublach	w % ogółem
Ogółem	180,22	100,0
Na wyżywienie	127,45	70,7
Na bezpośrednie zakupy	108,00	59,9
Chleb	37,80	21,0
Mięso i ryby	21,60	12,0
Kasza i groch	27,00	15,0
Słonina i sól	21,60	12,0
Na działkę przyzagrodową	19,45	10,8
Kupienie ziemniaków do sadzenia	2,70	1,5
Wynajęcie gruntu pod ziemniaki i orka	6,75	3,7
Wywiezienie gnoju	1,00	0,6
Pasza na utrzymanie bydłęcia	9,00	5,0
Inne wydatki	52,77	29,3
Drzewo na opał	4,00	2,2
Odzież pracownika	25,90	14,4
Odzież dla żony i dzieci	22,15	12,3
Mydło	0,72	0,4

^a Obejmuje także wydatki na opał i mydło. Rodzina wydierżawiała pole pod uprawę ziemniaków (własne ziemniaki) i utrzymywała krowę (własne mleko).

Majster zarabiał rocznie 120 rubli a podmajster i maszynista 81,60 rubli. Pudligarnia była własnością rządu Królestwa Polskiego.

Na podstawie: *Ekonomika górnictwa i hutnictwa w Królestwie Polskim 1831-1864*, (artykuł S. Kowalskiej) Warszawa 1958, s. 77-78, 111-112.

Tabl. 97. **TYGODNIOWE WYDATKI W RODZINACH ROBOTNICZYCH W ŁODZI W POCZĄTKACH XX WIEKU^a**

Wyszczególnienie	W kopiejkach	W % ogółem
Ogółem	503	100,0
Na wyżywienie	349,5	69,5
chleb	142,5	28,3
ziemniaki	47,5	9,4
mleko	43,0	8,5
mięso	30,0	6,0
tłuszcze	29,0	5,8
mąka, kasza, cukier	57,5	11,4
Inne wydatki	153,5	30,5
komorne	72,5	14,4
opał	65,0	12,9
nafta	16,0	3,2

^a Bez wydatków na odzież i inne wydatki nieuwzględnione. Rodziny 5-osobowe a średni zarobek wynosił 6,15 rubli tygodniowo.

Na podstawie: Łódź - dzieje miasta, tom I, Łódź 1980, s. 335; E. Grabowski, Zarys statystyki pracy, Warszawa 1919, s. 62.

Tabl. 98. **ROCZNE KOSZTY UTRZYMANIA RODZIN ROBOTNICZYCH NA ŚLĄSKU W POŁOWIE LAT 70-TYCH XIX WIEKU**

Wyszczególnienie	Rodzina o liczbie osób					
	3	5	6	3	5	6
	w markach			w % ogółem		
O g ó ł e m	829	1196	1496	100,0	100,0	100,0
Żywność	529	810	1041	63,8	67,8	69,6
chleb	80	145	196	9,7	12,1	13,1
ziemniaki	108	162	180	13,0	13,5	12,0
warzywa	36	72	90	4,3	6,0	6,0
mięso, tłuszcz	180	252	324	21,7	21,1	21,7
przyprawy ^a	72	108	144	8,7	9,0	9,6
piwo, wódka	53	72	105	6,4	6,0	7,0
Mieszkanie ^b	75	82	82	9,0	6,9	5,5
Odzież, obuwie	155	204	255	18,7	17,0	17,0
Sprzęt domowy itp. ^c	30	60	70	3,6	5,0	4,5
Podatki, składki	40	40	48	4,8	3,3	3,2
Koszt na 1 osobę	276	239	249	x	x	x

^a Cukier, mleko, kawa, sól, ocet.

^b Oraz na jego ogrzewanie i oświetlenie.

^c M.in. także środki czyszczące.

Na podstawie: Polska klasa robotnicza. Zarys dziejów, pod red. S. Kalabińskiego, Warszawa 1978, tom I, część 3, s. 90 (według współczesnych ankiet).

Tabl. 99. **MIESIĘCZNE WYDATKI 8 OSOBOWEJ RODZINY GÓRNICZEJ W SIEMIANOWICACH W 1908 R.**

Wyszczególnienie	W markach	W % ogólnych wydatków	Uwagi
O g ó ł e m	85,00	100,0	
Zywność ogółem	57,93	68,2	
Mąka	13,35	15,7	55 kg
Ziemniaki	4,50	5,3	75 kg
Inne artykuły roślinne	7,25	8,5	głównie kapusta, groch, kasza
Thuszcz	11,25	13,2	7,5 kg łoju; 2,5 kg słoniny, 2 kg masła
Mięso, kielbasa	9,70	11,4	w tym 5,75 kg mięsa za 6,90erek
Ryby	2,20	2,6	śledzie i piklingi
Mleko, ser, jaja	2,08	2,4	4 jaja
Cukier	3,10	3,6	7,5 kg
Kawa, herbata, przyprawy	4,20	4,9	kawa 3,00 marki, 3 kg soli 0,60 marki
Piwo, wódka	2,30	2,7	
Odzież, obuwie ^a	13,25	15,6	
Wydatki na mieszkanie ^b . . .	6,50	7,6	siennik ze słomą 3,60 marki
Mydło i soda	1,50	1,8	2,5 kg mydła 1,25 marki i 2,5 kg sody
Oświata	2,60	3,1	książki szkolne 2,00; gazeta 0,50
Inne	0,92	1,1	przejazdy kolejowe 0,50

^a Baz wydatków na odzież wierzchnią, głównie bielizna (z koszulami 8,15), reperacja obuwia (3,75).

^b W tym na oświetlenie 2,10. Nie uwzględniono komornego. Obejmuje tylko wydatki na zakupy występujące co miesiąc.

Na podstawie: Polska klasa robotnicza. Zarys dziejów, pod red. S. Kalabińskiego, Warszawa 1978, tom I, część 3, s. 89.

Tabl. 100. **PODZIAŁ LUDNOŚCI WEDŁUG DOCHODU NA ZIEMIACH POD PANOWANIEM PRUS W 1913 R.**

Rejencje	Na 100 mieszkańców wypada osób z dochodem rocznym ^a w markach						
	cała ludność obecna				w tym w miastach		
	do 900	900-3000	3000-6500	ponad 6500	do 900	900-3000	ponad 3000
Gdańska	53,5	41,2	4,0	1,3	42,6	48,7	8,7
Kwidzyńska	64,2	31,7	3,3	0,8	54,1	37,5	8,4
Olsztyńska	67,0	29,5	2,8	0,7	54,6	36,9	8,5
Bydgoska	59,5	35,7	3,9	1,0	50,0	41,1	8,9
Poznańska	57,2	38,4	3,4	1,0	47,3	43,5	9,2
Opolska	46,8	49,4	3,1	0,8	38,0	53,4	8,7
Królestwo Pruskie	38,1	55,3	4,9	1,7	29,7	60,6	9,7

^a Na podstawie danych o podatku osobisto-dochodowym.

Na podstawie: A. Krzyżanowski, K. Kumaniecki, Statystyka Polski, Kraków 1915, s. 251-252.

Tabl. 101. **KONSUMPCJA ZBOŻA I ZIEMNIAKÓW W KRÓLESTWIE POLSKIM W LATACH 1810-1913^a**

Średnio rocznie w latach	Zboże na 1 mieszkańca w kg				Ziemniaki na 1 miesz- kańca w kg
	ogółem ^b	pszenica	żyto	inne	
1810	143	16	78	49	36
1822-1829	147	14	86	47	74
1841-1850	121	15	64	49	150
1852-1858	149	23	88	38	157
1863-1870	222	34	120	68	234
1883-1892 ^c	203	41	120	42	357
1891-1900	222	57	126	39	405
1901-1910	229	57	131	41	431
1911-1913	259	60	153	46	420

a Wszystkie dane mają charakter orientacyjny, ponieważ są oparte na danych urzędowych. Odliczone jest zużycie zbóż i ziemniaków do wyrobu napojów alkoholowych, jak też na paszę dla zwierząt (to ostatnie szacunkowo).

b Pszenica, żyto, jęczmień, owies, gryka, proso.

c Dane zanizzone.

Spżycie zboża w miastach, szczególnie do 1864 r., było zdecydowanie wyższe niż na wsi. W Warszawie w latach 1826-1827 wynosiło 272 kg, w latach 1842 -1851 - 280 kg, w Poznaniu w 1831 r. - 211 kg, a w Toruniu 213 kg.

Ok. 1840 r. przeciętne spżycie zboża w Prusach i Saksonii wynosiło 153 kg, w Bawarii 211. Ok. 1885 r. w Galicji wynosiło ono 174 kg, na Węgrzech 182 kg, w Niemczech 200 kg (w 1898 r. - 280 kg), we Francji 284 kg.

Ok. 1885 r. spżycie ziemniaków wynosiło w Galicji 310 kg, w Niemczech 300 (w Prusach ok. 1850 r. - 450 kg, a w Niemczech w 1913 r. - 175 kg), Francji 255, a w Anglii 160 kg.

Na podstawie: T. Sobczak. Przełom w konsumpcji spożywczej w Królestwie Polskim w XIX wieku, Wrocław 1968, s. 53-59.

Tabl. 102. **KONSUMPCJA MIĘSA W KRÓLESTWIE POLSKIM W LATACH 1810-1899**

Rok	Ogółem	Wołowina i cielęcina	Wieprzowina	Baranina
	na 1 mieszkańca w kg			
1810/11	8,1			
1827	9,1	5,0	3,2	0,9
1858	12,8	7,4	3,9	1,5
1899	20,9	11,1	8,7	1,1

W jeszcze większym stopniu niż przy zbożu występowała różnica w spożyciu mięsa na wsi i w mieście. W roku 1810/11 na obszarze przysłego Królestwa Polskiego spożycie w miastach wynosiło 29,3 kg na 1 mieszkańca (w Warszawie 52,2 kg - w innych 22,5 kg), a na wsi 3,7 kg, w latach 1827-1828 w miastach 27,7 kg (w Warszawie 67,5 kg), a na wsi 4,2 kg. W 1831 r. w miastach Prus spożycie wynosiło 35,1 kg (w Poznaniu 49,8 kg), a na wsi 14,3 kg.

W 1828 r. na 1 mieszkańca Prus przypadało 16,5 kg mięsa, w 1829 r. we Francji 21 kg. W 1858 r. na 1 mieszkańca Austrii przypadało 20 kg, Wlk. Brytanii 27,5 kg, ale w Hiszpanii 12,9 kg. W 1882 r. we Francji spożycie mięsa na 1 mieszkańca wynosiło 33,1 kg (w Paryżu 79,3 kg, w innych miastach 58,9 kg, a na wsi 21,9 kg), w końcu XIX wieku w Niemczech wynosiło ono 43,4 kg. W Poznaniu w 1900 r. spożycie wynosiło 61 kg, a w Krakowie w latach 1904-09 średnio 77 kg.

Na podstawie: T. Sobczak, Przełom w konsumpcji spożywczej w Królestwie Polskim w XIX wieku, Wrocław 1968, s. 110-117, 127-130.

Tabl. 103. **SPOŻYCIE CUKRU W KRÓLESTWIE POLSKIM I NIEKTÓRYCH PAŃSTWACH EUROPY W LATACH 1825-1914**

A. Spożycie cukru w Królestwie Polskim

Średnio w latach	Ogółem w tonach	Na 1 mieszkańca w kg
1825	894	0,23
1834-35	1114	0,27
1844-48	1932	0,40
1851-57	4797	1,00
1865-66	10778	2,00
1874-76	18927	2,90
1894-97	50683	5,40
1897-900	62961	6,60
1909/13	135221	10,80

B. Spożycie cukru w niektórych państwach Europy

Średnio w latach	W. Brytania	Szwecja	Francja	Niemcy	Austro-Węgry	Hiszpania	Włochy
	na 1 mieszkańca w kg						
Ok. 1840	9,1	1,7	3,3	2,4	1,0	2,6	1,2
Ok. 1860	15,1	7,0	6,9	3,7		2,0	
1865	18,3	5,9	7,4	5,1	1,5	3,2	2,5
1875-1879	27,8	8,0	11,2	8,1	6,0	3,0	2,8
1889-1890	35,3	9,9	12,9	10,4	7,3	4,2	3,6
1899-1900	41,6	17,3	16,8	15,4	8,0	4,8	2,8
1913-1914	42,4	26,0	21,9	21,1	12,9	6,7	5,3

Na podstawie: T. Sobczak, Przełom w konsumpcji spożywczej w Królestwie Polskim w XIX wieku, Wrocław 1968, s. 198-202.

Tabl. 104. **KONSUMPCJA WÓDKI W KRÓLESTWIE POLSKIM W LATACH 1811-1911^a**

Srednio rocznie	Ogółem w tys. litrów	Na 1 mieszkańca w litrach
1811/12	10200	3,0
1827	20000	5,0
1845-1850	28900	6,0
1851-1860	31190	6,5
1961-1870	34885	6,4
1874-1876	18930	2,9
ok. 1880	21500	3,3
1894-1897	22810	2,5
1899-1901	21290	2,1
1904-1907	20555	1,8
1908-1911	24760	2,1

^a W przeliczeniu na bezwodny spirytus, w roku 1811/12 na obszarze Królestwa.

W 1831 r. konsumpcja wódki (około 40%) na 1 mieszkańca W. Ks. Poznańskiego wyniosła 7,8 litrów, na Pomorzu Gdańskim 9,4 l a w całym państwie pruskim - 9,3 l. W latach 1840-1845 w Królestwie na 1 mieszkańca przypadało spożycie ok. 14 l wódki, w Prusach 16 l, w Danii 14 l, w Szkocji 11 l, w Irlandii 5,5 l, a w Anglii 4 l.

Około 1880 r. konsumpcja ta wynosiła: w Królestwie Polskim 8,5 l, w Rosji blisko 14 l, w Niemczech niecałe 11 l, w Szwecji 10 l, a w W. Brytanii 6 l.

Na podstawie: T. Sobczak, Przełom w konsumpcji spożywczej w Królestwie Polskim w XIX wieku, Wrocław 1968, s. 219-224.

Tabl. 105. **KONSUMPCJA PIWA W KRÓLESTWIE POLSKIM W LATACH 1811-1911**

Srednio rocznie	Ogółem w tys. litrów	Na 1 mieszkańca w litrach
1811/12 ^a	87000	25,5
1827	98280	24,4
1865	68464	12,8
1883	102346	13,8
1895-1900	117673	12,3
1909-1911	152186	12,5

^a Na obszarze przyszłego Królestwa Polskiego.

Około 1830 r. w Bawarii na 1 mieszkańca przypadało rocznie spożycie 150 l piwa, w W. Brytanii 108 l, w Prusach 16, we Francji 11 l.

W latach 1885-1889 spożycie to wynosiło w Anglii 130 l, w Niemczech 125 l, w Austrii 32 l, we Francji 21 l.

W latach 1909-1911 liczby te były następujące: w Niemczech 102 l, w Anglii 140 l, w Austro-Węgrzech 40 l, we Francji 46 l.

Na podstawie: T. Sobczak, Przełom w konsumpcji spożywczej w Królestwie Polskim w XIX wieku, Wrocław 1968, s. 234.

Tabl. 106. **RZECZYWISTE POKRYCIE POTRZEB MIESZKAŃCÓW
KRÓLESTWA POLSKIEGO NA POZIOMIE WYŻYWIENIA
DOSTATECZNEGO W LATACH 1810-1900**

Wyszczególnienie	Średnie pokrycie zapotrzebowania w % w latach				
	1810 ^a	1822-1827	1851-1860	1883-1892	1891-1900
Białko ogółem	54,8	57,7	82,6	104,2	101,5
w tym zwierzęce	25,3	27,0	40,5	51,2	65,4
Tłuszcze	23,4	25,5	32,8	43,1	48,9
Węglowodany	64,8	70,2	88,6	129,8	129,6
Potrzeby energetyczne ^b	49,6	53,7	69,2	98,1	101,3

^a Na obszarze przyszłego Królestwa.

^b Mierzone w kaloriach.

Na podstawie: T. Sobczak, Przełom w konsumpcji spożywczej w Królestwie Polskim w XIX wieku, Wrocław 1968, s. 251-254.

Tabl. 107. **ROCZNE WYDATKI NA WYŻYWIENIE W RODZINIE
ROBOTNIKA WARSZTATÓW MECHANICZNYCH W BIAŁOGONIE
W 1850 R.**

Wyszczególnienie	Ilość	Wydatki w rublach
Ogółem		86,72
Żyto	6 korcy = ok. 564 kg	12,00
Jęczmień	2 korce = ok. 160 kg	4,00
Pszenica	1 korzec = ok. 100 kg	4,00
Groch	1 korzec = ok. 85 kg	5,00
Ziemniaki	26 korców = ok. 2340 kg	19,50
Kapusta	4 korce = ok. 140 kg	6,00
Sól	78 funtów = 32 kg	2,92
Słonina	78 funtów = 32 kg	11,70
Mięso	360 funtów = 146 kg	14,40
Wódka	12 garnce = 48 l	7,20

Na odzież przeznaczano 28,20 rubli rocznie, a więc wydawano łącznie 114,92 rubli. W 1846 r. średnia roczna płaca robotnika wynosiła 105 rubli, przy czym 49,8% robotników zarabiało mniej niż 120 rubli rocznie. W hucie "Niwka" ok. 1840 r. na żywność w 4 osobowej rodzinie trzeba było przeznaczyć 109,5 rubli rocznie, a płaca średnia wynosiła 108 rubli.

Na podstawie: S. Kowalska-Glikman, Położenie górników i hutników w zakładach rządowych Królestwa Polskiego w pierwszej połowie XIX w. w: Polska klasa robotnicza. Studia historyczne, t. III, Warszawa 1972, s. 15, 20; A. Jezierski, w: Niwka, Ekonomia górnictwa i hutnictwa w Królestwie Polskim 1831-1864, Warszawa 1958, s. 206, 208.

Tabl. 108. **DZIENNE SPOŻYCIE ŻYWNOSCI W GOSPODARSTWACH CHŁOPSKICH W GRADACH POD BŁONIEM W 1894 R.^a**

Produkt	Srednio	W gospodarstwach karłowatych	Innych ^b
	na 1 osobę dorosłą w g		
Zimą			
Chleb razowy.	175	119	209
Mąka żytnia	211	223	203
Kasza	98	92	100
Łącznie	484	434	512
Groch	42	56	34
Ziemniaki	1306	1415	1240
Kapusta kwaszona . . .	328	372	301
Mleko	43	19	57
Mięso	7	11	-
Słonina	40	34	43
Sól	34	38	32
Latem			
Chleb razowy.	201	124	246
Mąka żytnia	143	172	125
Kasza	40	44	37
Łącznie	384	340	408
Ziemniaki	1784	1868	1734
Żur	193	343	103
Mleko	695	505	808
Mięso	22	8	31
Słonina	29	24	32
Sól	33	38	30

^a Osiem gospodarstw, w tym trzy karłowate (1,1-1,7 ha).

^b Od 4,5 ha do 12,9 ha.

Na podstawie: Historia kultury materialnej Polski, tom VI, Wrocław 1979, s. 418.

Tabl. 109. **DZIENNA RACJA ŻYWNOŚCI ROBOTNIKA W ŁODZI W 1907 R.**

Wyszczególnienie	Białko	Tłuszcz	Węglowodany	Wartość kaloryczna
	gramy			kcal
Rzeczywiste spożycie	106	42	511	2878
Norma żywieniowa ^a	116	65	500	3000
	w %			
Zaspokojenie	91	65	102	96

^a Norma przewidziana dla mężczyzny lekko pracującego, inne normy: dla ciężko pracującego 145 g białka, 90 g tłuszczu, 500 g węglowodanów i 3500 kcal lub 95 g białka, 108 g tłuszczu, 545 g węglowodanów i 3550 kcal.

Robotnik spożywał przeciętnie 300 g chleba, 1 l mleka oraz 400 g mięsa raz na tydzień. W 1903 r. według innych danych rodzina składająca się z 5 osób w Łodzi spożywała tygodniowo 7 l mleka, ok. 1 kg mięsa, 400 g słoniny i 400 g cukru.

Na podstawie: E. Kaczyńska, Dzieje robotników przemysłowych w Polsce pod zaborami, Warszawa 1970, s. 136; Historia kultury materialnej Polski w zarysie, tom VI, Wrocław 1979, s. 419.

Tabl. 110. **TANIE KUCHNIE W WARSZAWIE W LATACH 1871-1874^a**

Wyszczególnienie	1871-1872	1873-1874
	przeciętnie rocznie	
Obiady sprzedane		
całe	141850	137900
tzw. półobiady	56430	66782
średnio dziennie		
całe	394	369
tzw. półobiady	157	185
Liczba osób korzystających	198320	204682
średnio dziennie	551	569
Koszt utrzymania w rublach	19640	20566
Wpływy w rublach	18573	19539
Dopłata w rublach	1067	1027
Średni koszt obiadu w kopiejkach	11,55	12,02

^a Dotyczy tylko kuchni dla ludności chrześcijańskiej, które powstały w końcu 1869 r. (było ich dwie). Początkowo obiad kosztował 10 kopiejek, a od 15.06.1871 r. - 11 kopiejek, tzw. półobiad 5 kopiejek, a od 6.02.1871 r. - 6 kopiejek.

W końcu 1869 r. uruchomiono też tanią kuchnię dla ludności żydowskiej, lecz na początku 1872 r. została zamknięta, jako przynosząca stałe straty. W 1871 r. wydano w niej 13513 obiadów i 25505 półobiadów, a dopłacono do nich 866 rubli.

Na podstawie: Jana Jaworowskiego Kalendarz Ilustrowany na rok 1876, s. 29.

Tabl. 111. **JADŁOSPIS W DOMU ROBOCZYM W JAWORZNIE W 1848 R. ^a**

Posiłek	Potrawa	Ilość
Śniadanie	chleb razowy wódka	850 g 0,06 l
Obiad	2 x w tygodniu kasza z grochem 2 x w tygodniu kapusta z grochem 3 x w tygodniu krupnik jęczmienny mięso gotowane	1,922 l 1,922 l 1,922 l 200 g
Kolacja	4 x w tygodniu podgrzewane danie obiadowe (bez mięsa) 3 x w tygodniu ziemniaki lub kasza	

a Dla górników, dla innych na śniadanie 533 g chleba bez wódki.

Potrawy zawsze omoszczone były słoniną w piątek i podczas postu z olejem podsmażanym z cebulą.

Na podstawie: Polska klasa robotnicza, Zarys dziejów, tom I, część 1, pod red. S. Kalabińskiego, Warszawa 1974, s. 609.

Tabl. 112. **JADŁOSPIS ŚREDNIOZAMOŻNEJ RODZINY CHŁOPIEJSZEJ W POZNAŃSKIM W POŁOWIE WIEKU XIX**

Posiłek	Potrawy
Śniadanie	Żur z ziemniakami i chlebem lub ziemniaki rozcierane z mlekiem
Obiad	Groch z kapustą i chlebem, kluski z kwasem (kapuścianym)
Kolacja	Kluski gotowane na mleku lub kwasie, chleb

Jadłospis typowy, inny był w czasie przednówka i w czasie świąt.

Na podstawie: Historia kultury materialnej Polski w zarysie, tom V, Wrocław 1978, s. 372.

Tabl. 113. **WARUNKI MIESZKANIOWE W MIASTACH NA OBSZARZE ZABORU AUSTRIACKIEGO, KTÓRY PÓŹNIEJ STANOWIŁ CZĘŚĆ KRÓLESTWA POLSKIEGO W 1808 R.**

Obwód	Miasta	Domy	Izby		Mieszkańcy		
			ogółem	średnio w 1 domu	ogółem	przeciętnie na 1 dom	przeciętnie na 1 izbę
Cały obszar	232	42643	61160	1,4	239729	5,6	3,9
Bialski	40	8402	10210	1,2	41761	5,0	4,1
Siedlecki	39	4789	7345	1,5	28755	6,0	3,9
Lubelski	37	8317	11744	1,4	45460	5,5	3,9
Zamojski	16	5556	8240	1,5	32070	5,8	3,9
Radomski	51	8271	12251	1,5	46344	5,6	3,8
Kielecki	38	5525	8580	1,6	34200	6,2	4,0
Krakowski (część)	11	1783	2790	1,6	11139	6,2	4,0

Miasta mające do 2000 mieszkańców

Cały obszar	202	28603	39801	1,4	156969	5,5	3,9
4 obw. wschodnie	108	15222	19941	1,3	79665	5,2	4,0
3 obw. zachodnie	94	13381	19860	1,5	77304	5,8	3,9

Miasta mające ponad 2000 mieszkańców

Cały obszar	30	14040	21359	1,5	82760	5,9	3,9
obw. wschodnie . .	24	11842	17598	1,5	68381	5,8	3,9
obw. zachodnie . .	6	2198	3761	1,7	14379	6,5	3,8

Na podstawie: Spis wojskowy ludności Galicji z 1808 r., wyd. B. Kumor, w: „Przeszłość Demograficzna Polski”, t. 10-12, 15, Warszawa 1978-1980, 1984; obliczenia własne.

Tabl. 114. **WARUNKI MIESZKANIOWE W MIASTACH GALICJI W 1808 R.^a**

Obwód	Miasta	Domy	Izby		Liczba mieszkańców		
	liczba		średnio w 1 domu		ogółem	średnio na 1 dom	średnio na 1 izbę
Galicja	274	89139	140432	1,6	576375	6,5	4,1
Miasto Lwów	1	2515	10033	4,0	41493	16,5	4,1
Miasto Kraków	1	1779	6410	3,6	25736	14,5	4,0
Myślenice ^b	18	3877	6719	1,7	27350	7,1	4,1
Bochnia	16	3783	6552	1,7	26714	7,1	4,1
Nowy Sącz	13	3081	4733	1,5	19962	6,5	4,2
Tarnów	13	2675	5005	1,9	20109	7,5	4,0
Rzeszów	14	4019	6726	1,7	27600	6,9	4,1
Jasło	16	3376	5478	1,6	23135	6,8	4,2
Przemyśl	15	5288	8408	1,6	32661	6,2	3,9
Sanok	20	3391	5694	1,7	21568	6,3	3,8
Lwów, Żółkiew ^c	26	9524	12373	1,3	48941	5,1	4,0
Sambor, Stryj	17	6992	10291	1,5	41664	6,0	4,0
Brzeżany	19	6700	8669	1,3	36341	5,4	4,2
Złoczów	24	9914	14306	1,4	60561	6,1	4,2
Tarnopol	14	5732	7840	1,4	31668	5,5	4,0
Stanisławów	23	8810	11731	1,3	50244	5,7	4,3
Zaleszczyki	24	7683	9464	1,2	40628	5,3	4,3
Miasta do 2 tys. miesz- kańców	191	39771	53432	1,3	220993	5,6	4,1
Miasta od 2 tys. miesz- kańców	83	49368	87000	1,8	355382	7,2	4,1

^a Bez miast, które znalazły się później w Królestwie Polskim.

^b Z trzema miastami z obw. krakowskiego, ale bez Krakowa.

^c Bez Lwowa.

Na podstawie: Spis wojskowy ludności Galicji z 1808 r., wyd. B. Kumor, w: „Przeszłość Demograficzna Polski”, t. 10-12, 15, Warszawa 1978-1984; obliczenia własne.

Tabl. 115. **WARUNKI MIESZKANIOWE NA WSI W ZABORZE AUSTRIACKIM W 1808 R.^a**

Obwody	Wsie	Domy	Izby	Średnia liczba izb w 1 domu	Liczba mieszkańców		
	liczba				ogółem	na 1 dom	na 1 izbę
O g ó ł e m	1063	57985	81940	1,4	348549	6,0	4,3
Część północna	559	17328	23999	1,4	102037	5,9	4,3
w tym póln-wsch.	249	8576	11284	1,3	47653	5,6	4,2
Biała, Siedlce	170	4127	5287	1,3	22934	5,6	4,3
Lublin, Zamość	79	4449	5997	1,3	24719	5,6	4,1
Część póln.-zach.	310	8752	12715	1,5	54384	6,2	4,3
Radom	119	2809	4269	1,5	17733	6,3	4,2
Kielce	122	3441	4903	1,4	21108	6,1	4,3
Kraków	69	2502	3543	1,4	15543	6,2	4,4
Część południowa	504	40657	57861	1,4	246512	6,1	4,3
w tym pld.-zach.	301	21226	32087	1,5	137581	6,5	4,3
Bochnia, Myślenice	84	6838	10373	1,5	44448	6,5	4,3
Nowy Sącz, Jasło	76	4820	7300	1,5	33248	6,9	4,6
Przemyśl, Sanok	62	4414	6634	1,5	26779	6,1	4,0
Tarnów, Rzeszów	79	5154	7780	1,5	33106	6,4	4,3
Część pld.-wsch.	203	19431	25854	1,3	108931	5,6	4,2
Lwów, Żółkiew	27	2569	3584	1,4	14882	5,8	4,2
Sambor, Stryj	57	5999	8089	1,3	32960	5,5	4,1
Złoczów	26	1843	2440	1,3	10385	5,6	4,3
Brzeżany, Tarnopol	47	4425	5827	1,3	25076	5,7	4,3
Stanisławów, Zaleszcz.	46	4595	5914	1,3	25628	5,6	4,3

^a Uwzględniono tylko miejscowości, których nazwa zaczyna się na literę „B”.

Na podstawie: Spis wojskowy ludności Galicji z 1808 r., wyd. B. Kumor, w: „Przeszłość Demograficzna Polski”, t. 10, Warszawa 1978, s. 61-80; obliczenia własne.

Tabl. 116. **DOMY W MIASTACH I NA WSI KSIĘSTWA WARSZAWSKIEGO WEDŁUG DEPARTAMENTÓW W 1810 R.**

Departament	Liczba miast	W miastach liczba		Średnia liczba osób w 1 domu	
		mieszkańców	domów	w miastach	na wsi
Księstwo	633	793054	111858	7,1	6,8
M. Warszawa	1	77727	3273	23,7	x
Księstwo bez Warszawy	632	715327	108585	6,6	6,8
Poznański	106	148230	21435	6,9	7,8
Bydgoski	68	72951	11202	6,5	6,8
Kaliski	66	76266	11044	6,9	7,2
Płocki	42	49971	6399	7,8	7,0
Warszawski	63	55676	7484	7,4	7,2
Radomski	72	62943	10994	5,7	6,5
Krakowski	51	71847	9752	7,4	6,4
Lubelski	69	81509	14123	5,8	6,0
Siedlecki	53	51436	9348	5,5	6,0
Łomżyński	42	44498	6844	6,5	7,1

W tym: miasta mające ponad 2 tys. mieszkańców

Bez Warszawy	63	227919	28475	8,0
------------------------	----	--------	-------	-----

Miasta mniejsze

Do 2000 mieszkańców	569	487408	80110	6,1
-------------------------------	-----	--------	-------	-----

Obszar przyszłego Królestwa Polskiego^a

Bez Warszawy	463	468929	73975	6,3
------------------------	-----	--------	-------	-----

^a Bez 14 miast w pow. tykocimskim i biebrzańskim, gdzie brak liczby domów.

W 1804 r. w Warszawie na 1 dom przypadało 19,3 osób; domy murowane stanowiły 35% ogólnej liczby domów, a 40,5% miało dachy z materiałów ogniotrwałych.

Na podstawie: H. Grossman, Struktura społeczna i gospodarcza Księstwa Warszawskiego na podstawie spisów ludności 1808-1810. „Kwartalnik Statystyczny”, 1925, zes. 1. s. 90-105; obliczenia własne.

Tabl. 117. **DOMY W MIASTACH KRÓLESTWA POLSKIEGO WEDŁUG WOJEWÓDZTW W 1827 R.**

Województwo	Miasta	Mieszkańcy	Domy			Liczba osób na 1 dom
			ogółem	w tym murowane		
				razem	w % ogółem	
Królestwo	454	869208	80238	8679	10,8	10,8
Warszawa	1	131465	3178	1493	47,0	41,4
Augustowskie	47	84403	8787	506	5,8	9,6
Kaliskie	62	110679	10318	1336	12,9	10,7
Krakowskie	50	75343	8660	1171	13,5	8,7
Lubelskie	59	111112	13726	1253	9,1	8,1
Mazowieckie	83	122575	10634	962	9,0	11,5
Płockie	43	81539	6549	749	11,4	12,5
Podlaskie	45	67913	8590	382	4,4	7,9
Sandomierskie	64	84179	9796	827	8,4	8,6
Królestwo bez Warszawy	453	737743	77060	7186	9,3	9,6

Na podstawie: F. Rodecki, Obraz jeograficzno-statystyczny Królestwa Polskiego, Warszawa 1830, Zestawienie zbiorcze.

Tabl. 118. **DOMY W MIASTACH KRÓLESTWA POLSKIEGO WEDŁUG WIELKOŚCI MIAST W 1827 R.**

Wyszczególnienie	Miasta	Miesz- kańcy	Domy			Liczba osób na 1 dom
			ogółem	w tym murowane		
				razem	w % ogółem	
Miasta mające do 1000 mieszkańców						
Królestwo Polskie	176	120872	15395	594	3,9	7,9
Województwa:						
wschodnie ^a	54	37478	4930	122	2,5	7,6
sandomierskie i krakowskie	50	35565	5145	196	3,8	6,9
płn.-zach. ^b	72	47829	5320	276	5,2	9,0
Miasta mające od 1001 do 2000 mieszkańców						
Królestwo Polskie	166	243667	27612	1868	6,8	8,8
Województwa:						
wschodnie	54	81061	10258	419	4,1	7,9
sandomierskie i krakowskie	41	57954	7058	646	9,1	8,2
płn.-zach.	71	104652	10286	803	7,8	10,2
Miasta mające od 2001 do 3000 mieszkańców						
Królestwo Polskie	51	123990	13071	1336	10,2	9,5
Województwa:						
wschodnie	15	35377	4855	463	9,5	7,3
sandomierskie i krakowskie	16	39387	4178	539	12,9	9,4
płn.-zach.	20	49226	4038	334	8,3	12,2
Miasta mające ponad 3000 mieszkańców (bez Warszawy)						
Królestwo Polskie	58	248243	21080	3463	16,4	11,8
Województwa:						
wschodnie	26	109405	11126	1181	10,6	9,8
sandomierskie i krakowskie	7	26546	1959	494	25,2	13,6
płn.-zach.	25	112292	7995	1788	22,4	14,0

^a Województwa: augustowskie, podlaskie i lubelskie.^b Województwa: kaliskie, płockie i mazowieckie.

Na podstawie: F. Rodecki, Obraz jeograficzno-statystyczny Królestwa Polskiego,
Warszawa 1830, Szczegółowy wykaz miast; obliczenia własne.

Tabl. 119. **DOMY W MIASTACH KRÓLESTWA POLSKIEGO WEDŁUG WOJEWÓDZTW W 1850 R.**

Obszar byłych województw	Liczba domów		Liczba osób na 1 dom	Domy murowane w % ogółem
	ogółem	murowanych		
Królestwo Polskie^a	86012	10199	11,4	11,9
Augustowskie	9922	676	12,1	6,8
Kaliskie	12846	1943	11,6	15,1
Kieleckie	9278	1534	9,6	16,5
Lubelskie	14095	1464	9,8	10,4
Mazowieckie	12804	1680	14,1	13,1
Płockie	7524	993	13,4	13,2
Podlaskie	8753	505	10,4	5,8
Sandomierskie	10790	1404	9,9	13,0

^a Bez Warszawy.

Na podstawie: Archiwum Głównego Urzędu Statystycznego.

Tabl. 120. **DOMY W MIASTACH KRÓLESTWA POLSKIEGO WEDŁUG WOJEWÓDZTW W 1865 R.**

Województwo	Miasta	Mieszkańcy	Domy			Liczba osób na 1 dom
			ogółem	w tym murowane		
				razem	w % ogółem	
Królestwo Polskie^a	451	1171023	87025	12681	14,6	13,5
Augustowskie	44	148362	10579	1041	9,8	14,0
Kaliskie	63	174301	12335	2619	21,2	14,1
Kieleckie	50	106658	9521	1717	18,0	11,2
Lubelskie.	60	150953	13863	1706	12,3	10,9
Mazowieckie	84	230906	13535	2354	17,4	17,1
Płockie	43	131617	8200	1108	13,5	16,0
Podlaskie	43	107276	8683	571	6,6	12,4
Sandomierskie . . .	64	120922	10259	1416	13,8	11,8

^a Bez Warszawy. W Warszawie w 1862 r. domy murowane stanowiły 72%.

Na podstawie: R. Kołodziejczyk, Miasta i mieszczaństwo w Królestwie Polskim, w: Dzieje burżuazji w Polsce, t. 2, Warszawa 1982, tablice.

Tabl. 121. **DOMY W MIASTACH KRÓLESTWA POLSKIEGO WEDŁUG WIELKOŚCI MIAST W 1865 R.**

Obszar	Miasta	Miesz- kańcy	Domy			Liczba osób na 1 dom
			ogółem	w tym murowane		
				razem	w % ogółem	
Miasta mające do 1000 mieszkańców						
Królestwo Polskie	91	63048	6545	502	7,7	9,6
Województwa:						
wschodnie	25	18814	1979	73	3,7	9,5
sandomierskie i krakowskie	29	19656	2232	150	6,7	8,8
płn.-zach.	37	24578	2334	279	12,0	10,5
Miasta mające od 1001 do 2000 mieszkańców						
Królestwo Polskie	161	234073	21920	1874	8,5	10,7
Województwa:						
wschodnie	51	77839	7114	382	5,4	10,9
sandomierskie i krakowskie	45	60744	6840	548	8,0	8,9
płn.-zach.	65	95490	7966	944	11,9	12,0
Miasta mające od 2001 do 5000 mieszkańców						
Królestwo Polskie	148	451343	35360	4264	12,1	12,8
Województwa:						
wschodnie	56	177017	15722	1350	8,6	11,3
sandomierskie i krakowskie	33	101216	8115	1449	17,9	12,5
płn.-zach.	59	173110	11523	1465	12,7	15,0
Miasta mające ponad 5000 mieszkańców bez Warszawy						
Królestwo Polskie	51	422646	23150	5892	25,5	18,3
Województwa:						
wschodnie	15	132977	8310	1513	18,2	16,0
sandomierskie i krakowskie	7	45964	2593	986	38,0	17,7
płn.-zach.	29	243705	12247	3393	27,7	19,9

Uwaga: Podział administracyjny według stanu sprzed 1831 r.

Na podstawie: R. Kołodziejczyk, Miasta i mieszczaństwo w Królestwie Polskim w 1865 r. w świetle statystyki, w: Dzieje burżuazji w Polsce, t. 2, Warszawa 1982, tablice.

Tabl. 122. **DOMY W NAJWIĘKSZYCH MIASTACH KRÓLESTWA POLSKIEGO W 1827, 1865 I 1904 R.^a**

Miasto	1827	1865	1904	1827	1865	1904
	liczba domów			średnia liczba osób na 1 dom		
Łódź	133	1234	10610	21,3	27,2	31,0
Lublin	761	851	1529	17,7	25,6	39,0
Częstochowa	591	689	2493	10,4	19,0	24,5
Piotrków	246	570	1264	19,4	20,7	29,1
Pabianice	100	477	1260	14,3	12,4	27,1
Radom	255	313	712	16,9	37,7	44,6
Będzin	266	402	943	7,7	14,2	36,3
Kalisz	535	412	653	22,6	32,9	42,3
Płock	484	462	1300	19,0	36,9	23,1
Włocławek	364	540	1134	11,5	19,1	23,2
Siedlce	302	358	956	14,7	27,1	24,3
Kielce	360	468	937	11,5	14,4	23,3
Tomaszów Maz.	x	357	936	x	34,5	24,8
Zgierz	362	464	851	12,5	22,2	22,1
Łomża	297	607	1222	11,0	15,9	15,4
Suwałki	357	1125	.	10,5	14,8	.
Zduńska Wola	320	422	1359	8,6	18,9	17,2

^a Kolejność wg stanu z 1897 r., bez Warszawy.

Na podstawie: F. Rodecki, *Obraz jeograficzno-statystyczny Królestwa Polskiego*, Warszawa 1830; *Dzieje burżuazji w Polsce*, t. 2, Warszawa 1982, tablice; *Trudy Warszawskiego Statystycznego Komiteta*, t. 21, s. 82-86.

Tabl. 123. **BUDULEC DOMÓW W NAJWIĘKSZYCH MIASTACH KRÓLESTWA POLSKIEGO W 1827, 1865 I 1904 R.**

Miasto	Domy drewniane			Domy murowane					
	1827	1865	1904	1827	1865	1904	1827	1865	1904
	liczba			w % ogółem					
Łódź	128	863	2410	5	371	8200	3,8	30,1	77,3
Lublin	416	385	223	315	466	1306	41,4	54,8	85,4
Częstochowa	379	349	338	212	340	2155	35,9	49,3	86,4
Piotrków	172	410	708	74	160	556	30,1	28,1	44,0
Pabianice	83	405	565	17	72	695	17,0	15,1	55,2
Radom	205	128	109	50	185	603	19,6	59,1	84,7
Będzin	253	374	244	13	28	699	4,7	7,0	74,1
Kalisz	307	164	73	228	248	580	42,6	60,2	88,8
Płock	127	159	130	357	303	1170	73,8	65,6	90,0
Włocławek	308	344	283	56	196	851	15,4	36,3	75,0
Siedlce	274	300	511	28	58	445	9,3	16,2	46,5
Kielce	153	170	424	207	298	513	57,5	63,7	54,7
Tomaszów Maz.	x	234	435	x	123	501	x	34,5	53,5
Zgierz	350	378	586	12	86	265	3,3	18,5	31,1
Łomża	262	431	676	35	176	546	11,8	29,0	44,7
Suwałki	317	987	.	40	138	.	11,2	12,4	.
Zduńska Wola	310	326	756	10	96	603	3,1	22,7	44,4

W 1904 r. w Sosnowcu (więcej mieszkańców niż w Lublinie) miało być 2493 domów, w tym 338 drewnianych i 2155 murowanych (86,4% ogółu domów).

Na podstawie: F. Rodecki, *Obraz jeograficzno-statystyczny Królestwa Polskiego*, Warszawa 1830; *Dzieje burżuazji w Polsce*, t. 2, Warszawa 1982, tablice; *Trudy Warszawskiego Statystycznego Komiteta*, t. 21, s. 82-86.

Tabl. 124. **DOMY W MIASTACH KRÓLESTWA POLSKIEGO WEDŁUG GUBERNI^a W 1865 I 1904 R.**

Gubernia	Domy						Liczba osób	
	drewniane		murowane				średnio	
			ogółem		w % ogółem		na 1 dom	
	1865	1904	1865	1904	1865	1904	1865	1904
Królestwo Polskie	29196	34028	8116	32380	21,8	48,8	16,8	23,4
Kaliska	2762	2667	1176	3341	29,9	55,6	20,8	23,0
Kielecka	1247	1270	762	1497	37,9	54,1	14,4	21,3
Piotrkowska	4160	6728	1331	14220	24,2	67,9	19,5	27,4
Płocka	2073	2189	641	2242	22,8	50,6	19,2	20,7
Radomska	2206	1619	954	2769	30,2	63,1	16,1	24,2
Warszawska	3182	4879	1013	3235	24,1	39,9	21,0	22,4
Lubelska	5058	4308	1058	2616	17,3	37,8	12,4	24,0
Łomżyńska	2089	2774	373	888	15,2	24,2	15,3	18,0
Siedlecka	3591	4840	436	1009	10,8	17,3	15,0	21,0
Suwalska	2828	2754	372	563	11,6	17,0	14,8	15,1

^a Miasta według stanu z 1900 r. bez Warszawy i Suwałk. W Warszawie w 1904 r. domy murowane miały stanowić 84,1% ogólnej liczby domów.

Na podstawie: R. Kołodziejczyk, Miasta i mieszczaństwo w Królestwie Polskim, w: Dzieje burżuazji w Polsce, t. 2, Warszawa 1982, tablice; Trudy Warszawskiego Statystycznego Komiteta, t. 21, Warszawa 1907, s. 82-86.

Tabl. 125. **MIESZKANIA W MIASTACH KRÓLESTWA POLSKIEGO WEDŁUG GUBERNI^a W LATACH 1905-1912**

Gubernia	Liczba uwzględnionych miast	Przeciętna liczba			Wzrost liczby
		mieszkań w 1 domu	osób w 1 mieszkaniu		mieszkań w latach
			1905	1909	1905-1912 w %
Królestwo Polskie	87	3,7 ^b	6,3	6,7	18,0
Kaliska	10	4,2	5,5	5,7	28,6
Kielecka	6	3,6	6,4	7,4	12,2
Piotrkowska	12	3,8	7,4	8,3	19,3
Płocka	7	3,8	5,6	5,7	8,0
Radomska	7	4,9	5,2	5,4	17,6
Warszawska	14	3,6	4,7	5,0	7,9
Lubelska	9	4,0	6,9	6,6	15,3
Łomżyńska	5	3,4	5,6	5,2	12,3
Siedlecka	10	3,0	6,9	6,2	27,8
Suwalska	7	2,9 ^b	4,8	5,3	-1,5

^a W tabeli nie uwzględniono Warszawy, 3 miast powiatowych (Błonie, Kołno, Puławy) oraz 25 innych miast.

^b Bez Suwałk.

Na podstawie: Trudy Warszawskiego Statystycznego Komiteta, t. 21, s. 82-86; Rocznik Statystyczny Królestwa Polskiego, Rok 1913, s. 235-237, Rok 1914, s. 16-30, 177-179; obliczenia własne.

Tabl. 126. STAN BUDYNKÓW W KRÓLESTWIE POLSKIM WEDŁUG GUBERNI^a W 1910 R.

Gubernia	Ściany w % ogółem			Dachy w % ogółem		
	murowane	mieszane	drewniane	ogniotrwałe	twarde palne	ze słomy
Królestwo Polskie	6,6	7,1	86,2	8,0	12,8	79,3
Piotrkowska	17,0	9,1	73,9	24,9	13,6	61,4
Warszawska	8,6	12,1	79,2	11,5	16,9	71,6
Kielecka	6,2	6,5	87,3	3,6	18,3	78,1
Płocka	6,2	12,5	81,3	11,0	10,0	79,0
Radomska	5,2	4,7	90,1	3,6	15,5	80,9
Kaliska	9,5	20,1	70,4	8,3	10,1	81,7
Łomżyńska	2,3	3,2	94,5	5,0	9,6	85,4
Suwalska	1,7	2,2	96,1	2,2	12,2	85,6
Lubelska	3,2	1,3	95,5	2,4	10,3	87,2
Siedlecka	2,3	0,9	96,9	2,6	9,1	88,3

^a Bez Warszawy.

Na podstawie: Rocznik Statystyczny Królestwa Polskiego, Rok 1913, s. 205.

Tabl. 127. STAN BUDYNKÓW W KRÓLESTWIE POLSKIM W 1912 R.^a

Wyszczególnienie	Budynki w % ogółem		
	murowane	mieszane	drewniane
Ogółem w Królestwie Polskim	6,7	7,1	86,2
Miasta i osady miejskie	18,1	7,9	74,0
w tym:			
gubernialne ^b	40,5	7,7	51,8
powiatowe ^c	15,6	7,0	77,4
inne ^d	12,3	8,3	79,4
Wsie	4,9	7,1	88,0
w tym:			
budynki folwarczne	26,5	11,7	61,8
inne	3,3	6,7	90,0
	Materiały dachowe w % ogółem		
	ogniotrwałe	twarde palne	słoma
Ogółem w Królestwie Polskim	9,4	12,0	78,6
Miasta i osady miejskie	35,5	42,0	22,5
w tym:			
gubernialne	72,7	24,8	2,5
powiatowe	36,7	48,9	14,4
inne	23,9	44,4	31,7
Wsie	4,9	7,2	87,9
w tym:			
budynki folwarczne	22,4	41,9	35,7
inne	3,2	4,2	92,6

^a Wszelkie budynki bez Warszawy.^b 9 miast gubernialnych oraz Łódź, Częstochowa i Włocławek.^c 65 miast i 6 osad miejskich.^d 32 miasta i 358 osad miejskich.

Na podstawie: Rocznik Statystyczny Królestwa Polskiego, Rok 1914, s. 217.

Tabl. 128. ZASOBY MIESZKANIOWE W WARSZAWIE W LATACH 1868-1919

Rok	Domy	Mieszkania ^a		Izby		Liczba osób przeciętnie w		
		ogółem	przeciętnie w 1 domu	ogółem w tys.	przeciętnie w mieszkaniu	domu	mieszkaniu	izbie
1868	7937	43763	5,5	105,0	2,4	31,7	5,7	2,4
1882	12115	69610	5,8	181,0	2,6	30,5	5,3	2,0
1891		89817		204,0	2,3		4,9	2,2
1901		135968					5,2	
1914	17803	164760	9,3	400,0	2,4	49,7	5,4	2,2
1914 ^b	23691	194800	8,2	448,6	2,3	43,0	4,5	2,3
1919 ^c	16292	179870	11,0	427,4	2,4	51,3	4,6	2,0

^a Mieszkania zamieszkałe.

^b W granicach z 1916 r., po inkorporacji 11 okręgów podmiejskich zwiększających przeszło trzykrotnie obszar miasta (ludność w 1914 r. zwiększyła się o 15,3%).

^c Dane z czerwca 1919 r., liczba mieszkańców była o 18% mniejsza niż w 1914 r.

We Lwowie w 1869 r. na 1 dom przypadało 26,2 osób, w 1880 r. - 33,4, a w 1890 r. - 38,5 osób, w Krakowie analogicznie 35,3, 41, 2 i 45,9 osób. Na 1 mieszkanie w 1890 r. we Lwowie przypadało średnio 5,6 osób, a w Krakowie 6,1.

Na podstawie: J. Cegielski, Stosunki mieszkaniowe w Warszawie w latach 1864-1964, Warszawa 1968, s. 70, 85, 109, 113, 129, 276; Rocznik Statystyczny Królestwa Polskiego, Rok 1913, s. 237, Rok 1914, s. 179; Rocznik Statystyki Galicji, t. 4, Lwów 1893, s. 12.

Tabl. 129. WARUNKI MIESZKANIOWE W WARSZAWIE W LATACH 1868-1919

A. Mieszkania wg liczby izb

Rok	1-izbowe	2-izbowe	3-izbowe	4-izbowe	Większe
	w % ogółem				
1868	razem 67,5		razem 25,1		7,4
1882	46,0	23,1	12,2	7,0	11,7
1891	44,5	23,4	15,0	7,2	9,7
1914	40,0	24,9	17,5	8,1	9,5
1914 ^a	35,8	24,9	19,6	9,3	10,4
1919	37,2	25,1	18,5	8,7	10,5

B. Ludność w mieszkaniach wg liczby izb

Rok	1-izbowe	2-izbowe	3-izbowe	4-izbowe	Większe
	w % ogółem				
1868	razem 60,6		razem 31,0		8,4
1882	39,3	22,4	12,9	6,8	18,6
1891	36,8	23,7	16,7	7,1	15,7
1919	28,7	25,0	21,2	10,4	14,7

C. Przeciętna liczba osób na 1 izbę w mieszkaniach

Rok	1-izbowe	2-izbowe	3-izbowe	4-izbowe	Większe
	w % ogółem				
1868	razem 3,1		razem 2,2		1,0
1882	4,5	2,6	1,9	1,3	1,0
1891	4,1	2,5	1,8	1,2	1,1
1919	3,6	2,3	1,8	1,4	1,2

^a W granicach z 1916 r.

Na podstawie: J. Cegielski, Stosunki mieszkaniowe w Warszawie w latach 1864-1964, Warszawa 1968, s. 109, 125, 129-130, 276-281.

Tabl. 130. **WIELKOŚĆ I ZALUDNIENIE MIESZKAŃ W WARSZAWIE WEDŁUG ICH POŁOŻENIA W BUDYNKU W 1882 R.**

Kontygnacja	Przeciętna liczba	
	izb na 1 mieszkanie	osób na 1 izbę
Suterena	1,4	3,5
Parter	2,3	2,0
Piętro:		
I	3,4	1,6
II	3,7	1,5
III	3,2	1,5
IV	1,9	2,1
V i wyższe	1,8	2,7
Poddasze	1,4	3,5

Na podstawie: J. Cegielski, Stosunki mieszkaniowe w Warszawie w latach 1864-1964, Warszawa 1968, s. 122-123.

Tabl. 131. **WARUNKI MIESZKANIOWE W WARSZAWIE WEDŁUG NIEKTÓRYCH OKRĘGÓW^a W 1891 R.**

Okręg	Przeciętna liczba		
	izb na 1 mieszkanie	osób na 1 izbę w mieszkaniach	
		ogółem	1-izbowych
Teatralny	3,6	1,2	3,0
Saski	4,2	1,1	3,2
Bracki	3,6	1,2	3,4
Ujazdowski	4,0	1,2	3,7
Pomologiczny	2,6	1,8	4,1
Czerńskiowski	1,4	3,4	4,5
Starynkiewicza	1,7	2,8	4,7
Okopowy	1,5	3,3	4,4
Zaokopowy	1,8	2,6	4,7
Towarowy	1,8	2,6	4,6
Wolski	1,5	3,2	4,5
Powązkowski	1,6	2,9	4,3
Szumowski	1,4	3,1	4,1

^a Wybrano z 25 okręgów pięć o najlepszych warunkach mieszkaniowych oraz osiem okręgów o warunkach najgorszych.

Na podstawie: J. Cegielski, Stosunki mieszkaniowe w Warszawie w latach 1864-1964, Warszawa 1968, s. 120.

Tabl. 132. **WARUNKI MIESZKANIOWE W WARSZAWIE WEDŁUG DZIELNIC W 1919 R.**

Dzielnice	Przeciętna liczba	
	izb w mieszkaniu	osób na 1 izbę
Warszawa	2,39	1,96
Śródmieście:		
w tym obszar celny	2,94	1,57
Ujazdów, Solec	2,96	1,46
Muranów	2,97	2,03
Stare Miasto	2,13	2,22
Leszno, Powązki	2,17	2,37
Mirów, Towarowa	2,17	2,24
Praga, Kamionek	1,96	2,31
Przedmieścia:		
w tym: Grochów, Saska Kępa	1,78	2,47
Pelcowizna, Bródno, Targówek	1,75	2,34
Marymont, Żoliborz	1,69	2,54
Mokotów, Czerniaków, Sielce	1,66	2,52
Koło, Wola, Ochota	1,42	2,97

Na podstawie: J. Cegielski, Stosunki mieszkaniowe w Warszawie w latach 1864-1964, Warszawa 1968, s. 283-284.

Tabl. 133. **WARUNKI MIESZKANIOWE ROBOTNIKÓW KRAKOWSKICH W 1910 R.**

Kategoria mieszkańców	Zajmowane mieszkania w % ogółem		
	1-izbowe	2-izbowe	większe
Ogół mieszkańców	38,7	26,9	34,4
Ogół robotników	72,5	21,8	5,7
zatrudnieni:			
w przemyśle i handlu	56,5	33,4	10,1
robotnicy rolni	72,6	17,7	9,7
służba domowa	75,6	18,1	6,3
dozorcy	86,6	11,4	2,0
wyrobnicy	86,9	11,7	1,4

W Krakowie już w 1867 r. domy murowane stanowiły 77,3% ich ogólnej liczby, na drewniane przypadało 14,0%, a na mieszane 8,7%, jednak tylko 24,3% domów miało dachy ogniotrwałe, a 75,5% było kryte gontami. W 1900 r. dachy blaszane miało 67,8% domów, 7% było kryte gontami, a reszta dachówką lub papą.

Na podstawie: Polska klasa robotnicza, pod red. S. Kalabińskiego, t. I, cz. 3, Warszawa 1978, s. 386-390.

Tabl. 134. MIESZKANIA W MIASTACH GÓRNOŚLĄSKICH W 1905 R.

Miasto	Mieszkania w %			
	1-izbowe	2-izbowe	3-izbowe	większe
Śląsk	16,6	34,7	23,8	24,9
Chorzów	10,5	51,9	22,2	15,4
Bytom	14,6	39,7	21,0	24,7
Katowice	6,8	25,3	24,9	43,0
Zabrze	łącznie 46,1		34,0	19,9
Gliwice	43,3		30,4	26,3

	Dok.	
	Przeciętna liczba	
	mieszkań w domu	osób na 1 dom
Chorzów ^a	9,2	42,8
Bytom	8,4	41,7
Katowice	7,4	36,3
Gliwice	5,6	27,2

^a W Chorzowie w 1871 r. liczba mieszkań w budynku wynosiła średnio 6,0, a w 1912 r. - 10,6 (liczba budynków wzrosła z 693 do 1579, a mieszkań z 4160 do 16725), a przeciętna liczba osób przypadająca na 1 dom z 28 do 47. Na 1 izbę w 1871 r. przypadało 2,3 osoby, a w 1912 r. - 1,9 (liczba izb wzrosła z 8320 do 39319).

W Poznaniu w 1900 r. w mieszkaniach 1-o lub 2-u izbowych mieszkało 45% mieszkańców (w 1-o izbowych ponad 18%), na 1 izbę w mieszkaniach 1- izbowych przypadało średnio 3,5 osoby, a w 2-izbowych 2,3 osoby.

Na podstawie: Polska klas robotnicza. Zarys dziejów, pod red. S. Kolabińskiego, t. I, cz. 3, Warszawa 1978, s. 96-97, 236.

Tabl. 135. **WODOCIĄGI W MIASTACH NA ZIEMIACH POLSKICH DO 1914 R.**

Rok uruchomienia	Miasta
1832	Tamowskie Góry
1842	Chełmno
1850	Biecz
1855	Warszawa
1863	Żywiec
1864	Gostyń
1865	Piwniczna
1866	Poznań
1867	Gdańsk, Bytom
1870	Elbląg, Pszczyna

W Królestwie Polskim do 1890 r. tylko dwa miasta miały wodociągi. Oprócz Warszawy miał je tylko Pińczów (stary), w 1890 r. wodociąg uruchomiono w Stopnicy, w 1895 r. w Ciechocinku, w 1896 r. w Płocku i Żyrardowie, a w 1899 r. w Lublinie, w 1903 r. w Olkuszu i Piotrkowie. W Białymstoku zbudowano wodociąg w 1891 r.

Ok. 1880 r. wodociągi miało na Pomorzu Gdańskim 11 miast (m.in. w Grudziądzu, Toruniu, Kwidzynie i Wejherowie), a w rejencji poznańskiej 7 miast, w rejencji bydgoskiej nie było miasta z wodociągiem, w Bydgoszczy wodociąg zbudowano w 1900 r.

W Galicji w 1914 r. wodociągi miało około 30 miast (w 1901 r. uruchomiono nowe wodociągi we Lwowie i Krakowie).

Na podstawie: Historia kultury materialnej Polski w zarysie, t. V, Wrocław 1978, s. 327, t. VI, Wrocław 1979, s. 356-362.

Tabl. 136. **DZIAŁALNOŚĆ WODOCIĄGÓW W NIEKTÓRYCH MIASTACH OK. 1913 R.**

Miasto	Długość sieci w km	Podłączone nieruchomości		Zużycie wody	
		ogółem	w % ogółem	ogółem rocznie w tys. m ³	dziennie na 1 mieszkańca w l
Warszawa ^a	273	5598	87,3	23673	83
Poznań	176	2829	100,0	5403	91
Gdańsk	175	7330	94,8	4585	73
Bydgoszcz	53	2310	98,0	2149	99
Gliwice	88	1833	84,5	1903	77
Królewska Huta	43	1347	91,8	838	31
Lwów	138	.	.	6500	87
Kraków	.	.	.	4399	64

^a W 1910 r.

W Warszawie długość sieci wodociągowej w 1890 r. wynosiła 104 km (podłączone było do niej 1731 nieruchomości, tj. 33,8% ogólnej ich liczby), a w 1918 r. - 323 km, ale łazienkę miało tylko 9,5% mieszkań.

W Poznaniu w 1889 r. długość sieci wynosiła 29 km, podłączone było 1233, tj. już 79,3% ogólnej liczby, zużyto 1086 tys. m³ wody, tj. 42 l na 1 mieszkańca. W Gdańsku w tymże roku długość sieci wynosiła 71 km, podłączonych było do niej już 4215 nieruchomości, tj. 78,3% ogólnej ich liczby.

W Krakowie zużycie wody w latach 1901-1918 wzrosło z 21 l do 108 l. Dla porównania: we Wrocławiu w 1889 r. długość sieci wodociągowej wynosiła już 158 km, (w 1913 r. - 423 km), do sieci było podłączonych 92,7% nieruchomości (w 1913 r. - 100%), zużycie na 1 mieszkańca wynosiło 74 l (w 1913 r. - 98 l, gdy w Szczecinie 65 l).

Na podstawie: Historia kultury materialnej Polski w zarysie, t. VI, Wrocław 1979, s. 359-363.

Tabl. 137. KANALIZACJA W MIASTACH POD PANOWANIEM PRUS W 1912 R.

Miasto	Sieć kanalizacyjna			Przyłączone nieruchomości	
	ogółem	w tym nowoczesna		liczba	w % ogólnej liczby
		w km	w % ogółem		
Gdańsk	149	49	32,6	7598	98,3
Poznań	110	73	65,9	2650	93,7
Bydgoszcz	56	55	97,9	2253	95,6
Elbląg	51	5	9,3	2850	
Gliwice	73	12	16,4	2100	96,8
Królewska Huta . . .	14	3	22,5		
Wrocław	344	91	26,4	11190	100,0
Szczecin	137	62	45,3	4564	86,4

Przed 1914 r. najwięcej skanalizowanych miast znajdowało się na ziemiach pod panowaniem Prus, od 1869 r. kanalizacja była w Gdańsku, do 1900 r. uzyskał ją m.in. Poznań i Bydgoszcz.

W Królestwie Polskim tylko Warszawa została prawidłowo skanalizowana. Budowę kanalizacji rozpoczęto w 1881 r., w 1886 r. długość sieci kanalizacyjnej wynosiła 18 km, w 1900 r. - 128 km, w 1910 r. - 179 km, a w 1918 r. - 208 km. W 1910 r. do tej sieci było przyłączonych blisko 3900 nieruchomości, tj. 61% ich liczby. W 1919 r. ustępy miało 37,2% mieszkań (w 1891 r. - 4%), przy tym w mieszkaniach o trzech i więcej izbach już 80,7%. W 1914 r. kanalizację częściową miało w Królestwie także 8 innych miast (nie miała jej Łódź).

Na podstawie: Historia kultury materialnej Polski, t. VI, Wrocław 1979, s. 366-367; J. Cegielski, Stosunki mieszkaniowe w Warszawie w latach 1864-1964, Warszawa 1968, s. 88, 91, 136-137.

Tabl. 138. GAZOWNIE W MIASTACH NA ZIEMIACH POLSKICH DO 1914 R.

Rok budowy	Miasta
1852	Gdańsk
1854	Poznań
1856	Warszawa
1857	Kraków, Rawicz
1858	Lwów
1859	Toruń, Elbląg, Racibórz
1860	Bydgoszcz
1861	Bielsko
1863	Katowice, Opole
1864	Leszno
1865	Grudziądz, Krotoszyn, Rybnik, Tarnowskie Góry
1866	Tczew
1867	Chełmno, Chojnice, Mikołów
1868	Łódź, Ostrów Wielkopolski

Wcześniej budowano gazownie na Dolnym Śląsku; w 1847 r. zbudowano gazownię we Wrocławiu i Wałbrzychu, w 1852 r. - w Głogowie, w 1857 r. - w Legnicy, w 1858 r. w Jeleniej Górze.

W 1877 r. na całym Śląsku gazownie działały już w 53 miastach.

W zaborze pruskim (prow. Prusy Zach. i Poznań) w 1877 r. gazownie były w 16 miastach, wkrótce było ich więcej.

W 1913 r. w Królestwie Polskim było tylko 7 gazowni, a w zaborze austriackim 14. W zaborze pruskim 1 gazownia przypadała w 1914 r. na ok. 40 tys. mieszkańców, w Galicji jedna na ok. 700 tys. mieszkańców, a w Królestwie Polskim jedna na 1700 tys.

Na podstawie: Historia kultury materialnej w Polsce w zarysie, t. V, Wrocław 1978, s. 333, tom VI, Wrocław 1979, s. 371.

Tabl. 139. ZUŻYCIE GAZU W WIĘKSZYCH MIASTACH W 1913/1914 R.

Miasto	Ogółem w tys. m ³	Na oświetlenie ulic w tys. m ³	Na inne cele	Na 1 mieszkańca w m ³	
				ogółem	bez oświetlenia ulic
Warszawa	51304	2837	48467	59,3	56,0
Łódź	9089	1837	7252	15,2	12,1
Lwów	7186	1347	5839	33,1	26,9
Kraków	5580	730	4850	36,7	31,9
Gdańsk	11610	1018	10592	64,5	58,8
Poznań	12641	1738	10903	70,7	61,0
Bydgoszcz	6160	958	5202	94,8	80,0
Elbląg	2954	439	2515	49,2	41,9
Gliwice	1205	251	954	17,2	13,6
Wrocław	50262	4728	45534	94,8	85,9
Szczecin	14044	1861	12183	57,3	49,7

Już w 1877 r. w 16 miastach zaboru pruskiego liczba palników gazowych na ulicach wynosiła 3720, a w domach prywatnych 51854, tj. na 100 mieszkańców przypadało 15 palników. W Poznaniu liczba latarni gazowych w latach 1895-1913 wzrosła od 1092 do 3629. W Warszawie długość sieci gazowej w 1875 r. wynosiła 96 km, w 1900 r. - 253, a w 1916 r. - 314 km, ulicznych lamp gazowych w 1868 r. - 1238, w 1890 r. - 5772, a w 1910 r. - 6594, chociaż w latach 1900-1910 zużycie gazu do oświetlania ulic zmniejszyła się z 4,8 mln m³ do 2,8 mln, gdy dla oświetlenia mieszkań wzrosło z 18,6 mln do 32,9 mln m³, liczba gazomierzy wzrosła z 16861 do 39048 (w 1919 r. - 74614). W 1919 r. w Warszawie gaz miało 28,5% mieszkań (w śródmieściu 34,3%, a na przedmieściach 2,3%).

Na podstawie: Historia kultury materialnej Polski w zarysie, t. VI, Wrocław 1979, s. 371-376; Mały Rocznik Statystyczny, Rok 1939, s. 160; J. Cegielski, Stosunki mieszkaniowe w Warszawie w latach 1864-1964, Warszawa 1968, s. 88, 138.

Tabl. 140. PIERWSZE ELEKTROWNIE MIEJSKIE NA ZIEMIACH POLSKICH

Rok	Miejscowość
1893	Bielsko, Lwów
1894	Grudziądz, Kraków
1895	Poznań, Elbląg
1896	Gdańsk, Bydgoszcz, Przemyśl
1897	Jasło
1898	Królewska Huta, Toruń, Nowy Targ
1899	Tczew
1901	Radom, Gniezno
1903	Warszawa

W Szczecinie uruchomiono elektrownię w 1889, we Wrocławiu w 1893 r. W Królestwie Polskim liczba elektrowni miejskich szybko wzrastała od 1907 r. w 1914 r. było ich już 33 (w 1918 r. - 174). Wszystkie te elektrownie miały stosunkowo wąski krąg odbiorców. W 1913 r. w 5 rejencjach (poznańskiej, bydgoskiej, kwidzyńskiej, gdańskiej, olsztyńskiej i opolskiej) było ok. 59 tys. odbiorców, w tym 21404 odbiorców prądu z okręgowej elektrowni Królewskiej Huty, 12231 w 15 miastach poznańskich (w Poznaniu 3374), 5253 w Gdańsku. W Warszawie w 1919 r. tylko 13,2% mieszkań miało elektryczność, chociaż w latach 1906-1918 długość sieci elektrycznej wzrosła z 77 do 391 km. Wcześniej i szybciej powstawały elektrownie przemysłowe. W 1878 r. pierwsza powstała w Królewskiej Hucie (w hucie i kopalni), w 1879 r. w Warszawie, w 1880 r. - w Zawierciu, w 1881 - w Sosnowcu. W Królestwie Polskim w 1890 r. było ich 14, 1895 r. - 40, 1905 r. - 118, 1911 r. - 165.

Na podstawie: J. Łukasiewicz, Początki nowoczesnego systemu energetycznego na ziemiach polskich, w: Kwartalnik Historii Nauki i Techniki, Rok XIX/1974, s. 31-37.

Tabl. 141. **ZUŻYCIE ELEKTRYCZNOŚCI W WIĘKSZYCH MIASTACH OK. 1913 R.**

Miasto	Ogółem ^a		Na oświetlenie mieszkań		Na oświetlenie ulic itp. ^b w tys. KWh
	w tys. KWh	na 1 mieszkańca w KWh	w tys. KWh	na 1 mieszkańca w KWh	
Warszawa	14339	17	5445	6,3	1106
Łódź	38342	64	.	.	.
Kraków	3355	22	1855	12,2	220
Lwów	9661	45	2650	12,3	108
Gdańsk	3504	20	1913	11,1	13
Poznań	2539	16	1210	7,5	49
Bydgoszcz	2295	38	.	.	.
Elbląg	985	17	454	7,7	-
Królewska Huta	1569	21	890	11,9	314
Wrocław	9540	18	4403	8,3	322

^a Bez energii elektrycznej użytej dla poruszania tramwajów.

^b Wszędzie przeważało oświetlenie gazowe, przy istnieniu oświetlenia naftowego.

W Gdańsku było tylko 99 latarni elektrycznych a 231 naftowych i 299 gazowych, w Poznaniu 109 elektrycznych a 140 naftowych i 26 spirytusowych, we Wrocławiu było 614 latarni gazowych, 703 naftowych i 11513 gazowych. W Warszawie latarnie naftowe istniały do 1915 r. (w 1906 r. było tylko 273 latarni naftowych), od 1906 r. zmniejszała się liczba latarni gazowych (w 1905 r. - 8445, a w 1913 r. - 6745), w 1914 r. - latarni elektrycznych było 873 (w 1912 r. - 734). W 1845 r. w Warszawie było 800 latarni olejowych (w 1819 r. - 477).

Na podstawie: Historia kultury materialnej Polski w zarysie, t. VI, Wrocław 1979, s. 372-376; J. Piłatowicz, Dzieje elektryfikacji Warszawy, Warszawa 1984, s. 73, 77-78; Mały Rocznik Statystyczny, Rok 1939, s. 160.

Tabl. 142. **ZUŻYCIE ENERGII ELEKTRYCZNEJ WYTWORZONEJ PRZEZ WARSZAWSKĄ ELEKTROWNIĘ MIEJSKĄ DLA CELÓW OŚWIETLENIOWYCH W LATACH 1906-1918**

Rok	Ogółem	Do oświetlania ulic i placów	Do oświetlania domów i urzędów
	w tys. kWh		
1906	791	128	663
1908	2419	997	1422
1910	3436	1006	2430
1912	5274	1080	4194
1913	6551	1106	5445
1914	6844	1094	5750
1915	6290	588	5702
1916	7809	683	7126
1917	7589	359	7230
1918	6532	111	6421

Na podstawie: J. Piłatowicz, Dzieje elektryfikacji Warszawy, Warszawa 1984, s. 74, 84.

Tabl. 143. **SŁUŻBA ZDROWIA W KSIĘSTWIE WARSZAWSKIM WEDŁUG DEPARTAMENTÓW^a W 1810 R.**

Departament	Doktorzy	Chirur- dzy	Akuszer- ki ^b	Cyrulicy	Konowa- ły	Razem	Apteka- rze	Ogółem ^c	Na 10 tys. miesz- kańców
Księstwo . . .	183	238	254	633	25	1336	213	1549	4,31 ^d
Warszawski . .	54	63	90	131	8	349 ^e	33	382	7,42
Bydgoski . . .	22	30	24	53	3	132	35	167	4,95
Kaliski	11	8	29	87	2	137	15	152	2,96
Płocki	6	16	17	67	4	110	15	125	3,24
Poznański . . .	21	37	40	146	5	249	52	301	5,18
Krakowski . . .	34	54	23	42	-	153	38	191	4,32
Lubelski	22	13	11	43	1	90	12	102	2,23
Radomski . . .	13	17	20	64	2	116	13	129	3,56

a Bez departamentów: łomżyńskiego i siedleckiego.

b Wraz z akuszerkami, których było 80, w tym 46 w dep. warszawskim.

c Łącznie z 2 dentystami i 1 fizykiem.

d W tym 0,51 doktorów a wraz z chirurgami 1,17 (najwięcej w dep. warszawskim - 2,27 a najmniej w dep. kaliskim - 0,37 i płockim - 0,57), cyrulików 1,76 (najwięcej w dep. warszawskim 2,54 i poznańskim - 2,51 a najmniej w dep. lubelskim - 0,94 i w dep. krakowskim - 0,95, gdzie prawie 2 doktorów i chirurgów przypadało na 10000 mieszkańców).

Na podstawie: H. Grossman, Struktura społeczna i gospodarcza Księstwa Warszawskiego na podstawie spisów ludności 1808-1810, „Kwartalnik Statystyczny”, 1925, zesz. 1, s. 62.

Tabl. 144. **SZPITALE W KSIĘSTWIE WARSZAWSKIM WEDŁUG DEPARTAMENTÓW W 1807 R.**

Departament	Ogółem	W miastach	Na wsi
Księstwo	676	273	403
Bydgoski	99	43	56
Kaliski	108	53	55
Łomżyński	108	45	63
Płocki	119	7	112
Poznański	133	80	53
Warszawski	109	45	64

Na obszarach zajętych w 1809 r. miało być w 1807 r. tylko 11 szpitali cywilnych, gdzie było 399 łóżek oraz 6 szpitali wojskowych a w nich 590 łóżek. Różnice te wynikają z tego, że na terenie Księstwa nadal za szpital uważano przytułek dla ubogich, a w zaborze austriackim były to zakłady lecznicze podporządkowane władzy państwowej a nie władzom kościelnym. W 1807 r. na w.w. obszarze istniały także 462 dobroczynne instytucje dla ubogich, z tego w przyszłych departamentach krakowskim i radomskim 241, a siedleckim i lubelskim 221.

Na podstawie: H. Grossman, Struktura społeczna i gospodarcza Księstwa Warszawskiego na podstawie spisów ludności 1808-1810, „Kwartalnik Statystyczny”, 1925, zesz. 1, s. 39.

Tabl.145. **PERSONEL LEKARSKI W KRÓLESTWIE POLSKIM W LATACH 1904-1913**

Gubernia	Lekarze	Felczerzy	Aku- szerki	Dentyści	Lekarze	Felczerzy	Razem	Aku- szerki
					na 10000 mieszkańców			
Królestwo Polskie								
1904	1986	1632	1206		1,80	1,48	3,28	1,10
1910	1965	1653	1803	738	1,66	1,40	3,06	1,52
1911	1975	1645	1915	812	1,63	1,36	3,00	1,58
1912	2061	1723	1761	903	1,67	1,40	3,07	1,43
1913	2146	1923	1914	945	1,71	1,53	3,24	1,52
M. Warszawa . . .	1127	560	495	531	13,34	6,63	19,97	6,30
Warszawska	141	192	258	35	0,79	1,08	1,87	1,45
Piotrkowska	344	337	571	185	1,69	1,65	3,34	2,80
Kaliska	81	120	105	30	0,66	0,98	1,64	0,86
Kielecka	62	99	65	8	0,62	0,99	1,61	0,65
Lubelska	117	200	115	49	0,74	1,26	2,00	0,73
Łomżyńska	49	57	65	26	0,75	0,88	1,63	1,00
Płocka	51	70	73	16	0,72	0,99	1,71	1,03
Radomska	65	152	69	22	0,57	1,40	1,97	0,61
Siedlecka ^a	59	84	55	17	0,58	0,82	1,40	0,54
Suwalska	50	52	43	26	0,77	0,80	1,57	0,66

^a W 1912 r.

Lekarze byli głównie w miastach; w miasteczkach i na wsi w 1913 r. było ich 405, a w miastach poza Warszawą 614. W 1873 r. w miastach miało być 646 lekarzy a w 1904 r. - 1613 (w Warszawie 1028, w innych 585).

W 1827 r. w Królestwie było 169 lekarzy (tj. 0,42 na 10000 mieszkańców); 236 chirurgów (0,58 na 10000 mieszkańców) i 561 akuszerki (1,39 na 10000 mieszkańców).

W 1862 r. w Królestwie było 408 lekarzy (200 w Warszawie), tj. 0,82 na 10000 mieszkańców a 635 akuszerki.

Na podstawie: Trudy Warszawskiego Statystycznego Komiteta, t. 31, Warszawa 1907, s. 93, 99, 107; Rocznik Statystyczny Królestwa Polskiego, Rok 1913, s. 294; Rok 1914, s. 239; Rok 1915, s. 94-95 [Warszawa 1914, 1915, Piotrogród 1916].

Tabl. 146. **PERSONEL LEKARSKI NA LITWIE, BIAŁORUSI I RUSI^a WEDŁUG GUBERNI W 1910 R.**

Gubernia	Lekarze	Felczerze	Akuszerki	Ogółem	Lekarze	Felczerze	Akuszerki
	ogółem			na 10000 mieszkańców			
O g ó ł e m	2679	3433	2271	2,44	1,07	1,37	0,91
Kowieńska	171	166	110	1,88	0,95	0,92	0,61
Wileńska	231	404	232	3,24	1,18	2,06	1,19
Grodzińska	180	374	199	2,81	0,91	1,89	1,01
Mińska	224	559	335	2,73	0,78	1,95	1,17
Mohylowska	167	258	205	1,88	0,74	1,14	0,91
Witebska	158	249	164	2,16	0,84	1,35	0,89
Wołyńska	255	367	235	1,59	0,65	0,94	0,60
Podolska	322	393	198	1,88	0,84	1,03	0,52
Kijowska ^b	971	663	593	3,55	2,11	1,44	1,29

^a Na obszarze państwa polskiego w granicach z 1772 r.

^b Łącznie z Kijowem i powiatem kijowskim nie leżącym w granicach państwa.

Oprócz tego lekarzy dentystów 380 (w gubernii kijowskiej - 191) i 751 dentystów.

Na podstawie: A. Krzyżanowski, K. Kumaniecki, Statystyka Polski, Kraków 1915, s. 228.

Tabl. 147. **SZPITALE PUBLICZNE W KRÓLESTWIE POLSKIM W LATACH 1842-1866**

Rok	Szpitala	Chorzy	Średni pobyt chorego w dniach
1842	44	27974	30,5
1844	46	29160	26,5
1845	46	35132	24,5
1853	56	44163	.
1854	56	62218	22,7
1855	67	64287	21,9
1856	56	50077	25,4
1857	65	43770	27,4
1858	65	40721	28,0
1866	73	47856	27,2

W 1830 r. w Królestwie Polskim były 24 szpitale, z tego 7 w Warszawie. Poza Warszawą dwa w woj. kaliskim, trzy w woj. mazowieckim, dwa w woj. sandomierskim, dwa w woj. płockim, cztery w woj. podlaskim oraz cztery w woj. lubelskim; w województwach: krakowskim i augustowskim nie było szpitali. W Łodzi pierwszy szpital został zbudowany w 1846 r.

Na podstawie: Zdanie sprawy Rady Głównej Opiekuńczej z działań szpitali i zakładów dobroczynnych w Królestwie Polskim, za lata 1842-1845, 1853-1866; J. Fijałek, Instytucje pomocy materialno-zdrowotnej w Łodzi i okręgu łódzkim, Łódź 1962, s. 50, 52.

Tabl. 148. **DOMY SCHRONIENIA W KRÓLESTWIE POLSKIM W LATACH 1843-1870**

Rok	Liczba	
	domów	podopiecznych
1843	632	
1855	400	1747
1856	400	2655
1858	400	1740
1860	250	1635
1864	251	1333
1868	260	1368
1870	265	2504

Były to dawne szpitale-przytułki.

Na podstawie: J. Fijałek, Instytucje pomocy materialno-zdrowotnej w Łodzi i okręgu łódzkim (wiek XIX do roku 1870), Łódź 1862, s. 111.

Tabl. 149. **CHORZY W SZPITALACH OKRĘGU ŁÓDZKIEGO^a W LATACH 1844-1869**

Rok	Leczeni		
	ogółem	z tego zmarli	
	liczba		w % ogółem
1844	756	96	12,7
1847	1479	251	17,0
1854	3279	506	15,4
1855	3871	775	20,0 ^b
1856	4693	912	19,4
1857	2614	267	10,2
1858	2834	258	9,1
1859	2708	226	8,3
1860	2587	249	9,6
1861	2879	244	8,5
1862	2624	240	9,1
1863	2649	193	7,3
1864	2764	208	7,5
1869	2324	203	8,7

a Zawsze szpitale w Rawie, Piotrkowie (bez żydowskiego) i Łęczycy, od 1847 r. także w Łodzi, od 1854 r. w Sieradzu.

b W Łęczycy zmarło 36,5% leczonych.

W 1854 r. w szpitalach Łęczycy, Rawy, Piotrkowa etatowo przydzielono na 1 dzień 87 chorych, przebywało przeciętnie 170 chorych, tj. prawie dwóch na 1 łóżko, w 1856 r. - etat przewidywał 107 chorych (zwiększono szpital w Piotrkowie, gdzie w 1854 r. na 30 łóżek było średnio dziennie 74 chorych) a przeciętnie było 168 chorych.

Na podstawie: J. Fijałek, Instytucje pomocy materialno-zdrowotnej w Łodzi i okręgu łódzkim, Łódź 1962, s. 96-97.

Tabl. 150. SZPITALY PUBLICZNE W KRÓLESTWIE POLSKIM WEDŁUG GUBERNI W 1867, 1897 I 1902 R.

Gubernia	Szpitale			Łóżka w szpitalach				
	1867	1897	1902	ogółem			na 10 tys. mieszkańców	
				1867	1897	1902	1867	1897
Królestwo Polskie^a	72	84	84	3749	4911	5931	6,6	5,5
M. Warszawa	9	13	13	2015	2161	2705	} 23,6	} 15,7
Warszawska	7	8	8	171	727	962		
Płocka	5	6	6	134	189	189	3,0	3,5
Piotrkowska	7	11	11	180	326	412	2,8	2,4
Kaliska	6	7	7	233	328	303	3,9	3,9
Radomska	4	6	6	145	211	211	2,9	2,6
Kielecka	4	4	4	151	140	140	3,2	1,9
Lubelska	12	12	12	319	387	547	4,8	3,5
Siedlecka	8	9	9	147	172	172	2,9	2,3
Łomżyńska	5	3	3	145	110	110	3,2	2,0
Suwalska	5	6	6	109	160	180	2,1	2,8

^a Oprócz tego były 3 publiczne szpitale letnie w uzdrowiskach, w 1867 r. miały 62 łóżka, a w 1897 r. 120 łóżek. Dane nie obejmują wszystkich szpitali niepublicznych.

Liczba leczonych wynosiła w ciągu 1867 r. 47856, w 1897 r. 61871 (wzrosła o 29%, gdy liczba ludności o 48%), a w 1902 r. - 70837.

W 1902 r. na 10 tys. mieszkańców przypadało 5,9 łóżek w szpitalach publicznych.

Na podstawie: W. Męczkowski, Stan i potrzeby szpitali Królestwa Polskiego, Warszawa 1905, s. 39, tabl. I-III.

Tabl. 151. SZPITALY W KRÓLESTWIE POLSKIM WEDŁUG GUBERNI W 1910 R.

Gubernia	Szpitale	Łóżka		Leczeni		Zmarli w % ogółu leczonych
		ogółem	na 10 tys. mieszkańców	ogółem	na 1 łóżko rocznie	
Królestwo Polskie . . .	347	10379	8,70	120549	11,6	8,0
w 1911 r.	344	10835	8,70	125900	11,6	.
Warszawska	154	5411	22,19	62248	11,5	8,2
Piotrkowska	98	1873	9,85	18701	10,0	7,6
Kaliska	10	427	3,54	5497	12,9	7,0
Kielecka	12	460	4,73	4645	10,1	7,4
Lubelska	21	873	5,97	11939	13,7	7,6
Łomżyńska	5	172	2,75	2130	12,4	11,1
Płocka	16	327	4,80	3134	9,6	8,1
Radomska	12	323	3,02	5373	16,6	9,6
Siedlecka	12	284	3,01	4846	17,1	7,4
Suwalska	7	229	3,62	2036	8,9	7,3

W 1911 r. przeciętny pobyt chorego w szpitalu w Królestwie wynosił 28,5 dnia, w Galicji 19,8, na ziemiach polskich pod panowaniem Prus 30,9 (najwięcej w W. Ks. Poznańskim 35,4 a najmniej w rej. opolskiej 28,4).

Na podstawie: A. Krzyżanowski, K. Kumaniecki, Statystyka Polski, Kraków 1915, s. 228; E. Romer, I. Weinfeld, Rocznik Polski, Tablice statystyczne, Kraków 1917, s. 94.

Tabl. 152. SZPITALA NA LITWIE, BIAŁORUSI I RUSI WEDŁUG GUBERNI W 1910 R.

Gubernia	Szpitale	Łóżka		Leczeni		Zmarli w % ogółu leczonych
		ogółem	na 10 tys. mieszkańców	ogółem	na 1 łóżko rocznie	
O g ó ł e m	1102	20680	8,97	297607	14,4	5,4
Kowieńska	68	808	4,50	10821	13,4	4,2
Wileńska	73	2412	12,32	20331	8,4	5,4
Grodzińska	104	1295	6,56	13066	10,1	5,7
Mińska	96	1522	5,30	30687	20,2	4,7
Mohylewska	65	1364	6,03	25646	18,8	3,4
Witebska	69	1172	7,37	23050	19,7	3,8
Wołyńska	184	2233	5,70	36515	16,4	4,2
Podolska	161	3339	8,76	42379	12,7	4,0
Kijowska	282	6535	14,19	95112	14,6	7,7

Były to w zdecydowanej większości małe szpitaliki, średnio przypadało na 1 szpital 18,8 łóżek, przy czym w guberni wileńskiej przeciętna ta wynosiła 33 łóżka, w kijowskiej 23, a w pozostałych guberniach niecałe 16 łóżek.

W Królestwie Polskim średnia ta wynosiła 30 łóżek (w guberni warszawskiej 35, w pozostałych guberniach Królestwa 26), w Galicji 63 łóżka (w publicznych 116). Na ziemiach pod zaborem Prus liczba ta wynosiła 54.

Na podstawie: A. Krzyżanowski, K. Kumaniecki, Statystyka Polski, Kraków 1915, s. 228-230,

Tabl. 153. APTEKI W KRÓLESTWIE POLSKIM WEDŁUG GUBERNI W LATACH 1904-1913

Gubernia	Apteki		Farmaceuci		Recepty	
	ogółem	na 10 tys. mieszkańców	ogółem	na 10 tys. mieszkańców	w tys. ^a	na 1000 mieszkańców
Królestwo Polskie						
1904	551	0,50			2914	265
1910	648	0,54	1371	1,15	3704	313
1911	662	0,55	1404	1,16	3781	313
1912	696	0,56	1497	1,21	3803	308
1913	712	0,57	1571	1,25	3873 ^b	308
W tym: Warszawa	60	0,71	491	5,81	1341	1587
Warszawska	107	0,60	138	0,78	390	219
Piotrkowska	132	0,65	298	1,46	780	382
Kaliska	72	0,59	130	1,07	223	183
Kielecka	50	0,50	78	0,78	160	159
Lubelska	81	0,51	121	0,76	296	187
Łomżyńska	39	0,56	56	0,81	143	206
Płocka	31	0,44	52	0,74	121	171
Radomska	53	0,47	74	0,65	170	149
Siedlecka	50	0,49	71	0,69	150	146
Suwalska	37	0,57	62	0,95	99	152

^a Tylko płatne.

^b W guberniach: kaliskiej, kieleckiej, suwalskiej i warszawskiej w 1912 r.

Na podstawie: Trudy Warszawskiego Statystycznego Komiteta, t. 31, Warszawa 1907, s. 99; Rocznik Statystyczny Królestwa Polskiego, Rok 1913, s. 294, Rok 1914, s. 239, Rok 1915, s. 95.

Tabl. 154. **APTEKI NA LITWIE, BIAŁORUSI I RUSI WEDŁUG GUBERNI W 1910 R.**

Gubernia	Apteki		Farmaceuci	
	liczba	na 100 tys. mieszkańców	liczba	na 100 tys. mieszkańców
Cały obszar	931	3,7	1789	7,1
Litwa, Białoruś	490	3,9	932	7,3
Kowieńska	124	6,9	173	9,6
Wileńska	80	4,1	151	7,7
Grodzińska	79	4,0	157	8,0
Mińska	87	3,0	182	6,3
Mohylewska	52	2,3	125	5,5
Witebska	68	3,7	144	7,8
Ruś ^a	441	3,6	857	7,0
Wołyńska	129	3,3	217	5,5
Podolska	121	3,2	196	5,1
Kijowska ^b	191	4,1	444	9,6

^a W granicach dawnego państwa polskiego (z 1772 r.), lecz z całą gubernią kijowską.

^b Łącznie z Kijowem.

Na podstawie: A. Krzyżanowski, K. Kumaniecki, Statystyka Polski, Kraków 1915, s. 228.

Tabl. 155. **SŁUŻBA ZDROWIA W GALICJI W LATACH 1873-1908**

Rok	Lekarze	Felczerzy	Akuszarki	Ogółem	Lekarze	Felczerzy	Akuszarki
	ogółem			na 10000 mieszkańców			
1873	386	365	893	1,36	0,70	0,66	1,62
1875	425	361	892	1,40	0,76	0,64	1,59
1878	526	334	1020	1,48	0,91	0,58	1,76
1880	529	310	1048	1,41	0,89	0,52	1,76
1882	539	290	1135	1,38	0,90	0,48	1,89
1885	545	257	1092	1,30	0,88	0,42	1,77
1887	588	229	1140	1,29	0,93	0,36	1,81
1890	687	202	1285	1,35	1,04	0,31	1,94
1892	796	182	1415	1,47	1,20	0,27	2,13
1895	965	161	1699	1,63	1,40	0,23	2,47
1897	1133	144	1887	1,81	1,61	0,20	2,68
1900	1206	123	1993	1,82	1,65	0,17	2,72
1902	1281	108	2099	1,86	1,72	0,14	2,81
1905	1386	91	2388	1,93	1,81	0,12	3,12
1908	1424	75	2588	1,89	1,80	0,09	3,25

^a Tylko cywilnych.

^b Zwanych w Austrii chirurgami.

W 1862 r. było tylko 265 lekarzy, tj. na 10000 mieszkańców przypadało 0,54 lekarzy.

Na podstawie: Rocznik Statystyki Galicji, t. IV, Lwów 1893, s. 31, t. VI, Lwów 1901, s. 55; Podręcznik Statystyki Galicji, t. IX, cz. 1, s. 48, Lwów 1913.

Tabl. 156. **SŁUŻBA ZDROWIA W KRAJACH MONARCHII AUSTRIACKIEJ W 1903 R.**

Kraj	Ogółem	Lekarze	Felczery	Akuszarki	Apteki
	na 10000 mieszkańców				
Monarchia	4,30	4,01	0,29	7,30	1,34
Galicja	1,95	1,81	0,14	2,99	0,47
Bukowina	1,98	1,86	0,12	5,69	0,51
Kraina	2,04	1,88	0,16	7,23	1,12
Dalmacja	2,56	2,23	0,33	3,78	1,30
Śląsk	3,39	2,94	0,45	8,65	1,34
Karyntia	3,83	3,50	0,33	10,98	2,05
Morawy	3,85	3,42	0,43	11,27	1,60
Czechy	4,60	4,46	0,14	9,40	1,47
Styria	4,81	4,25	0,60	6,26	2,08
Austria Górna	4,85	3,64	1,21	10,10	2,90
Salzburg	6,08	4,52	1,56	9,80	3,62
Tyrol	6,33	5,93	0,30	11,46	2,86
Austria Dolna	9,90	9,43	0,47	8,92	1,73

Na podstawie: Podręcznik Statystyki Galicji, t. VIII, cz. 1, s. 62.

Tabl. 157. **SZPITALE W GALICJI W LATACH 1875-1911**

Rok	Szpitale			Łóżka w szpitalach			
	ogółem	publiczne	prywatne	ogółem	publicznych	prywatnych	na 10000 mieszkańców
1875	61	25	36	3470	2303	1167	6,2
1878	61	25	36	3729	2574	1155	6,4
1880	63	25	38	3825	2717	1108	6,4
1882	64	25	39	4003	2766	1237	6,6
1885	65	25	40	4000	2736	1264	6,5
1890	75	26	49	4331	2864	1467	6,6
1892	79	26	53	4367	2916	1451	6,6
1895	77	26	51	4802	3353	1449	7,0
1897	87	29	58	5412	3798	1614	7,7
1900	87	29	58	5406	3707	1699	7,4
1902	88	31	57	5561	3862	1699	7,4
1905	94	35	59	6337	4576	1761	8,3
1907	95	36	59	6554	4743	1811	8,4
1909	98	38	60	6470	4587	1883	8,1
1911	107	40	67	6767	4629	2138	8,4

Na 1 szpital publiczny średnio przypadało łóżek: w 1875 r. - 92, w 1885 r. - 109, w 1895 r. - 129, w 1905 r. - 131, a w 1911 r. 118. W szpitalach prywatnych ta średnia była właściwie jednakowa i wynosiła w 1875 r. i 1911 r. 32 łóżka (w 1885 r. - 28).

Na podstawie: Rocznik Statystyki Galicji, t. II, Lwów 1893, s. 35, t. VI, s. 56; Podręcznik Statystyki Galicji, t. IX, cz. 1, s. 49, Lwów 1913; A. Krzyżanowski, K. Kumaniecki, Statystyka Polski, Kraków 1915, s. 229; E. Romer, I. Weinfeld, Rocznik Polski, Tablice statystyczne, Kraków 1917, s. 94-95.

Tabl. 158. **CHORZY W SZPITALACH GALICJI W LATACH 1875-1911**

Rok	Leczeni w szpitalach				Liczba leczonych rocznie na 1 łóżko w szpitalach		Zmarli w % ogółu leczonych
	ogółem		publicznych	prywatnych	publicznych	prywatnych	
	w tys.	1875=100					
1875	32,0	100	20,4	11,6	8,8	9,9	9,8
1878	39,9	125	27,4	12,5	10,6	10,8	9,4
1880	42,4	133	31,1	11,3	11,4	10,2	10,5
1882	41,9	131	29,5	12,4	10,6	11,1	9,1
1885	46,3	145	34,8	11,4	12,7	9,0	9,6
1887	46,9	147	35,5	11,4	12,8	8,9	8,9
1890	51,7	162	40,0	11,7	14,0	8,0	8,4
1892	58,9	184	45,6	13,3	15,7	9,2	8,5
1895	63,0	197	49,1	13,8	14,7	9,5	7,6
1900	75,4	236	59,9	15,5	16,2	9,1	7,2
1902	79,5	249	64,2	15,3	16,6	9,0	6,7
1905	93,0	291	76,3	16,7	16,7	9,5	6,2
1907	96,4	302	79,9	16,5	16,9	9,1	5,7
1909	103,3	323	86,3	17,0	18,8	9,0	5,6
1911	109,0	341	90,9	18,1	19,6	8,5	

W latach 1875-1911 liczba łóżek w szpitalach wzrosła o 95% (w publicznych o 101%, prywatnych o 83%). Liczba leczonych w tym czasie wzrosła o 241% (w publicznych o 336%, w prywatnych o 56%). W 1875 r. leczeni w szpitalach prywatnych stanowili 36,3% ogółu, w 1895 r. - 22,0%, a w 1911 r. - 16,6%.

Na podstawie: Rocznik Statystyki Galicji, t. II, Lwów 1893, s. 35, t. VI, s. 56; Podręcznik Statystyki Galicji, t. IX, cz. 1, s. 49, Lwów 1913; A. Krzyżanowski, K. Kumaniecki, Statystyka Polski, Kraków 1915, s. 229; E. Romer, I. Weinfeld, Rocznik Polski, Tablice statystyczne, Kraków 1917, s. 94-95.

Tabl. 159. **PERSONEL APTEK PUBLICZNYCH W GALICJI W LATACH 1873-1908**

Rok	Ogółem	Kierownicy aptek	Pomocnicy	Uczniowie	Liczba personelu na 10000 mieszkańców
1873	438	188	155	95	0,79
1875	477	206	167	104	0,85
1878	495	223	169	103	0,85
1880	509	227	176	106	0,85
1882	536	230	173	133	0,89
1885	577	240	189	148	0,93
1887	575	244	201	130	0,91
1890	568	244	233	91	0,86
1892	567	252	247	68	0,85
1895	582	254	275	53	0,85
1897	570	256	267	47	0,81
1900	588	270	264	54	0,80
1902	593	281	255	57	0,79
1905	661	295	248	118	0,86
1908	761	310	265	186	0,96

W 1873 r. było czynnych ogółem 215 aptek (w tym 27 tzw. aptek domowych posiadanych przez lekarzy), tj. 0,39 aptek na 10000 mieszkańców, w 1895 r. - 283 apteki, a w 1911 r. - 349, tj. 0,43 na 10000 mieszkańców. Według przeliczeń urzędowych w 1903 r. na 10000 ludności cywilnej w Galicji przypadało 0,47 aptek, na Bukowinie 0,50, na Śląsku austriackim 1,34, w Czechach 1,47, w Krainie 1,12 a średnio w całej monarchii austriackiej 1,34.

Na podstawie: Rocznik Statystyki Galicji, t. VI, s. 55; Podręcznik Statystyki Galicji, t. VIII, s. 62, t. IX, s. 48; E. Romer, J. Weinfeld, Rocznik Polski, Tablice statystyczne, Kraków 1917, s. 95.

Tabl. 160. **LEKARZE I APTEKI NA ZIEMIACH POLSKICH POD PANOWANIEM PRUS W 1912 R.**

Rejencja	Lekarze		Lekarze dentyści	Apteki	
	liczba	na 10000 mieszkańców	liczba	na 10000 mieszkańców	
O g ó ł e m	1860	2,84	191	460	0,70
Gdańska	301	4,00	35	59	0,78
Kwidzyńska	248	2,56	22	64	0,66
Olsztyńska	127	2,32	9	39	0,71
Bydgoska	209	2,69	26	54	0,70
Poznańska	427	3,14	47	103	0,76
Opolska	548	2,42	52	141	0,62

W rejencji gubińskiej na 10000 mieszkańców przypadało 2,47 lekarzy, a w rejencji królewieckiej 4,79.

Na podstawie: A. Krzyżanowski, K. Kumaniecki, Statystyka Polski, Kraków 1915, s. 230.

Tabl. 161. **SZPITALE NA ZIEMIACH POLSKICH POD ZABOREM PRUS WEDŁUG REJENCJI W 1911 R.**

Rejencja	Szpitale	Łóżka w szpitalach		Liczba leczonych rocznie		Zmarli w % ogółu leczonych
		ogółem	na 10 tys. mieszkańców	ogółem	na 1 łóżko w szpitalu	
O g ó ł e m	304	16351	24,9	122443	7,5	6,2
Gdańska	33	2681	36,1	20547	7,7	7,0
Kwidzyńska	39	2103	21,9	12899	6,1	6,3
Olsztyńska	21	1079	19,9	7744	7,2	4,4
Bydgoska	36	1505	19,7	11862	7,9	6,6
Poznańska	69	3197	23,9	23896	7,5	7,7
Opolska	106	5786	26,2	45495	7,9	5,2

Na podstawie: A. Krzyżanowski, K. Kumaniecki, Statystyka Polski, Kraków 1915, s. 230.

Tabl. 162. KASY CHORYCH W GALICJI W LATACH 1901-1912

A. Kasy chorych i ich członkowie
Stan na koniec roku

Rok	Liczba kas				Liczba członków w kasach			
	ogółem	powiatowych	zakładowych	innych	ogółem	powiatowych	zakładowych	innych
1901	137	57	39	41	115318	90627	14480	10211
1903	142	59	50	33	124064	98786	19209	6069
1905	147	61	50	36	145605	117607	16266	11732
1907	154	64	53	37	172997	139484	17975	15534
1909	197	65	79	53	201089	154426	23248	23420
1910	193	65	74	54	196214	149198	20652	26364

Na 1000 mieszkańców cywilnych przypadało w 1901 r. 15,7 ubezpieczonych, w 1909 r. - 25,5 a w 1910 r. - 24,6.

B. Powiatowe kasy chorych w Galicji w latach 1911-1912

Wyszczególnienie	1911	1912
	liczba	
Kasy	66	66
Członkowie	171400	161703
Chorujący ^a	55748	56666
Wypadki choroby	67068	69354
Dni chorobowe ^b	870698	943519
	w tys. koron	
Dochody ogółem ^c	4777	5526
w tym:		
opłaty członków	2030	2238
opłaty pracodawców	1019	1122
Wydatki na zasiłki	1065	1174
Wydatki na leczenie	1097	1201
Inne wydatki ^d	2615	3149

^a Tj. 35% członków.

^b Tj. 13,6 dni na 1 chorobę.

^c Równe wydatkom.

^d W tym administracja 655.

Na podstawie: A. Krzyżanowski, K. Kumaniecki, Statystyka Polski, Kraków 1915, s. 223-224.

Tabl. 163. **UBEZPIECZENIA OD WYPADKÓW W GALICJI W LATACH 1890-1912****A. Ubezpieczenia w latach 1890-1912**

Rok	Ubezpieczeni	Wypadki ^a	Odszkodowania
	liczba ubezpieczonych		
1890	71315		
1895	97324	1496	806
1900	111985	1979	876
1903	122348	2984	1354
1905	134917	3271	1502
1907	151057	3594	1546
1910	180784	3545	1291
1912	222003		

B. Stan ubezpieczeń w latach 1900 i 1912

Dział gospodarki	1900	1912
	liczba ubezpieczonych	
Ogółem	111985	222003
Rolnictwo ^b	36041	82371
Poza rolnictwem ^c	75944	139632
przemysł	56071	89671
transport	3024	5764
budownictwo	15183	36104
inne działy	1666	8093

a Wypadki zgłoszone.

b Ubezpieczeni byli pracownicy gospodarstw używających maszyn rolniczych, w 1912 r. takich gospodarstw było 22401; wśród pracowników w 1912 r. było 22460 kobiet i 4247 urzędników.

c W 1912 r. w tej grupie było 5312 urzędników, 13998 kobiet i 2872 małoletnich. Ogólnie w 1912 r. było ubezpieczonych 212444 robotników, w tym 78124 w rolnictwie a 134320 poza rolnictwem (z tego 85520 w przemyśle a 35489 w budownictwie).

Obowiązek ubezpieczenia wprowadzono w 1888 r. Obowiązkiem tym objętych było w 1900 r. 7825 zakładów nierolniczych, a w 1912 r. - 10900 (faktycznie ubezpieczeniami objętych było 14286 zakładów).

Na podstawie: Podręcznik Statystyki Galicji, t. VII, Lwów 1903, s. 187-189, 206; A. Krzyżanowski, K. Kumaniecki, Statystyka Polski, Kraków 1915, s. 219-222.

Tabl. 164. **KASY CHORYCH W ZABORZE PRUSKIM W 1911 R.**

Wyszczególnienie	Ogółem	W. Księstwo Poznańskie	Prusy Zachodnie
Liczba kas	631	212	419
Liczba członków	291320	147539	143781
na 1000 mieszkańców cywilnych	77,8	71,2	86,0
w tym:			
na 1000 mężczyzn	131,4	123,2	141,6
na 1000 kobiet	28,6	24,0	34,3
Przypadki zachorowań			
liczba	125169	66853	58316
w % ogółu członków	43,0 ^a	45,3	40,6
Liczba dni chorobowych	2439100	1316087	1123093
Przeciętna długość 1 choroby . . .	19,5	19,7	19,3
Dochody w tys. marek	9399	5226	4173
Wydatki w tys. marek	8797	4925	3871

^a Faktycznie chorowało 38% członków (w W. Księstwie Poznańskim 38,9%, w Prusach Zachodnich 37,0%).

W 1912 r. liczba członków wzrosła do 303610, w tym 19,5% kobiet. Dla porównania w 1911 r. w Prusach Wschodnich na 1000 mieszkańców przypadało 96 ubezpieczonych a na Śląsku już 159 (wśród kobiet 85).

Na podstawie: A. Krzyżanowski, K. Kumaniecki, Statystyka Polski, Kraków 1915, s. 34, 226.

Tabl. 165. **SZCZEPIENIA PRZECIWOŚPOWE W GALICJI W LATACH 1877-1893**

Lata	Średniorocznie	W % urodzeń dzieci żywych
1877-1878	221368	85,8
1879-1881	218732	84,1
1882-1884	233026	85,5
1885-1887	230624	84,2
1888-1890	255058	88,2
1891-1893	266262	90,1

Według danych urzędowych w Królestwie Polskim w 1840 r. zaszczepiono 50% dzieci, a w 1860 - 75% dzieci. W guberni grodzieńskiej w latach 1844-1847 przeciętnie 54%, w latach 1848-50 tylko 37%, a w 1857 r. - 50,5%.

Na podstawie: Rocznik Statystyki Galicji, t. I, s. 51, t. II, s. 67, t. IV, s. 58; J. Łukasiewicz, Ekonomiczne uwarunkowania losów Polaków w XIX w., w: Losy Polaków w XIX-XX w., Warszawa 1987, s. 63.

Tabl. 166. **NIEKTÓRE PRZYCZYNY ZGONÓW W KSIĘSTWIE WARSZAWSKIM^a W 1810 R.**

Przyczyna zgonu	Księstwo		Departament w %				
	liczba	%	poznański	bydgoski	kaliski	radomski	łomżyński
Ogólna śmiertelność ^b		37,3	36,2	40,8	37,7	44,1	29,6 ^c
Znana	70187	85,2	91,7	91,1	86,2	71,8	83,3
w tym:							
ospa	12655	18,0 ^d	13,7	13,7	20,2	25,4	19,7
gruźlica	4900	7,0	6,7	6,0	7,4	6,8	8,3
dychawica	3540	5,0	4,4	6,0	5,3	6,6	4,2
czerwonka	3322	4,7	3,5	2,9	5,8	6,8	5,3
odra	2690	3,8	4,0	3,8	4,7	2,4	3,6
zęby	2719	3,9	5,5	6,0	3,7	1,3	1,5

a Tylko w 5 wymienionych departamentach.

b Liczba zgonów na 1000 mieszkańców.

c Współczynnik na pewno zaniżony.

d Za 100 przyjęto tylko znane przyczyny zgonu.

Liczba zgonów wydaje się poza dep. radomskim zaniżona. Śmiertelność niemowląt miała wynosić: w dep. łomżyńskim tylko 16,8%, w dep. bydgoskim 17,7%, poznańskim 19,7%, kaliskim 20,4%, gdy w radomskim 27,2%, ogółem w w.w. 5 departamentach 20,1%.

Na podstawie: H. Grossman, Struktura społeczna i gospodarcza Księstwa Warszawskiego na podstawie spisów ludności 1808-1810, „Kwartalnik Statystyczny”, 1925, zesz. 1, s. 80-83.

Tabl. 167. **NIEKTÓRE PRZYCZYNY ZGONÓW W KRÓLESTWIE POLSKIM^a W LATACH 1910-1913**

Rodzaj choroby	Warszawa				Lublin			
	1910	1911	1912	1913	1910	1911	1912	1913
	w % ogólnej liczby zgonów							
Ogółem zakaźne . . .	34,0	31,8	34,0	36,2	33,0	38,4	38,2	38,0
Ospa	2,2	2,6	0,8	0,8	2,3	2,4	0,7	0,1
Gruźlica	16,7	16,7	19,7	19,4	14,5	16,2	17,9	20,4
Zapalenie płuc	3,5	2,5	2,8	2,8	5,8	6,5	2,6	3,1
Choroby dziecięce ^b . .	7,7	6,7	6,5	9,3	4,6	5,8	9,3	7,9
Inne zakaźne	5,0	3,4	4,1	3,9	5,9	7,5	7,7	6,6
Inne choroby:								
dróg oddechowych	14,8	14,1	14,7	15,3	13,2	5,4	11,6	10,2
organów trawienia	12,9	13,3	13,9	14,1	14,8	13,8	14,2	15,4

a Na terenach, gdzie są dane źródłowe.

b Płonica, odra, błonica i koklusz.

Tabl. 167. **NIEKTÓRE PRZYCZYNY ZGONÓW W KRÓLESTWIE POLSKIM W LATACH 1910-1913 (dok.)**

Rodzaj choroby	Gubernia płocka ^c	Gubernia warszawska ^d			Gubernia siedlecka i suwalska ^e			
	1910	1910	1911	1912	1910	1911	1912	1913
	w % ogólnej liczby zgonów							
Ogółem zakaźne	39,9	38,3	35,7	35,7	25,7	29,2	32,1	35,1
Ospa	8,1	9,6	1,9	1,6	1,5	2,9	1,0	0,3
Gruźlica	10,3	9,8	10,7	14,6	9,6	10,5	13,9	13,5
Zapalenie płuc	4,8	4,7	6,5	5,1	3,6	3,9	4,8	4,2
Choroby dziecięce . .	9,8	9,6	11,3	6,5	6,5	7,4	7,3	8,6
Inne zakaźne	6,9	4,6	5,4	7,9	4,4	4,7	5,1	8,4
Inne choroby:								
dróg oddechowych	15,1	10,3	8,5	11,7	15,8	14,2	13,6	12,8
organów trawienia	15,7	12,5	18,5	18,8	14,6	15,5	18,3	23,0

c 7 miast, m.in. Płock.

d W latach 1910 i 1911 - 8 miast, w 1912 r. - 6 miast (zawsze bez Warszawy), m.in. Włocławek, Pułtusk.

e 15 miast, m.in. Siedlce, Suwałki, Augustów.

Na podstawie: Rocznik Statystyczny Królestwa Polskiego, Rok 1913, s. 291, Rok 1914, s. 236-237, Rok 1915, s. 90-91.

Tabl. 168. **NIEKTÓRE PRZYCZYNY ZGONÓW W GALICJI W LATACH 1876-1909**

Rodzaj choroby	Średnio w latach						
	1876-1880	1881-1885	1886-1890	1891-1895	1896-1900	1901-1905	1906-1909
Błonica	15797 ^a	13707	14327	12114	10258	6505	3747
Koklusz	12480	11475	13492	11850	9522	8625	7561
Odra	5376	5311	6671	4553	4236	4964	5009
Szkarlatyna	5948	6035	6746	7644	9172	8105	9302
Razem	39676^a	36527	41236	36161	33188	28198	25618
Ospa	1826	5965	3536	2824	1157	26	12
Tyfus	6674	9061	7955	7116	3979	3065	2253
Czerwonka	4814	5952	7961	8231	2569	992	894
Gruźlica	19564	22110	21771	23180	23790	25616	24232
Zapalenie płuc	20522	22999	22721	24342	23733	25756	24850
W % ogólnej liczby zgonów							
Błonica	7,8 ^a	6,6	7,0	5,8	5,1	3,2	1,9
Koklusz	6,3	5,5	6,6	5,6	4,8	4,2	3,8
Odra	2,7	2,6	3,3	2,2	2,1	2,4	2,5
Szkarlatyna	3,0	2,9	3,3	3,6	4,6	4,0	4,7
Razem	19,7^a	17,6	20,3	17,2	16,6	13,9	12,9
Ospa	0,9	2,9	1,7	1,3	0,6	0,0	0,0
Tyfus	3,4	4,4	3,9	3,4	2,0	1,5	1,1
Czerwonka	2,4	2,9	3,9	3,9	1,3	0,5	0,5
Gruźlica	9,9	10,6	10,7	11,0	11,9	12,6	12,2
Zapalenie płuc	10,4	11,1	11,2	11,8	11,8	12,7	12,5

a Średnia z lat 1878-1880. W latach 1898-1899 zgony w wyniku gruźlicy we Lwowie stanowiły 23,5%, w Krakowie 20,8%, a w reszcie kraju 11,3% ogólnej ich liczby.

Na podstawie: Rocznik Statystyki Galicji, t. I-V, Lwów 1886-1898; Podręcznik Statystyki Galicji, t. VI-IX, część 1, Lwów 1900-1913.

Tabl. 169. WSKAŹNIKI PŁAC I CEN ŻYWNOŚCI W WARSZAWIE W LATACH 1914-1918

Półrocze i rok	Płace robotników nominalne	Wolnorynkowe ceny żywności ^a
	I półrocze 1914=100	
I 1914	100	100,0
II 1914	101	125,5
I 1915	102	143,2
II 1915	103	301,8
I 1916	105	460,7
II 1916	108	529,3
I 1917	125	717,8
II 1917	137	1117,0
I 1918	159	1307,1
II 1918	161	1556,3

^a Ceny 5 podstawowych artykułów żywnościowych.

Na podstawie: Historia Polski, tom III, część 3 - 1914-1918, wyd. Instytut Historii PAN, Warszawa 1974, s. 481.

Tabl. 170. PRZYDZIAŁY KARTKOWE ŻYWNOŚCI W CZASIE I WOJNY ŚWIATOWEJ

Królestwo Polskie, okupacja niemiecka^a

Tygodniowo na 1 osobę w miastach w maju 1917 r. przypadało chleba 917 g (od 7.07.1917 r. 959), ziemniaków 1435 g, kaszy 49 g (od lipca 1917 r. - 150 g).

Monopol mięsny istniał od stycznia 1916 r. do maja 1918 r. - początkowo przydzielano na 1 osobę 80 g mięsa tygodniowo w większych miastach, 120 g w małych, w końcu 1916 r. zmniejszono wszędzie w miastach do 50 g, w drugiej połowie 1917 r. zwiększono do 100 g (maksimum).

Królestwo Polskie, okupacja austriacka

Przydział dla nieproducentów rolnych w 1916 r. wynosił 1750 g zboża tygodniowo na 1 osobę (dla producentów 2800 g), od stycznia 1917 r. - 980 g. Od 25.07.1917 r. - 1750 g (dla ciężko pracujących 3,5 kg), od 12.04.1918 r. - 1260 g. Przydział ziemniaków od 25.07.1917 r. wynosił 2,8 kg (dla producentów 7 kg).

Galicja

W lipcu 1915 r. na 1 osobę tygodniowo w Krakowie przypadało 595 g chleba lub 425 g mąki. W maju 1917 r. robotnicy salinami w Wieliczce otrzymywali tygodniowo na 1 osobę 1008 g mąki (dla ciężko pracujących 1771 g) oraz 10 kg ziemniaków miesięcznie dla robotnika a 4 kg dla członka rodziny. Od czerwca (po strajku) 1400 g mąki dla robotnika (2100 g dla ciężko pracującego) i 1169 g dla członka rodziny.

Zabór pruski

W 1916 r. tygodniowy przydział kartkowy wynosił na 1 osobę: 1,9 kg chleba, 2,5 kg ziemniaków, 250 g mięsa, 80 g masła (od V 1916 - 40 g), 100 g cukru oraz pół jaja. Później ulegał zmianom w zależności od regionu. W kwietniu 1917 r. w Gdańsku zmniejszono przydział chleba z 1750 g do 1400 g, w Bydgoszczy z 1875g do 1500 g. Pierwotne normy przywrócono na jesieni 1917 r.

^a W Warszawie tanie kuchnie w 1915 r. wydały 10,5 mln posiłków (64% darmowych), a pierwszej połowie 1916 r. - 19,2 mln (85% darmowych).

Na podstawie: Historia Polski, t. III, cz. 3, s. 66, 237, 401, 480; Polska Klasa Robotnicza, Studia historyczne, t. 1, s. 260.

OKRES 1918—1990

Uwagi wstępne

Na materialne warunki bytu ludności składa się wiele elementów, które w niniejszej publikacji (z uwagi na konieczność porównywalności w długich okresach czasu) zostały ograniczone do 4 grup tematycznych:

- dochody, płace, budżety rodzinne,
- spożycie,
- budownictwo mieszkaniowe i warunki mieszkaniowe,
- warunki zdrowotne i ochrona zdrowia.

Poziom życia ludności jest zależny od bardzo wielu czynników, spośród których na plan pierwszy wysuwają się: poziom zamożności i polityka socjalno-bytowa państwa.

Po odzyskaniu niepodległości w 1918 r. ukazało się szereg aktów prawnych regulujących kwestie socjalne. Wymienić wśród nich należy dekrety (bądź ustawy i rozporządzenia) o: 8-godzinnym dniu pracy (1918), Inspekcji Pracy (1919), obowiązkowym ubezpieczeniu na wypadek choroby (1919) i o kasach chorych (1920), urlopach robotniczych (1922), opiece społecznej (1923), ubezpieczeniu od wypadków robotników rolnych (1924) (wobec robotników przemysłowych ubezpieczenia od wypadków istniały już przed wojną); ubezpieczeniu na wypadek bezrobocia i powołaniu Funduszu Bezrobocia (1924); zapobieganiu i zwalczaniu chorób zawodowych (1927); ubezpieczeniu emerytalnym pracowników umysłowych (1927) (na robotników rozciągnięto je ustawą scaleniową z 1933 r.); umowach o pracę pracowników umysłowych i robotników oraz o bezpieczeństwie i higienie pracy (1928); ubezpieczeniach społecznych (ustawa scaleniowa 1933); układach zbiorowych pracy (1937).

Inne akty prawne dotyczyły ochrony lokatorów, urzędów pośrednictwa pracy, doraźnej pomocy dla bezrobotnych, komisji rozjemczych, kwestii sanitarnych, zaopatrzenia weteranów, inwalidów wojennych i ich rodzin, prac zabronionych dla kobiet i młodocianych, itp. Ustawodawstwo społeczne z pierwszych lat niepodległości należało do najbardziej postępowych w ówczesnej Europie.

Poziom zamożności jest zależny od posiadanego majątku i dochodów bieżących, na które składają się: dochód z pracy najemnej, dochody z gospodarstwa rolnego czy działalności gospodarczej na własny rachunek, świadczenia społeczne, ubezpieczeniowe itp.

Podstawowym źródłem informacji o płacach ludności jest statystyka GUS. Do 1928 r. GUS gromadził dane o płacach przewidzianych umowami zbiorowymi, zbierał informacje nadsyłane przez niektóre przedsiębiorstwa użyteczności publicznej, otrzymywał dane o płacach według ustalanych przez organizacje zawodowe pracodawców cenników lub tzw. taryf płac.

Umowy zbiorowe, przy braku przymusu ustawodawczego (jedynie na terenie b. zaboru pruskiego utrzymano prawo niemieckie nakazujące pracodawcom dostosowywanie się do umów zbiorowych), nie odgrywały zasadniczej roli przy

normowaniu zarobków. Często w małych zakładach zatrudniających od kilku do kilkunastu pracowników inspektorzy pracy spotykali się ze stawkami niższymi od przewidzianych umowami zbiorowymi w danej branży, stosowaniem przedłużonego dnia pracy bez dodatkowego wynagrodzenia oraz zatrudnianiem „na czarno” aby uniknąć składek ubezpieczeniowych. Wbrew prawu zatrudniano młodocianych, których przy kontroli inspektora pracy przedstawiano jako uczniów.

W 1928 r. ukazało się rozporządzenie Rady Ministrów zobowiązujące zakłady przemysłowe do przedkładania GUS-owi (na jego żądanie) danych o zarobkach na podstawie list płac. Statystyka zarobków robotników przemysłu hutniczego w formie skróconej prowadzona przez Ministerstwo Przemysłu i Handlu przeszła od 1928 r. do GUS, natomiast statystyka zarobków w górnictwie węglowym i kruszczowym pozostała w ministerstwie.

Na podstawie zebranych informacji GUS opracował statystykę płac w drugiej połowie 1929 r. Obejmowała ona zakłady przemysłowe zatrudniające normalnie 20 i więcej robotników w najważniejszych branżach (przemysł metalowy, maszynowy, elektrotechniczny, chemiczny, włókienniczy, skórzaný, drzewny, spożywczy i budowlany). Można przyjąć, że od 1929 r. statystyka płac oddawała faktyczny stan rzeczy.

Od 1932 r. GUS zmienił metodę badań i rozpoczął analizę ruchu płac opierając się na przeciętnych zarobkach godzinowych. Zarobki obliczane były co miesiąc i obejmowały wszystkie kopalnie węgla, rud, zakłady hutnicze oraz zakłady przemysłu przetwórczego zatrudniające 20 i więcej robotników. W wyniku tych obliczeń GUS otrzymywał dane o przeciętnym zarobku godzinowym, którego kształtowanie się - w postaci wskaźników - traktował jako obraz ruchu wynagrodzeń.

GUS ustalał także całkowite dochody robotników wynikające ze stawek płacy oraz ilości przepracowanych jednostek czasu pracy. Otrzymywano w ten sposób sumy zarobków wszystkich robotników zatrudnionych przez przemysł przetwórczy. Zestawiono je brutto, tj. przed potrąceniem składek na ubezpieczenia społeczne itp. W oparciu o powyższe dane (statystyka stanu zatrudnienia, liczebność zatrudnienia, łączne zarobki) obliczano przeciętny zarobek tygodniowy przypadający na 1 robotnika pracującego w tygodniu lub w miesiącu sprawozdawczym.

Na położenie materialne pracowników najemnych istotny wpływ miało bezrobocie. Z uwagi na brak ścisłej rejestracji bezrobotnych przez państwowe urzędy pośrednictwa pracy oraz ruchu bezrobotnych (niektórzy z nich po krótkim okresie bezrobocia stawali się zatrudnionymi i wchodzili do statystyki zatrudnienia) GUS nie mógł zestawić kwoty ich dochodów. Brak też było w statystyce bezrobocia młodzieży, która nie podjęła pracy i nie była uprawniona do korzystania z zasiłków.

Badanie struktury zarobków GUS rozpoczął w 1932 r. i po raz pierwszy tego typu zestawienie zrobiono za luty, potem za inne wybrane miesiące. Materiał ten opracowano w podziale na gałęzie przemysłu, województwa i płeć.

Informacje o zarobkach pracowników umysłowych GUS czerpał ze statystyki Zakładów Ubezpieczeń Pracowników Umysłowych, obejmującej ogół pracowników umysłowych pracujących w sektorze prywatnym i publicznym. Czasami wysokość tych stawek regulowały również umowy zbiorowe, np. pracowników cukrowni i niektórych banków.

Statystyka wynagrodzeń etatowych pracowników państwowych nie nastroczała większych problemów, jako że stawki płac były określane przez ustawy (m.in. budżetowe) i rozporządzenia. W administracji państwowej i przedsiębiorstwach państwowych pensje zasadnicze wynikały z tzw. stopni płacy (oprócz tego istniała duża liczba dodatków funkcyjnych i lokalnych).

Płace robotników rolnych (od 1919 r. obowiązywała ustawa o zawieraniu umów zbiorowych w rolnictwie) składały się w dużej części z naturaliów (np. ordynaria w zbożu) i świadczeń w naturze (np. mieszkanie w czworakach). Część pieniężna miała niewielki udział w uposażeniu. Z tych powodów analiza kształtowania się realnych dochodów tej grupy ludności nastroczała szczególne trudności.

Poziom dochodów ludności zależy nie tylko od dochodów nominalnych, ale również od kosztów utrzymania wynikających przede wszystkim z ruchu cen. Wskaźniki dotyczące płac realnych robotników przemysłowych otrzymywano poprzez zestawienie (iloraz) wskaźników płac nominalnych i wskaźników kosztów utrzymania. Wskaźniki dotyczące nominalnych płac zasadniczych (bez dodatków i premii, świadczeń w naturze, opału, odszkodowań za używanie odzieży, itp.) były zestawiane według stanu płac na ostatni dzień okresu sprawozdawczego (miesiąca, kwartału) i tylko dla niektórych, charakterystycznych dla danej gałęzi przemysłu kategorii robotników. Od końca lat 20-tych zakres badań rozszerzono, niemniej wskaźników płac dla całego przemysłu nie obliczano.

Badania dotyczące płac realnych często miały charakter autorski. Jako podstawę wskaźnika kosztów utrzymania przyjmowano ogłaszany przez GUS wskaźnik kosztów utrzymania w Warszawie. Dotyczył on budżetów 37 rodzin robotniczych prowadzących rachunki w latach 1927-1929, na podstawie których ustalano rzeczywiste koszty utrzymania rodziny robotniczej w Warszawie. Wąska reprezentacja i ograniczenie się do Warszawy może budzić wątpliwości co do wiarygodności wskaźnika. Dlatego np. Instytut Badania Konjunktur Gospodarczych i Cen skonstruował dla prowadzonych przez siebie badań własny wskaźnik kosztów utrzymania dla najważniejszych ośrodków przemysłowych w Polsce. Z kolei informacji o kosztach utrzymania i budżetach rodzin pracowników umysłowych dostarczyła przeprowadzona w maju 1932 r. ankieta Rady Okręgowej Unii Związków Zawodowych Pracowników Umysłowych w Warszawie. Dalsze badania w tej dziedzinie miały charakter autorski.

Po II wojnie światowej tzw. dekret unifikacyjny z 8 stycznia 1946 r. utrzymał większość przepisów przedwojennych, nieco je modyfikując. Ważniejsze zmiany miały miejsce w sferze ubezpieczeń społecznych, zwłaszcza w stosunku do ustawy scaleniowej z 1933 r. Rozszerzono system ubezpieczeń społecznych na robotników rolnych. W 1946 r. ubezpieczeniem chorobowym i macierzyńskim objęto pracowników państwowych, samorządowych, emerytów i rencistów.

W 1945 r. opłacaniem składek ubezpieczeniowych obciążono pracodawców. Do końca 1967 r. składki na wypadek choroby i macierzyństwa, z tytułu powszechnego zaopatrzenia emerytalnego pracowników i ich rodzin, z tytułu nieszczęśliwych wypadków przy pracy i chorób zawodowych opłacały całkowicie zakłady pracy (15% osobowego funduszu płac, w PGR - 10%).

Dekret z 28 października 1947 r. o ubezpieczeniu rodzinnym regulował całokształt ubezpieczeń społecznych. Wprowadzał zasiłki rodzinne (poprzez specjalny fundusz), znosił wpłaty na rzecz Funduszu Pracy.

Ustawą z marca 1949 r. zlikwidowano ograniczenia co do zakresu i czasu udzielania bezpłatnej pomocy lekarskiej ubezpieczonym. Dotyczyło to także rencistów. W latach 50-tych zaczęła obowiązywać zasada, że każdy podejmujący pracę w gospodarce uspołecznionej zyskuje prawo do świadczeń z tytułu ubezpieczenia społecznego (chorobowe, emerytalne, rodzinne).

W czerwcu 1954 r. został wydany dekret o powszechnym zaopatrzeniu emerytalnym pracowników i ich rodzin, znoszący odrębne zasady emerytalne dla pracowników różnych grup zawodowych i likwidujący pracownicze kasy emerytalne.

Bezpośrednio po wojnie ubezpieczeniami społecznymi zajmował się ZUS i działające w miastach ubezpieczalnie społeczne. Od 1 stycznia 1947 r. ZUS przejął wypłatę świadczeń z tytułu prywatno-prawnych zobowiązań emerytalnych i prowadził ją na rachunek skarbu państwa. 20 lipca 1950 r. zniesiono ubezpieczalnie społeczne a ZUS stał się ogólnopolską centralą działającą pod nadzorem ministra pracy i opieki społecznej. Dekretem z lutego 1955 r. ZUS zniesiono, a wykonywanie ubezpieczeń społecznych powierzono Centralnemu Zarządowi Ubezpieczeń Społecznych, zaś renty i zaopatrzenia - ministrowi pracy i opieki społecznej.

ZUS ponownie powołano w 1960 r., a w 1968 r. wprowadzono Fundusz Emerytalny, którego dochody pochodziły z dotacji budżetu państwa oraz składek obciążających zakłady pracy i pracowników. W latach 70-tych wprowadzono kilka funduszy finansujących inne świadczenia o charakterze socjalnym. Były to fundusz alimentacyjny, kombatantów i więźniów obozów koncentracyjnych, przeciwalkoholowy, aktywizacji zawodowej oraz Fundusz Emerytalny Rolników.

Obowiązujące od lat 50-tych ubezpieczenia społeczne nie obejmowały rolników, właścicieli zakładów handlowych i rzemieślników. Ci ostatni ubezpieczali się od 1965 r. w Funduszu Ubezpieczenia Społecznego Rzemieślników. Rolnicy dopiero w 1972 r. zostali objęci bezpłatną opieką lekarską.

W 1977 r. przyjęto ustawę o zabezpieczeniu emerytalnym rolników, która weszła w życie w pełni w 1980 r. Od 1968 r. rolnicy uzyskiwali świadczenia rentowe (stanowiące przeciętnie 50% najniższej emerytury w gospodarce uspołecznionej) w zamian za przekazane państwu gospodarstwa rolne. 14 grudnia 1982 r. ukazała się ustawa o ubezpieczeniu społecznym rolników i ich rodzin upodabniająca ich sytuację do pracowników najemnych w sektorze uspołecznionym.

W Polsce Ludowej zupełnie odmienne w stosunku do II Rzeczypospolitej były zasady kształtowania płac. Wydzielić tu trzeba okres 1945-1948, w którym występowały specyficzne warunki powojenne i gospodarka wielosektorowa. Płace nominalne w pierwszym okresie kształtowały się bardzo różnie w zależności od regionu i branży i do 1948 r. następował dość poważny ich wzrost. Przy niskiej płacy podstawowej opartej na mnożniku płacy przedwojennej istniały różnego rodzaju dodatki, premie, nagrody, itp. Zasady tego systemu przy pewnych zmianach utrzymały się aż do końca 1948 r.

Począwszy od 1946 r. dochody pracowników najemnych składały się z płacy gotówkowej, karty aprowizacyjnej oraz tzw. deputatów. Latem 1946 r. połowę dochodu zatrudnionego stanowiło wynagrodzenie gotówkowe, około 40% przydziały

kartkowe i ponad 10% deputat. Od początku 1947 r. zaczęto wyłączać z zaopatrzenia kartkowego kolejne grupy ludności, w pierwszej kolejności pracujących w sektorze niepaństwowym. Z systemu kartkowego zrezygnowano w końcu 1948 r.

Koszty utrzymania rodzin pracowniczych (liczono je tylko dla Warszawy i Łodzi) kształtowały się inaczej przy uwzględnieniu przydziałów kartkowych, inaczej bez nich, a jeszcze inaczej poprzez badanie ruchu cen wolnorynkowych. W związku z tym różne szacunki płacy realnej dla okresu powojennego odbiegają od siebie. Najczęściej przyjmowano jako punkt odniesienia poziom płacy realnej w 1938 r. Według Instytutu Gospodarstwa Narodowego w 1948 r. wskaźnik płacy realnej wyniósł 77%, a według CUP o 20 punktów procentowych więcej.

Wraz z wdrożeniem modelu monocentrycznego całkowitej zmianie uległ system cen i płac. Powołana w 1949 r. Państwowa Komisja Planowania Gospodarczego zajmować się miała m.in. polityką cen i płac. Wskaźniki kształtowania się płacy realnej wyznaczane były przez plany wieloletnie. Fundusz Płac dla gospodarki pozarolniczej był określany centralnie. Co jakiś czas podnoszono ceny by doprowadzić do równowagi na rynku dóbr nabywanych przez ludność, tj. zbilansowania dochodów i wydatków ludności. Inną metodą „dostosowania popytu do podaży” było wprowadzenie reglamentacji kartkowej, która obowiązywała w latach 1951-1952 (do 3 stycznia 1953 r.) i ponownie w latach 80-tych.

Dane o dochodach ludności z tytułu płac w gospodarce uspołecznionej pochodziły ze sprawozdawczości przedsiębiorstw i instytucji sporządzanej dla GUS, w gospodarce nieuspołecznionej - na podstawie sprawozdawczości Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, Centralnego Związku Rzemiosła, zrzeszeń prywatnego handlu, itp. Dochody z pracy w rolnictwie nieuspołecznionym obliczano przyjmując czystą produkcję rolniczą brutto powiększoną o inne przychody z produkcji rolniczej oraz pomniejszaną o obciążenia finansowe oraz wydatki na inwestycje produkcyjne.

Wskaźnik kosztów utrzymania opierał się na wydatkach gospodarstw domowych różnych grup ludności. Badaniem budżetów gospodarstw domowych obejmowano od kilku do kilkudziesięciu tysięcy gospodarstw domowych. Lista towarów i usług nabywanych przez gospodarstwa, będąca podstawą opracowywania kosztów utrzymania, sięgała od 1000 do 1500 pozycji. Należy tu dodać, że w latach 1951-1953 nie prowadzono badania budżetów gospodarstw domowych i dlatego brak jest w publikacjach GUS wskaźnika płacy realnej dla tych lat.

Wskaźniki płacy realnej w gospodarce monocentrycznej z uwagi na braki w zaopatrzeniu rynku nie oddają w pełni siły nabywczej ludności, mierzonej rozmiarami dóbr i usług jakie mogły być nabyte za uzyskane wynagrodzenia nominalne.

Celem polityki płacowej w PRL było dążenie do zmniejszenia rozpiętości płac. Według badań M. Kaleckiego płace realne w 1960 r. pracowników umysłowych obniżyły się w stosunku do roku 1937 o około 25%, robotników wykwalifikowanych wzrosły o około 25%, a niewykwalifikowanych o 50-100%.

W tym obszernym wprowadzeniu zajęliśmy się przede wszystkim warunkami pracy i płacy, nieporównywalnymi przed i po II wojnie światowej. Pozostałe trzy części, w których zestawiono tablice poświęcone spożyciu, warunkom mieszkaniowym i opiece zdrowotnej są porównywalne w obu okresach, np. spożycie cukru na 1 mieszkańca, liczba lekarzy na 1000 mieszkańców, czy ilość osób zamieszkujących jedną izbę mieszkalną. Odmienna natomiast była polityka

zaopatrzeniowa, mieszkaniowa oraz opieki zdrowotnej w warunkach gospodarki wolnorynkowej i monocentrycznej. Głębsze pokazanie różnic w dziedzinie najszerzej rozumianej polityki społecznej wymagałoby zamiast krótkiego wstępu obszernego opracowania monograficznego.

Na końcu pragniemy zwrócić uwagę na celowo zastosowaną dysproporcję ilościową między tablicami dotyczącymi II Rzeczypospolitej (20 lat) i PRL (45 lat). Wynika to z faktu, iż poza okresem 1945-1955 odnośne informacje prezentują powszechnie dostępne Roczniki Statystyczne, łącznie z rocznikami specjalistycznymi.

Warto zwrócić uwagę, że w tej części wydzielono tablice dotyczące spożycia w czasie II wojny światowej, kiedy dystrybucja żywności dokonywana była według kryteriów narodowościowych.

Andrzej Jezierski
Cecylia Leszczyńska

Tabl. 171. DOCHÓD SPOŁECZNY W 1929 I 1933 R.

Grupy dochodu	1929		1933
	ogółem w mld zł	konsumpcja na rodzinę 4-osobową miesięcznie w zł	
O g ó ł e m	26,0	x	x
<u>Dochód konsumowany</u>	23,9	x	x
Pracownicy umysłowi	2,5	640	445
Robotnicy poza rolnymi	4,3	265	135
Robotnicy rolni	1,6	} 175	
Mała własność rolna (do 50 ha)	8,7		
Drobnomieszczaństwo ^a (od III kat. świadczeń w dół)	3,5	345	185
Żyjący z zysku i wolne zawody ^b	2,9	1300	800
Usługi państwa w zakresie szkolnic- stwa	0,4	x	x
<u>Dochód akumulowany</u>	2,1	x	x
Prywatny „krajowy”	0,3	x	x
Publiczny	1,4	x	x
Udział kapitału zagranicznego	0,4	x	x

^a Rzemieślnicy, kupcy, wykupujący świadectwa przemysłowe III—VIII kategorii. Liczebność tej grupy autorzy szacują na 3,4 mln ludności.

^b Przemysłowcy, rentierzy, wielka własność ziemska, łącznie z wolnymi zawodami liczebność grupy szacuje się na 750 tys.

Na podstawie: M. Kalecki, L. Landau, Szacunek dochodu społecznego w r. 1929, Warszawa 1934, s. 44; M. Kalecki, L. Landau, Dochód społeczny w r. 1933 i podstawy badań periodycznych nad zmianami dochodu, Warszawa 1935, s. 35.

Tabl. 172. **DOCHODY MNIEJSZYCH (2-50 HA) GOSPODARSTW ROLNYCH W LATACH 1926/27 - 1937/38**

Wyszczególnienie	Liczba gospodarstw wziętych do obliczeń	Przeciętny obszar gospodarstw w ha	Dochód w zł na 1 ha			
			brutto	netto	rolniczy ^a	społeczny ^b
1926/27	432	14	530	162	236	378
1927/28	804	14	595	214	281	428
1928/29	855	14	569	158	229	372
1929/30	793	14	483	106	172	304
1930/31	739	13	362	25	91	211
1931/32	437	13	281	8	78	167
1932/33	417	13	237	26	83	154
1933/34	513	13	219	35	83	147
1934/35	564	13	202	18	68	125
1935/36	690	12	234	53	101	165
1936/37	714	12	269	63	125	194
1937/38	200	13	270	60	116	189
Przeciętne w latach 1933/34-1936/37						
2-50 ha	620	12	231	42	102	158
Województwa:						
centralne	222	12	248	54	135	177
wschodnie	153	14	154	32	84	117
zachodnie	109	17	282	32	99	162
południowe	136	8	278	43	142	195
Grupy gospodarstw w ha						
2-3	17	2,5	378	31	218	251
3-5	69	4	336	51	191	228
5-10	213	7	259	48	151	185
10-15	143	12	221	46	117	157
15-30	155	20	183	32	76	121
30-50	23	37	149	21	48	92

^a Suma dochodów z kapitału i pracy rodziny.

^b Suma dochodów, które czerpią z gospodarstwa rolnego właściciel i osoby trzecie, tj. państwo, samorząd, najemnicy i wierzyciele.

Na podstawie: Mały Rocznik Statystyczny 1939, Warszawa 1939, s. 74.

Tabl. 173. **DOCHÓD ROLNICZY ZA DZIEŃ PRACY CZŁONKA RODZINY
W GOSPODARSTWACH CHŁOPSKICH I WARTOŚĆ
WYŻYWIENIA DZIENNEGO OSOBY DOROSŁEJ
W GOSPODARSTWACH OD 2 DO 50 HA W LATACH 1926-1938^a**

Lata	Dochód rolniczy ^b	Wartość wyżywienia dziennego ^c	Wartość realna dziennego wyżywienia dorosłego członka rodziny chłopskiej ^d 1928/29=100
	w zł		
1926/27	5,90	1,63	187
1927/28	7,31	1,49	146
1928/29	5,71	1,21	100
1929/30	3,94	1,00	103
1930/31	1,97	0,84	100
1931/32	1,57	0,70	95
1932/33	1,72	0,56	86
1933/34	1,61	0,51	88
1934/35	1,29	0,46	88
1935/36	1,80	0,46	92
1936/37	2,20	0,54	112
1937/38	2,17	0,57	106

a Według badań Instytutu Puławskiego, które obejmowały gospodarstwa o poziomie życia wyższym niż przeciętnie na wsi.

b Dochód, z którego część naturalną przeliczono na pieniądze.

c Wartość konsumpcji żywności.

d Dla obliczeń wykorzystano wskaźnik kosztów żywności rodziny robotniczej w Warszawie.

Uwaga: Z powodu spadku cen w czasie kryzysu w latach 1929-1935 dane nie są porównywalne w czasie. Wewnątrz grupy gospodarstw chłopskich występowało duże zróżnicowanie. J. Curzytek szacował, że gdy w gospodarstwach 30-50 ha dochód rolniczy za dzień pracy w 1926/27 r. wynosił 100%, to w gospodarstwach 5-10 ha - 55%, a w gospodarstwach 2-3 ha tylko 39% poziomu gospodarstw z grupy 30-50 ha.

Na podstawie: J. Żarnowski, Społeczeństwo Drugiej Rzeczypospolitej 1918-1939, Warszawa 1973, s. 136-137, 140; J. Curzytek, Badania nad rentownością gospodarstw włościańskich w r. 1926/27, Warszawa 1928, cz. I, s. 95.

Tabl. 174. **PLACE UMOWNE STAŁYCH ROBOTNIKÓW ROLNYCH (ORDYNARIUSZY) W LATACH 1927/28 - 1937/38**

Województwa	1927/28	1928/29	1929/30	1930/31	1931/32	1932/33	1933/34	1937/38
całkowita wartość rocznego wynagrodzenia w złotych								
Centralne	1968	1884	1258	998	1174	912	866	1057
Wschodnie	1640	1785	1203	834	1007	851	796	866
Zachodnie	2268	2219	1598	1244	1370	1025	1072	1146
Południowe	1663	1617	1071	875	933	767	730	830
całkowita wartość rocznego wynagrodzenia wyrażona w kwintalach żyta								
Centralne	46	48	54	62	51	51	60	47
Wschodnie	42	43	49	58	48	47	54	43
Zachodnie	53	57	65	71	59	58	71	51
Południowe	39	40	42	51	42	41	48	38

Uwaga: Lata służbowe od 1 kwietnia do 31 marca następnego roku.

Na podstawie: Mały Rocznik Statystyczny 1939, Warszawa 1939, s. 269.

Tabl. 175. **WARTOŚĆ ROCZNEGO WYNAGRODZENIA STAŁYCH ROBOTNIKÓW ROLNYCH W LATACH 1929-1933**

Wyszczególnienie	Ogółem	Pensja	Ordynaria	Mieszkanie	Opał	Utrzymanie iwentarza	Ziemia i ziemniaki	Furmanki
w złotych								
1929/30								
Ordynariusze	1265,9	137,7	364,8	110,6	167,6	187,9	277,7	19,6
Rzemieślnicy	1546,9	264,5	431,4	115,0	175,8	240,9	299,2	20,1
Dozorcy	1339,8	184,3	381,5	110,6	171,5	194,6	277,7	19,6
Komornicy	1096,8	455,2	171,2	80,4	88,3	85,1	210,2	6,4
Komornice	864,3	381,7	168,0	107,3	83,7	98,4	17,5	7,7
1932/33								
Ordynariusze	890,4	132,8	258,6	62,2	126,9	117,3	177,8	14,8
Rzemieślnicy	1110,0	253,2	305,0	63,6	134,0	149,0	190,2	15,0
Dozorcy	944,2	167,9	270,6	62,2	129,5	121,4	177,8	14,5
Komornicy	804,3	374,7	123,3	47,0	65,6	59,2	129,6	4,9
Komornice	470,0	133,7	121,9	62,6	62,4	72,1	11,3	6,0

Uwaga: W roku 1929/30 wynagrodzenie wyrażone w kwintalach żyta wynosiło: ordynariuszy 51,6, rzemieślników 61,3, dozorców 54,4, komorników 45,2, komornic 36,1.

Według E. Estreicherówny w 1923/24 r. przeciętne wynagrodzenie ordynariuszy wynosiło 607,6 zł (ponad 60 q żyta), w 1925/26 r. - 1112,6 zł (49 q żyta), a w 1928/29 r. - 1889,9 zł (46 q żyta); „Statystyka Pracy”, Rocznik VIII, zeszyt 4, 1929, s. 355.

O porównaniach płac stałych, dniówkowych i sezonowych por. M. Zaremba, Płace robotników rolnych, „Statystyka Pracy”, Rocznik VI, zeszyt 3-4, 1927, s. 236-247.

Na podstawie: Sz. Weinzieher, Płace stałych robotników rolnych w r. 1932/1933, „Statystyka Pracy”, Rocznik XII, zeszyt 2, 1933, s. 125-126.

Tabl. 176. **PLACE DNIÓWKOWYCH ROBOTNIKÓW ROLNYCH W 1928
I 1933 R.**

Wyszczególnienie	Polska		Województwa							
			centralne		wschodnie		zachodnie		południowe	
	1928	1933	1928	1933	1928	1933	1928	1933	1928	1933
płaca dzienna w zł										
Robotnicy na wyżywieniu własnym										
Sezon wiosenny										
mężczyzna	3,9	1,7	4,1	1,8	3,8	1,5	4,8	2,2	3,0	1,3
kobieta	2,6	1,3	2,8	1,4	2,3	1,1	3,2	1,7	2,3	1,1
młodociany	2,4	1,1	2,6	1,1	2,2	0,9	2,9	1,4	2,0	0,9
mężczyzna z parą koni	16,9	8,3	17,7	8,1	12,6	5,2	22,0	12,0	16,4	7,9
Sezon letni										
mężczyzna	5,6	2,5	5,9	2,7	5,4	2,1	6,6	3,0	4,6	2,0
kobieta	3,5	1,9	3,8	1,9	3,3	1,6	4,1	2,1	2,9	1,4
młodociany	2,9	1,5	3,1	1,6	2,7	1,3	3,2	1,8	2,4	1,2
mężczyzna z parą koni	17,3	8,5	18,0	8,6	13,6	5,5	22,9	12,3	15,8	7,3
Robotnicy na wyżywieniu pracodawcy										
Sezon wiosenny										
mężczyzna	2,7	1,3	2,8	1,4	2,6	1,2	3,3	1,7	2,8	1,1
kobieta	1,8	1,0	2,0	1,0	1,6	0,9	2,2	1,3	1,6	0,9
młodociany	1,6	0,8	1,7	0,9	1,5	0,7	2,0	1,0	1,4	0,7
mężczyzna z parą koni	12,6	6,7	13,0	6,5	9,2	4,0	17,0	10,2	12,1	6,3
Sezon letni										
mężczyzna	4,1	1,9	4,3	2,2	4,0	1,7	4,9	2,3	3,3	1,5
kobieta	2,5	1,4	2,7	1,5	2,4	1,3	2,9	1,6	2,0	1,1
młodociany	2,0	1,2	2,1	1,3	1,9	1,0	2,3	1,4	1,7	0,9
mężczyzna z parą koni	13,3	6,9	13,8	7,0	10,7	4,5	17,9	10,1	11,9	5,7

Uwaga: Płace w sezonie jesiennym były zbliżone do stawek płac w sezonie wiosennym.

Na podstawie: Mały Rocznik Statystyczny 1939, Warszawa 1939, s. 269; Szerzej: S. Rościszewska, Płace dniówkowych robotników niestałych w rolnictwie w roku 1933, „Statystyka Pracy”, Rocznik XIV, zeszyt 2, 1935, s. 94-115; M. Zaremba, Płace robotników dniówkowych niestałych w rolnictwie, „Statystyka Pracy”, Rocznik VIII, zeszyt 1, 1929, s. 37-44 oraz E. Estreicherówna, tamże, s. 240-264.

Tabl. 177. **DOCHODY (BRUTTO) Z PRACY NAJEMNEJ W 1929 I 1933 R. BEZ ŚWIADCZEŃ SPOŁECZNYCH**

Grupy pracowników	1929			1933	
	ogółem	pracownicy umysłowi	robotnicy i niżsi funkcyjni	pracownicy umysłowi	robotnicy i niżsi funkcyjni
	w mln zł				
Pracownicy najemi (poza robotnikami rolnymi)	6605	2490	4115	1785	2090
Pracownicy umysłowi ubezpieczeni w ZUPU ^a	1280	1280	-	860	-
Robotnicy ubezpieczeni w Funduszu Bezrobocia ^b	2230	-	2230	-	990
w tym w wielkim i średnim przemyśle	1615	-	1615	-	675
Pracownicy państwowi (etatowi w administracji, na poczcie, stali na kolejach ^c)	1745	980	765	765	530
Pozostali (banki, służba zdrowia, instytucje ubezpieczeniowe, handel, rzemiosło)	1350	230	1120	160	570

a Zakład Ubezpieczeń Pracowników Umysłowych.

b Ubezpieczenia na wypadek utraty pracy zostały wprowadzone w 1924 r. jako obowiązkowe. Prowadził je Fundusz Bezrobocia.

c W tym zarobki pracowników etatowych administracji (łącznie z dodatkami lokalnymi i funkcyjnymi), łącznie z wojskowymi i policją wynosiły w 1929 r. 940 mln zł, w 1933 r. 790 mln zł, w PKP odpowiednio 700 mln zł i 435 mln zł, w przedsiębiorstwie Polska Poczta, Telegraf i Telefon 105 mln zł i 70 mln zł.

Suma zmian zarobków związana też była z redukcją zatrudnienia: niewielką w administracji państwowej, wśród pracowników umysłowych, dużą wśród robotników ubezpieczonych w Funduszu Bezrobocia (liczba ubezpieczonych w 1929 r. wynosiła 1005 tys., z czego z zakładów wielkich i średnich 735 tys., w 1933 r. 680 tys., z tego z zakładów wielkich i średnich 460 tys.). Por. tabl. dotyczące ubezpieczeń społecznych.

Na podstawie: M. Kalecki, L. Landau, Dochód społeczny w r. 1933 i podstawy badań periodycznych nad zmianami dochodu, Warszawa 1935, s. 7-13.

Tabl. 178. **PRZYCHODY (ŚRODKI DO ŻYCIA) RODZIN ROBOTNICZYCH W WARSZAWIE W 1935 R.^a**

Wyszczególnienie	Rodziny robotnicze				
	ogółem	z zatrudnionymi, bez bezrobotnych	z zatrudnionymi i bezrobotnymi	z bezrobotnymi, bez zatrudnionych	bez osób zdolnych do pracy
Liczba rodzin zbadanych	300	155	55	71	19
Przeciętne przychody tygodniowe w zł	24,7	28,7	30,1	14,8	14,5
Przychody z poszczególnych źródeł w % ogółu przychodów					
o g ó ł e m	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
zarobki z pracy stałej					
najemnej	66,8	85,5	63,8	7,9	4,1
samodzielnej	3,3	3,0	6,3	-	3,8
zarobki dorywcze	8,0	2,1	8,5	33,0	3,2
zasiłki dla bezrobotnych	2,2	-	1,2	13,7	-
świadczenia ubezpieczeń społecznych i emerytury państwowe	4,2	1,9	3,9	3,6	45,1
pomoc społeczna	4,5	1,1	6,5	17,2	6,0
pomoc rodziny i znajomych	3,2	1,2	2,5	6,6	24,7
oszczędności i sprzedaż ruchomości	6,4	4,1	6,5	14,9	8,2
podnajem mieszkania	1,4	1,1	0,8	3,1	4,9

^a Na podstawie ankiety przeprowadzonej w czterech robotniczych dzielnicach Warszawy (Wola, Ochota, Bródno i Pelcowizna, Czerniaków).

Na podstawie: Mały Rocznik Statystyczny 1939, Warszawa 1939, s. 280 (L. Landau, Bezrobocie i stopa życiowa ludności dzielnic robotniczych Warszawy, Warszawa 1936).

Tabl. 179. **ZAROBKI GODZINNE ROBOTNIKÓW W WIELKIM I ŚREDNIM PRZEMYSŁE W LATACH 1928-1938**

Gałęzie przemysłu	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938
	przeciętne roczne w złotych										
O g ó l e m^a	0,93	1,01	1,00	0,93	0,86	0,78	0,74	0,72	0,71	0,74	0,78
Górnictwo^a	1,03	1,15	1,22	1,22	1,13	1,06	1,01	0,99	0,97	1,00	1,08
węglowe	1,06	1,18	1,25	1,24	1,14	1,07	1,02	1,01	1,00	1,05	1,14
górnosławskie	1,10	1,23	1,31	1,30	1,22	1,16	1,11	1,09	1,08	1,13	1,23
dąbrowskie	0,98	1,07	1,13	1,11	1,00	0,94	0,87	0,87	0,86	0,91	1,00
krakowskie	0,86	0,96	1,03	1,03	0,94	0,85	0,78	0,79	0,79	0,80	0,84
rud żelaza	0,64	0,68	0,70	0,70	0,61	0,52	0,48	0,43	0,39	0,44	0,47
cynku i ołowiu	0,90	0,98	1,11	1,10	1,12	1,03	1,02	1,02	1,03	1,07	1,10
Hutnictwo	1,11	1,21	1,29	1,27	1,16	1,17	1,16	1,15	1,17	1,17	1,20
żelazne	1,14	1,24	1,31	1,30	1,17	1,18	1,17	1,16	1,17	1,17	1,19
woj. kieleckie	0,86	0,93	0,94	0,92	0,87	0,85	0,82	0,83	0,83	0,86	0,92
woj. śląskie	1,38	1,47	1,52	1,53	1,40	1,38	1,37	1,37	1,38	1,39	1,38
cynkowe i ołowiane	0,98	1,11	1,22	1,17	1,14	1,14	1,13	1,12	1,13	1,21	1,24
Przemysł przetwórczy	0,90	0,95	0,92	0,83	0,77	0,69	0,66	0,64	0,64	0,66	0,70
mineralny	0,70	0,75	0,73	0,60	0,56	0,48	0,45	0,45	0,47	0,49	0,52
metalowy i elektrotechniczny	0,97	1,03	1,01	0,96	0,92	0,81	0,75	0,73	0,74	0,75	0,79
chemiczny	1,09	1,17	1,13	0,93	0,87	0,84	0,80	0,76	0,76	0,78	0,81
włókienniczy	0,83	0,87	0,81	0,75	0,70	0,66	0,66	0,65	0,66	0,69	0,73
papiemiczy	0,92	1,00	0,96	0,79	0,74	0,71	0,68	0,66	0,64	0,66	0,68
skórzany	1,15	1,17	1,13	0,93	0,87	0,80	0,78	0,74	0,73	0,76	0,78
drzewny	0,62	0,65	0,63	0,52	0,49	0,41	0,38	0,37	0,37	0,39	0,41
spożywczy	0,98	1,00	0,96	0,84	0,77	0,71	0,69	0,65	0,63	0,65	0,67
odzieżowy	0,72	0,76	0,71	0,65	0,61	0,57	0,53	0,52	0,51	0,52	0,55
budowlany	1,13	1,29	1,25	1,19	0,97	0,82	0,76	0,76	0,74	0,75	0,77
poligraficzny	1,41	1,43	1,36	1,26	1,19	1,08	1,01	0,97	0,96	0,92	0,93

a Bez kopalń ropy naftowej i soli.

Na podstawie: Mały Rocznik Statystyczny 1939, Warszawa 1939, s. 274.

Tabl. 180. **ZAROBKI TYGODNIOWE I GODZINNE ROBOTNIKÓW
W PRZEMYŚLE PRZETWÓRCZYM W LATACH 1932-1938**

Wyszczególnienie (sierpień danego roku)	Robotni- cy objęci badaniem w tys.	Przeciętne zarobki w złotych					
		tygodnio- we ogółem	godzinne				młodocianych chłopców dziewcząt
			ogółem	mężczyzn	kobiet		
O g ó ł e m							
1932	317,3	29,6	0,72	0,81	0,56	0,27	0,31
1933	357,8	28,0	0,66	0,74	0,52	0,22	0,27
1934	386,4	26,7	0,64	0,71	0,50	0,21	0,27
1935	424,2	27,0	0,63	0,70	0,50	0,21	0,25
1936	467,8	27,3	0,63	0,71	0,50	0,21	0,25
Zakłady z umowami zbiorowymi	261,2	28,6	0,68	0,75	0,54	0,24	0,29
Zakłady bez umów zbiorowych	206,6	25,7	0,59	0,66	0,42	0,20	0,21
1937 ^a	601,6	29,3	0,67	0,75	0,52	0,24	0,27
1938 ^a	637,6	29,9	0,70	0,78	0,53	0,24	0,26
Zakłady o zatrudnieniu robotników:							
do 49	67,6	24,1	0,56	0,62	0,40	0,18	0,21
50 - 199	168,9	27,4	0,64	0,73	0,45	0,22	0,23
200 i więcej	401,1	31,9	0,74	0,84	0,57	0,26	0,29
1938							
M. st. Warszawa	82,9	40,3	0,94	1,11	0,56	0,30	0,26
Województwa:							
centralne	297,1	29,5	0,69	0,77	0,57	0,26	0,31
wschodnie	30,8	18,9	0,46	0,51	0,29	0,23	0,23
poznańskie i pomorskie	71,1	26,5	0,60	0,69	0,41	0,20	0,22
śląskie	56,9	34,1	0,77	0,91	0,49	0,23	0,26
południowe	98,8	25,9	0,61	0,66	0,46	0,20	0,23

^a Ilość zakładów i zasięg badania poszerzony w stosunku do lat ubiegłych. Na mocy rozporządzenia Rady Ministrów z lutego 1928 r. zakłady przemysłowe zobowiązano do przedkładania na życzenie GUS danych o zarobkach według list płac. Od 1932 r. zmieniono metodę zbierania danych, stąd nie są one do końca porównywalne z danymi od 1929 r.

Na podstawie: Mały Rocznik Statystyczny 1939, Warszawa 1939, s. 272-273.

Tabl. 181. STAWKI PŁAC ZA 8 GODZINNY DZIEŃ PRACY ROBOTNIKÓW WYKWALIFIKOWANYCH W 1924 I 1929 R.

Stan na koniec roku

Kategoria zawodowa	1924	1929
	w złotych	
Składacz ręczny (drukarz):		
Warszawa	28,76	20,00
	20,74	20,01
Kraków	19,95	18,89
Łódź	18,85	15,22
Poznań	17,06	17,39
Piekarz:		
Warszawa	20,85	19,99
Łódź	11,97	13,91
Poznań	10,32	10,40
Murarz:		
Warszawa	15,69	17,84
Łódź	13,76	11,20
Kraków	13,76	14,00
Katowice	11,00	13,60
Górnik kopalni:		
węgla - Górny Śląsk	11,21	10,98
rud cynku - Górny Śląsk	9,29	9,14
węgla - Dąbrowa	8,94	9,88
Rzemieślnik metalowy:		
Lublin	9,52	7,20
Poznań	8,96	9,36
Łódź	8,80	7,60
Warszawa	8,48	8,40
Górny Śląsk	8,40	8,72
Bydgoszcz	7,44	8,64
Robotnik wykwalifikowany huty żelaza:		
Górny Śląsk	8,43	8,15
Robotnik wykwalifikowany przemysłu chemicznego: Górny Śląsk	8,43	8,15
Tkacz bawełniany do 84" - Łódź ^a	9,84	8,02
Tkacz bawełniany do 36" - Łódź ^a	6,47	5,42

^a Różnica dotyczy jakości (cienkości) włókna bawełnianego.

Uwaga: Wśród robotników niewykwalifikowanych najwyższe stawki w obydwu okresach mieli pracownicy młynów warszawskich (15,4 i 13,4 zł), najniższe cementowni kieleckich (4,6 i 5,0 zł)

Na podstawie: J. Derengowski, Płace robotników przemysłowych w Polsce w latach 1924-1929, „Statystyka Pracy”, Rocznik IX, zeszyt 2, 1930, s. 122-123.

Tabl. 182. **PORÓWNANIE PŁAC ROBOTNIKÓW WYKWALIFIKOWANYCH
Z PŁACAMI ROBOTNIKÓW NIEWYKWALIFIKOWANYCH W 1924
I 1929 R.**

Stan na koniec roku

Przemysł	Region (miejscowość)	1924	1929
		% o jaki płace robotników wykwalifikowanych były wyższe od płac robotników niewykwalifikowanych	
Górnictwo węglowe	Zagłębie Dąbrowskie	73,3	62,5
	Górny Śląsk	60,6	46,4
Kopalnie rudy cynku	Górny Śląsk	42,9	32,1
Naftowy	Borysław	109,1	108,3
Cementownie	woj. kieleckie	103,9	93,8
Huty żelaza	Górny Śląsk	32,5	21,6
Tkalnie bawełny	Łódź	95,2	80,0
Fabryki mebli	Poznań	32,6	28,7
Tartaki	Górny Śląsk	28,1	24,8
Piekarnie	Warszawa	69,8	70,0
Cukrownie	woj. centralne	84,4	87,2
	woj. poznańskie	37,0	42,0
Budowlany	Warszawa	72,8	127,6
	Łódź	100,0	88,2
	Kraków	100,0	116,1
	Lwów	100,0	101,1
	Poznań	63,5	85,2
	Katowice	60,0	97,7

Na podstawie: J. Derengowski, Płace robotników przemysłowych w Polsce w latach 1924-1929, „Statystyka Pracy”, Rocznik IX, zeszyt 2, 1930, s. 124.

Tabl. 183. **PRZECIĘTNY ZARÓBEK ROBOTNIKÓW WEDŁUG GAŁĘZI PRZEMYSŁU PRZETWÓRCZEGO I KWALIFIKACJI W SIERPNIU 1936 R.^a**

Wyszczególnienie	Ogółem	Wykwali- fikowani	Niewy- kwalifiko- -wani	Nie za- trudnie- ni przy produk- cji ^b	Ogółem	Wykwali- fikowani	Niewy- kwalifiko- -wani	Nie zatrud- nieni przy produkcji
	mężczyźni				kobiety			
	przeciętny zarobek tygodniowy w złotych							
O g ó ł e m	31,54	40,15	22,51	33,06	20,27	23,56	16,55	18,02
Przemysły:								
Mineralny (cegielnie, huty szkła, itp.) . . .	23,39	29,41	19,86	23,67	12,23	15,26	11,32	12,71
Metalowy	37,56	46,01	27,93	34,18	17,51	18,29	16,78	19,05
Elektrotechniczny . .	38,43	49,91	23,88	40,00	20,36	24,28	21,09	19,78
Chemiczny	42,26	51,65	33,08	42,07	19,57	26,67	16,60	18,90
Włókienniczy	33,44	36,98	27,12	36,19	22,01	24,00	18,60	18,32
Papierniczy	37,83	50,24	26,91	36,67	17,28	22,70	13,42	19,43
Skórzany	36,33	48,32	28,34	31,82	18,41	22,48	18,60	22,61
Drzewny	17,12	23,78	13,61	18,62	12,25	14,72	10,19	9,93
Spożywczy	29,30	37,78	23,13	31,64	25,37	31,99	21,17	18,67
cukrownie	22,15	34,09	16,03	23,10	9,88	16,50	8,92	10,04
browary	28,97	37,58	24,24	33,41	14,00	12,90	12,05	15,48
państwowe fabryki wyrobów tytonio- wych	52,73	61,93	47,42	57,50	38,47	38,90	36,95	34,91
Odzieżowy	30,95	38,92	22,51	33,43	16,47	17,22	14,99	16,06
Budowlany	31,59	40,98	24,45	29,38	12,36		11,55	14,40
Poligraficzny	57,05	71,15	28,18	36,76	19,77	22,65	14,43	27,58

^a Na podstawie badania GUS.

^b Szoferzy, woźnice, woźni, dozorczy, sprzątaczk, posługaczki, dozorcynie.

Na podstawie: „Statystyka Pracy”, Rocznik XVII, zeszyt 1, 1938, s. 36-37.

Tabl. 184. **PODZIAŁ ROBOTNIKÓW WEDŁUG WYSOKOŚCI ZAROBKU TYGODNIOWEGO W 1933 R.**

Wyszczególnienie	Prze- ciętny zarobek w zł	Odsetek robotników o przeciętnym zarobku tygodniowym w zł								
		10 i mniej	11-20	21-30	31-40	41-50	51-60	61-70	71-80	81 i więcej
O g ó ł e m	24,3	22,7	29,7	20,0	11,6	6,7	3,8	2,2	1,3	2,0
Górnictwo	37,7	5,4	16,4	20,6	19,5	14,5	11,3	6,2	3,0	3,1
Hutnictwo	46,2	4,3	13,3	17,6	17,5	14,2	9,6	7,1	6,1	10,3
Przemysł przetwórczy										
wielki i średni	27,4	11,8	28,3	26,6	15,3	8,1	4,2	2,3	1,3	2,1
drobny	22,8	21,9	30,6	23,6	11,7	5,8	2,8	1,5	0,8	1,3
Rzemiosło	18,4	32,9	35,2	16,9	7,5	3,6	1,7	0,9	0,5	0,8
Chałupnictwo	14,0	44,7	37,7	10,6	3,6	1,7	0,7	0,4	0,2	0,4
Handel, ubezpieczenia, transport	22,5	20,8	32,7	23,4	11,3	5,6	2,7	1,4	0,8	1,3
Inne ^a	40,9	3,9	13,2	20,1	19,8	14,4	8,7	6,3	5,2	8,4
Roboty publiczne	14,1	47,2	37,1	6,7	3,7	2,9	1,0	0,4	0,5	0,5

^a Elektrownie, wodociągi, warsztaty kolejowe i wytwórnie wojskowe.

Na podstawie: T. Czajkowski, Próba szacunkowego obliczenia skali zarobków robotniczych w Polsce, „Statystyka Pracy”, Rocznik XIII, zeszyt 4, 1934, s. 234.

Tabl. 185. **PODZIAŁ ROBOTNIKÓW PRZEMYSŁOWYCH WEDŁUG WYSOKOŚCI ZAROBKU TYGODNIOWEGO I GAŁĘZI PRZEMYSŁU W 1936 R.^a**

Wyszczególnienie	Prze- ciężny zarobek w zł	Odsetek robotników o przeciętnym zarobku tygodniowym w zł								
		do 9,99	10- 19,99	20- 29,99	30- 39,99	40- 49,99	50- 59,99	60- 69,99	70- 79,99	80 i więcej
Mężczyźni	31,36	8,2	21,8	26,3	19,3	10,6	5,7	3,4	2,0	2,7
Kobiety	20,21	12,8	40,9	33,4	8,8	2,6	0,9	0,5	0,1	0,0
Młodociani:										
chłopcy	9,35	62,4	33,0	4,0	0,5	0,1	-	-	-	-
dziewczęta	10,54	54,9	38,7	5,8	0,6	-	-	-	-	-
Przemysł:										
Mineralny	20,59	19,3	38,0	23,1	11,9	4,5	1,8	0,8	0,3	0,3
Metalowy	33,38	10,1	20,7	21,6	18,2	11,3	6,8	4,4	2,9	4,0
Elektrotechniczny	30,61	9,5	24,0	25,9	17,0	9,3	5,5	3,5	2,2	3,1
Chemiczny	34,91	3,8	19,5	24,3	19,3	12,5	8,1	5,7	3,5	3,3
Włókienniczy	27,14	3,4	26,0	40,0	18,4	7,0	2,4	1,2	0,6	1,0
Papierniczy	29,44	14,2	25,0	18,4	15,4	12,9	7,1	3,6	1,3	2,1
Skórzany	32,72	4,0	21,6	28,2	19,6	12,8	6,5	2,8	1,4	3,1
Drzewny	16,19	29,1	43,3	19,2	5,8	1,8	0,5	0,2	0,0	0,1
Spożywczy	27,56	12,8	28,6	23,3	14,1	9,1	5,9	3,5	1,5	1,2
Odzieżowy	21,45	14,6	40,5	25,4	10,5	4,2	2,2	1,3	0,6	0,7
Budowlany	31,43	7,5	18,3	30,2	19,6	12,1	7,3	2,5	1,1	1,4
Poligraficzny	40,98	11,4	22,4	15,0	13,8	7,5	5,7	6,1	4,8	13,3

^a Na podstawie specjalnej ankiety GUS, która objęła w 1936 r. 4287 zakładów zatrudniających ponad 20 robotników. Badaniem objęto 467,8 tys. robotników. W 1937 r. i 1938 r. zakres badań został rozszerzony.

Na podstawie: „Statystyka Pracy”, Rocznik XVI, zeszyt 3, 1937, s. 170-187; Mały Rocznik Statystyczny 1939, Warszawa 1939, s. 272-273.

Tabl. 186. **PODZIAŁ ROBOTNIKÓW PRZEMYSŁOWYCH WEDŁUG ZAROBKÓW TYGODNIOWYCH W UKŁADZIE WOJEWÓDZKIM W SIERPNIU 1936 R.**

Województwa	Robotnicy objęci badaniem w tys.	Odsetek robotników o zarobkach tygodniowych w zł		
		mniej niż 10	od 10 do 50	50 i więcej
POLSKA	467,8	10,9	79,5	9,6
M. st. Warszawa	51,6	5,0	69,8	25,2
Warszawskie	32,8	9,6	79,0	11,4
Łódzkie	125,0	3,6	90,1	6,3
Kieleckie	53,2	13,1	82,9	4,0
Lubelskie	8,8	28,6	66,4	5,0
Białostockie	14,1	10,2	85,7	4,1
Wileńskie	3,5	25,7	67,4	6,9
Nowogródzkie	3,0	51,7	47,5	0,8
Poleskie	3,7	19,5	79,9	0,6
Wołyńskie	7,2	39,6	59,4	1,0
Poznańskie	37,9	12,3	80,8	5,9
Pomorskie	13,6	10,3	85,0	4,7
Śląskie	42,4	7,7	74,4	17,9
Krakowskie	37,7	10,9	77,4	11,7
Lwowskie	19,8	23,1	68,6	8,3
Stanisławowskie	10,4	42,5	56,5	1,0
Tarnopolskie	3,0	38,7	57,9	3,4

Na podstawie: „Statystyka Pracy”, Rocznik XVI, zeszyt 3, 1937, s. 168-169.

Tabl. 187. **PODZIAŁ ROBOTNIKÓW PRZEMYSŁOWYCH WEDŁUG WYSOKOŚCI ZAROBKU TYGODNIOWEGO, RODZAJU ZAKŁADÓW I REGIONÓW KRAJU W LATACH 1929-1938**
Stan na sierpień

Wyszczególnienie	Odsetek robotników o zarobkach tygodniowych w zł								
	poniżej 10	10-20	20-30	30-40	40-50	50-60	60-70	70-80	80 i więcej
Ogółem									
1929	5,6	16,1	19,0	18,1	13,5	9,7	6,4	4,5	7,1
1932	9,3	25,5	26,1	18,1	9,4	4,8	2,7	1,6	2,5
1933	11,1	26,8	27,0	16,6	8,4	4,3	2,4	1,3	2,1
1934	12,2	29,3	26,3	15,4	7,8	3,7	2,2	1,2	1,9
1935	11,4	28,7	27,6	15,2	7,9	3,9	2,2	1,3	1,8
1936	10,9	28,1	27,9	15,6	7,9	4,1	2,4	1,3	1,8
Zakłady z umowami zbiorowymi . .	6,6	25,1	32,7	17,7	8,5	4,1	2,3	1,3	1,7
Zakłady bez umów zbiorowych . . .	16,4	31,8	21,9	12,9	7,0	4,1	2,5	1,4	2,0
1937 ^a	9,8	24,9	26,2	18,1	9,4	5,0	2,8	1,5	2,3
1938 ^a	9,4	24,7	25,5	17,8	9,6	5,5	3,2	1,7	2,6
1938									
Mężczyźni	6,3	19,8	23,0	20,4	12,4	7,4	4,5	2,5	3,7
Kobiety	11,7	35,1	34,2	13,6	3,6	1,3	0,3	0,1	0,1
Zakłady zatrudniające robotników:									
do 49	16,4	32,7	24,0	13,4	6,4	3,2	1,7	0,9	1,3
50-199	12,3	28,1	24,4	16,7	8,6	4,3	2,4	1,3	1,9
200 i więcej	7,0	21,9	26,2	19,1	10,5	6,3	3,8	2,1	3,1
1938									
M. st. Warszawa	5,2	17,7	18,5	17,9	12,1	9,5	7,1	3,9	8,1
Województwa:									
Centralne	7,2	22,5	29,7	20,9	9,7	4,4	2,3	1,3	2,0
Wschodnie	25,6	38,4	19,9	9,0	3,9	1,7	0,8	0,3	0,4
Poznańskie i pomorskie	10,9	28,9	26,3	16,7	8,8	4,6	2,1	0,9	0,8
Śląskie	8,3	18,3	24,2	16,3	11,6	9,1	6,2	3,3	2,7
Południowe	14,2	33,4	20,8	13,2	8,2	4,9	2,5	1,3	1,5

^a Ilość zakładów i zasięg badania poszerzony w stosunku do lat ubiegłych.

Uwaga: Przeciętny zarobek tygodniowy robotników wahał się od 26,7 do 29,9 złotych.

Na podstawie: Z. Landau, J. Tomaszewski, Robotnicy przemysłowi w Polsce. Materialne warunki bytu 1918-1939, Warszawa 1971, s. 315; Mały Rocznik Statystyczny 1939, Warszawa 1939, s. 273.

Tabl. 188. **PROCENTOWY ROZKŁAD RODZIN ROBOTNICZYCH WEDŁUG WYSOKOŚCI MIESIĘCZNEGO DOCHODU NA JEDNOSTKĘ KONSUMPCYJNĄ W 1937 R.**

Miasta	Odsetek rodzin o miesięcznym dochodzie nominalnym na jednostkę konsumpcyjną w zł								
	15 i mniej	15-20	20-30	30-40	40-50	50-60	60-70	70-80	80-90
Warszawa . . .	21	3	7	11	12	11	10	7	18
Łódź	18	3	8	14	12	12	11	8	14
Śląsk	18	2	6	10	12	11	10	9	12
Lwów	21	9	16	16	11	8	5	4	10
Poznań	18	3	7	10	14	15	12	9	12
Wilno	26	9	16	14	10	8	7	3	7

Uwaga: Średni dochód rodzinny miesięcznie na jednostkę konsumpcyjną wynosił: w Warszawie 46,66 zł, w Łodzi 45,83 zł, na Śląsku 51,82 zł, we Lwowie 32,50 zł, w Poznaniu 48,57 zł i w Wilnie 29,37 zł.

Na podstawie: J. Wojtyniak, Podział rodzin robotniczych według zamożności, „Statystyka Pracy”, Rocznik XVII, zeszyt 3, 1938, s. 118-119.

Tabl. 189. **PRZECIĘTNE MIESIĘCZNE ZAROBKI PRACOWNIKÓW UMYSŁOWYCH OBJĘTYCH UBEZPIECZENIEM EMERYTALNYM ZUS^a W LATACH 1928-1935**

Wyszczególnienie	Liczba pracowników w tys.	Odsetek pracowników o przeciętnych zarobkach miesięcznych w zł					
		poniżej 120	120-180	180-360	360-480	480-720	720 i więcej
O g ó ł e m							
1928	225,1	10,5	16,8	40,3	11,9	11,4	9,1
1930	247,2	10,2	13,8	38,1	12,9	13,4	11,6
1933	232,3	16,6	20,0	37,9	9,6	9,2	6,7
1935	279,0	26,1	21,6	32,4	7,8	7,7	4,4
1935 ^b							
Mężczyźni	196,6	20,8	19,4	33,9	9,5	10,3	6,1
Kobiety	82,4	38,6	26,7	28,9	3,8	1,7	0,3
Województwa:							
Centralne	38,1	30,9	26,1	34,7	5,3	2,6	0,4
Wschodnie	6,1	52,9	28,8	17,1	1,0	0,1	0,1
Poznańskie i pomorskie	16,0	48,7	28,0	21,1	1,4	0,8	0,0
Góry Śląsk	5,6	31,4	25,7	34,3	5,2	2,9	0,5
Południowe	19,6	44,1	26,3	25,8	2,9	0,8	0,1

a Pracownicy umysłowi zatrudnieni w przemyśle, rolnictwie, transporcie, handlu i usługach, w biurach i szkołach (bez nauczycieli). Ubezpieczeniu emerytalnemu w ZUS nie podlegali etatowi pracownicy państwowi i samorządowi, stąd powyższe dane ich nie dotyczą.

b W 1935 r. przeciętny miesięczny zarobek mężczyzny wynosił 280,5 zł, kobiety 170,8 zł.

Uwaga: Kwota zarobku oparta dla lat 1928-1933 na płacy podstawowej (służącej za podstawę wymiaru składek i świadczeń) w grudniu.

Na podstawie: Mały Rocznik Statystyczny 1939, Warszawa 1939, s. 276-277.

Tabl. 190. **PLACE MIESIĘCZNE PRACOWNIKÓW UMYSŁOWYCH
W LATACH 1930 I 1933 WEDŁUG POZIOMU WYKSZTAŁCENIA**

Wykształcenie	1930		1933	
	mężczyźni	kobiety	mężczyźni	kobiety
	w złotych			
Niższe	319	237	273	203
Średnie	395	251	331	209
Wyższe	686	371	580	284

Na podstawie: T. Bartnicki, T. Czajkowski, Struktura zatrudnienia i zarobki pracowników umysłowych, Warszawa 1936, s. 129.

Tabl. 191. **PLACE MIESIĘCZNE NIEKTÓRYCH PRACOWNIKÓW PAŃSTWOWYCH
W WARSZAWIE (Z 20% DODATKIEM SPOŁECZNYM ORAZ Z
DODATKIEM NA ŻONĘ I DWOJE DZIECI) W 1925 I 1927 R.**

Kategoria pracowników	Kategoria płac	III 1925	III 1927
Administracja ogólna			
Podsekretarz stanu	III	1044	1245
Naczelnik wydziału	V	683	813
Referendarz, starosta	VII	415	490
Rejestrator	X	275	321
Woźny	XIII	210	242
Szkolnictwo			
Profesor zwyczajny	IV	991	1082
Nauczyciel szkoły średniej	VIII	349	407
Nauczyciel szkoły powszechnej	X b	285	333
Sądownictwo			
Sędzia sądu:			
najwyższego	D	995	1188
apelacyjnego	C	798	961
okręgowego	B	633	756
pokoju, powiatowego	A	464	547
Wojsko			
Generał dywizji	III	1044	1536
Pułkownik	V	683	1011
Kapitan	VII	415	564
Porucznik	VIII	349	443
Kapral	XIII	210	241
Policja			
Komisarz	VII	415	490
Posterunkowy	XIII	210	242
Koleje państwowe			
Funkcjonariusz	IX	305	356
Funkcjonariusz	XII	171	197

Uwaga: W 1925 r. przeciętne płace urzędników bankowych mężczyzn (z dodatkami) wahały się od 620 zł w Banku Polskim do 390 zł w bankach prywatnych.

Do 1925 r. płace urzędników państwowych regulowane były według mnożnej, której wysokość ustalana była w zależności od kształtowania się kosztów utrzymania w Warszawie.

Na podstawie: Płace w Polsce w okresie od 1924 r. do marca 1927 r., (autor Jan Derengowski), „Statystyka Pracy”, Rocznik VI, zeszyt 2, 1927, s. 132.

Tabl. 192. **PLACE MIESIĘCZNE PRACOWNIKÓW PAŃSTWOWYCH,
ZAWODOWYCH WOJSKOWYCH ORAZ PRACOWNIKÓW
PRZEDSIĘBIORSTW PAŃSTWOWYCH W 1939 R.**

Wyszczególnienie (grupy uposażenia)	Uposażenie zasadnicze w złotych	Liczba etatów
Administracja cywilna i nauczycielstwo^a		
IV	1000	743
V	700	1353
VI	450	7088
VII	335	16136
VIII	260	28622
IX	210	45352
X	160	26468
XI	130	22449
XII	100	3503
Sędziowie i prokuratorzy		
I	1100	207
II	800	486
III	575	1570
IV	425	1382
Policja państwowa		
inspektor	700	
komisarz	335	
posterunkowy	150	
Zawodowi wojskowi^b		
marszałek	3000	
generał dywizji	1500	
pułkownik	632	
kapitan	345	
porucznik	265	
kapral	137	
PKP oraz Polska Poczta, Telegraf i Telefon		
1	1000	23
4	450-350	1330
8	260-175	18026
10	200-120	19999
14	100	3222

a Łącznie z 12 grupami uposażeń, w grupie I-III najwyżsi urzędnicy państwowi z premierem na czele, łącznie 57 etatów.

b Poza Warszawą, samotni (nie utrzymujący rodzin).

c Nieco odmienne grupy uposażenia: wyższe stawki w PKP; w PKP było 14 grup uposażenia, w PPTiT - 11 grup.

Tabl. 192. **PLACE MIESIĘCZNE PRACOWNIKÓW PAŃSTWOWYCH ZAWODOWYCH WOJSKOWYCH ORAZ PRACOWNIKÓW PRZEDSIĘBIORSTW PAŃSTWOWYCH W 1939 R. (dok.)**

Uwaga: Do niektórych stanowisk przywiązane były dodatki funkcyjne i dodatki lokalne. Od 1 stycznia 1936 r.

Dodatki funkcyjne: były zróżnicowane dla poszczególnych grup pracowników państwowych. W administracji ogólnej wahały się od 3000 zł do 50 zł; w szkolnictwie od 500 zł do 5 zł, w sądownictwie od 2000 zł do 50 zł, w policji państwowej od 800 zł do 40 zł, w wojsku od 3000 zł do 75 zł, w PKP od 600 zł do 25 zł, w PPTiT od 500 zł do 30 zł.

Dodatki lokalne: 20% w Gdyni, średnio 15% w Warszawie, średnio 10% na Helu i w miastach: Katowice, Chorzów, Tarnowskie Góry, Mysłowice, Cieszyn, Bielsko Biala; otrzymywali je wszyscy funkcjonariusze państwowi (wojskowi zamiast dodatków mieli wyższe uposażenie zasadnicze).

Od 1 stycznia 1936 r. uposażenie zasadnicze wraz z dodatkami zostało obciążone podatkiem specjalnym.

Na podstawie: Mały Rocznik Statystyczny 1939, Warszawa 1939, s. 278-279.

Tabl. 193. **WSKAŹNIKI PŁAC ROBOTNIKÓW W PRZEMYŚLE W LATACH 1921-1938^a**

Lata	Płace godzinne 1928 = 100	
	nominalne	realne
1921	.	54
1922	.	76
1923	.	89
1924	63	59
1925	70	62
1926	78	90
1927	91	91
1928	100	100
1929	107	107
1930	106	115
1931	99	119
1932	91	122
1933	84	125
1934	81	129
1935	79	132
1936	79	136
1937	82	132
1938	86	141

^a Do 1931 r. na podstawie danych o stawkach płac, od stycznia 1932 r. na podstawie danych o zarobkach godzinnych przy nadaniu poszczególnym gałęziom stałych wag.

Wskaźniki płac realnych otrzymano poprzez podzielenie wskaźników płac nominalnych przez wskaźniki kosztów utrzymania.

Inne wskaźniki płac nominalnych i realnych podał J. Derengowski: traktując rok 1927 jako bazowy (=100%) wskaźnik płac realnych w 1924 r. = 116,6%, w 1925 r. = 102,5%, w 1926 r. = 92,8%, 1928 r. = 107,5%, 1929 r. = 113,1%. Różnice wynikają ze stosowania odmiennych metod obliczeń. J. Derengowski, Płace robotników przemysłowych w Polsce w latach 1924-1929, „Statystyka Pracy” Rocznik IX, zeszyt 2, 1930, s. 116.

Na podstawie: Mały Rocznik Statystyczny 1939, Warszawa 1939, s. 274.

Tabl. 194. **WSKAŹNIKI PŁACY REALNEJ I FUNDUSZU PŁAC REALNYCH
W LATACH 1924-1939 W WIELKIM I ŚREDNIM PRZEMYŚLE**

Lata	Płaca realna	Fundusz płac realnych	Przeciętne miesięczne płace robotnicze w wielkim i średnim przemyśle (w zakładach zatrudniających 20 i więcej robotników)	
			w złotych	1928=100
1924	89		180,81	105,3
1925	86	73	163,44	95,1
1926	74	62	122,77	71,5
1927	88	82	166,37	96,8
1928	100	100	171,79	100,0
1929	109	108	203,82	118,6
1930	115	97	152,06	88,5
1931	124	85	143,20	83,4
1932	129	68	121,63	70,8
1933	127	68	112,33	65,4
1934	132	79	108,51	63,2
1935	134	85	105,77	61,6
1936	136	95	134,84	78,5
1937	132	106	143,98	83,8
1938	141	122	145,89	84,9
1939	141	122	145,89	84,9

a Wskaźniki płacy realnej obliczane przez różnych autorów nieco się od siebie różnią. Por. Z. Landau, J. Tomaszewski, Robotnicy przemysłowi w Polsce 1918-1939, Warszawa 1971, s. 429-432 oraz 599-600.

Uwaga: W czasie kryzysu 1929-1935 pomimo spadku przeciętnej płacy w złotych (nominalnej) następował wzrost płacy realnej spowodowany wyższym od płac spadkiem cen. Wskaźnik funduszu płac realnych wynikał z kształtowania się 2 wielkości: stawek płac realnych i wielkości zatrudnienia.

Na podstawie: H. Jędruszczak, Płace robotników przemysłowych w Polsce w latach 1924-1939, Warszawa 1964, s. 275 i 290.

Tabl. 195. WSKAŹNIKI REALNYCH PŁAC ROBOTNICZYCH W LATACH
1924-1929 WEDŁUG GAŁĘZI PRZEMYSŁU I REGIONÓW KRAJU

Wyszczególnienie	1924		1925	1926	1927	1928	1929
	28 II	koniec grudnia					
	przeciętna 1927=100						
Kopalnie węgla kamiennego							
Zagłębie Dąbrowskie . . .	118,0	91,1	81,9	85,1	105,2	108,4	123,7
Zagłębie Górnślaskie . . .	123,0	89,1	77,2	98,5	105,4	109,7	118,8
Przemysł naftowy (Borysław)	85,4	86,0	81,2	98,3	98,4	104,2	100,1
Huty żelaza (Górný Śląsk) . .	133,3	93,4	83,0	107,9	107,8	128,5	130,3
Przemysł metalowy:							
Warszawa	113,6	94,6	120,1	115,0	123,8	132,2	131,0
Łódź	124,2	103,4	100,6	95,4	99,0	111,1	110,1
Lublin	138,4	119,8	106,8	91,9	102,7	111,6	110,6
Poznań	107,3	96,6	91,0	93,8	100,8	123,2	131,8
Bydgoszcz	100,3	87,0	90,1	87,3	104,7	122,4	127,5
Górný Śląsk	155,4	96,8	85,6	94,0	108,7	111,3	124,6
Tkalnie bawełny (Łódź) . . .	114,4	104,9	88,6	94,5	99,4	106,9	105,9
Przemysł chemiczny							
Górný Śląsk	.	100,0	88,8	89,6	108,7	132,1	133,9
Cukrownie							
woj. centralne	89,8	95,8	90,5	98,5	101,2	100,9	103,6
woj. zachodnie	.	98,5	90,7	93,2	102,3	108,2	118,1
Przemysł budowlany							
Warszawa	142,5	118,3	104,8	90,7	107,7	126,8	133,7
Łódź	126,9	105,7	93,9	81,2	112,6	124,1	122,9
Kraków	.	111,0	98,5	85,3	117,3	132,1	130,9
Lwów	83,1	90,4	92,4	93,2	114,2	119,4	128,9
Poznań	97,5	103,2	105,7	91,5	114,0	140,0	151,9
Katowice	148,5	97,8	89,0	90,0	107,1	116,3	132,1

Na podstawie: J. Derengowski, Płace robotników przemysłowych w Polsce w latach 1924-1929, „Statystyka Pracy”, Rocznik IX, zeszyt 2, 1930, s. 120.

Tabl. 196. **WSKAŹNIKI SUM WYPŁACONYCH ROBOTNIKOM W WIELKIM I ŚREDNIM PRZEMYSŁE W LATACH 1929-1938**
Wartość realna

Gałęzie przemysłu	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938
	1928=100										
O g ó ł e m^a	100	108	97	85	68	68	79	85	95	106	122
Górnictwo ^a	100	124	118	118	86	77	80	77	80	97	110
węglowe	100	126	119	123	92	81	84	81	83	99	111
rud żelaza	100	98	74	48	14	21	29	40	62	112	141
rud cynku i ołowiu	100	106	112	64	25	31	38	36	41	54	61
Hutnictwo	100	110	104	88	57	71	86	95	107	121	138
żelaza	100	110	101	87	57	74	90	103	117	132	151
cynkowe i ołowiane	100	110	119	93	58	57	65	60	64	75	80
Przemysł przetwórczy	100	105	91	77	65	66	77	85	97	106	123
mineralny	100	110	89	63	49	52	66	78	97	107	120
metalowy i elektrotechniczny	100	106	94	81	71	70	81	90	106	122	149
chemiczny	100	110	113	93	81	85	97	103	115	127	144
włókienniczy	100	96	76	74	66	72	86	95	105	107	121
papierniczy	100	108	112	91	88	92	107	114	126	132	149
skórzany	100	90	90	73	77	84	100	109	116	113	117
drzewny	100	101	91	62	49	52	62	69	80	91	99
spożywczy	100	107	104	86	73	65	73	76	83	89	99
odzieżowy	100	111	97	82	65	75	92	90	94	94	108
budowlany	100	113	83	57	29	24	33	39	49	60	77
poligraficzny	100	106	106	98	85	86	93	100	106	102	112

^a Bez kopalń ropy naftowej i soli.

Uwaga: Zmiany wskaźnika sum wypłaconych robotnikom były konsekwencją zmian stawek płac realnych i wielkości zatrudnienia.

Na podstawie: Mały Rocznik Statystyczny 1939, Warszawa 1939, s. 275.

Tabl. 197. **PŁACE NOMINALNE I REALNE URZĘDNIKÓW PAŃSTWOWYCH W LATACH 1918-1933 (PRZECIĘTNA MIESIĘCZNA)**

Lata	Grupy uposażenia								Koszty utrzymania rodzin prac. umysłowych
	V	VII	IX	XI	V	VII	IX	XI	
	w złotych w złocie				1928=100				
1918	1840	1073	767	460	70,2	71,7	76,9	62,4	338,9
1919	808	529	357	235	46,2	53,7	54,9	48,1	226,1
1920	289	201	149	98	37,4	45,4	51,0	45,0	97,3
1921	166	122	94	63	34,2	44,6	51,9	47,4	64,4
1922	200	145	110	72	50,3	63,6	72,5	63,3	51,9
1923	233	164	122	80	47,8	58,7	65,9	58,3	62,2
1924	859	492	335	248	102,5	102,7	105,1	105,0	108,3
1925	980	562	375	279	108,8	109,2	109,5	109,9	116,3
1926	638	365	242	180	92,6	92,9	92,8	93,2	88,8
1927	749	431	278	211	99,1	99,9	96,9	98,9	97,6
1928	774	442	294	218	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1929	854	491	320	241	104,8	105,4	103,4	105,0	105,4
1930	872	502	325	245	111,1	112,0	108,8	111,0	101,4
1931	733	422	273	207	103,1	104,1	101,0	103,2	91,8
1932	645	372	239	182	101,2	102,0	98,6	101,4	82,4
1933	645	372	239	182	110,2	111,3	107,5	110,6	75,6

Na podstawie: P. Burakowski, Płace urzędników państwowych w Warszawie w latach 1918-1933, „Statystyka Pracy”, Rocznik XIII, zeszyt 4, 1934, s. 190-194.

Tabl. 198. **STRUKTURA PRZECIĘTNYCH ROZCHODÓW
W GOSPODARSTWACH DOMOWYCH ROBOTNIKÓW WEDŁUG
KIERUNKÓW KONSUMPCJI W 1928 I 1938 R.^a**

Wyszczególnienie	Gospodarstwa domowe o liczbie osób				
	2	3	4	5	6 i więcej
	w % ogółem				
1928					
O g ó ł e m	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Żywność	39,9	54,1	54,7	59,3	59,6
Alkohol i tytoń	8,8	5,6	4,0	3,0	3,1
Odzież i obuwie	23,5	14,3	14,9	15,1	15,3
Mieszkanie	3,6	8,1	8,4	7,1	6,2
Opał i światło	3,8	4,9	4,4	4,1	4,3
Higiena i zdrowie	3,4	2,5	2,2	2,1	1,9
Kultura i oświata	2,5	2,0	3,5	2,8	2,1
Komunikacja	2,4	0,6	1,0	0,8	1,2
Pozostałe	12,1	7,9	6,9	5,7	6,3
1938					
O g ó ł e m	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Żywność	33,2	36,4	40,6	41,3	46,0
Alkohol i tytoń	4,2	3,3	3,4	3,3	2,0
Odzież i obuwie	15,6	12,6	12,3	11,8	15,1
Mieszkanie	10,9	17,0	15,2	16,1	10,2
Opał i światło	5,5	4,8	4,2	4,1	3,7
Higiena i zdrowie	5,6	5,5	5,6	3,4	2,5
Kultura i oświata	4,2	4,7	4,3	4,2	4,7
Komunikacja	1,6	3,9	2,4	2,0	1,5
Pozostałe	19,2	11,8	12,0	13,8	14,3

^a Na podstawie badań budżetów rodzinnych. W 1928 r. objęto nimi 93 rodziny robotnicze z dużych miast, w 1938 r. - 73 rodziny robotnicze. Badania nie obejmowały osób samotnych.

Na podstawie: Polska 1918-1988, GUS Warszawa 1989, s. 52.

Tabl. 199. **WYDATKI W SCHEMATACH DLA BADANIA KOSZTÓW
UTRZYMANIA RODZIN PRACOWNIKÓW UMYSŁOWYCH
I ROBOTNICZYCH**

Dziedziny produkcji	Miesięczny koszt utrzymania według cen z maja 1932 r. dla:			
	pracowników umysłowych	robotników	pracowników umysłowych	robotników
	w złotych		w % ogółem	
O g ó ł e m	141,26	43,76	100,0	100,0
Produkcja rolna (łącznie z artykułami w tym:				
zbożowa i kartofle	10,59	10,66	7,5	24,4
jarzyn, owoców i strączkowych	7,53	0,89	5,3	2,0
zwierzęce	27,20	10,06	19,2	23,0
art. kolonialne	2,92	0,76	2,1	1,7
drewno	0,51	0,45	0,4	1,0
Produkcja przemysłowa	42,47	12,16	30,1	27,8
w tym:				
węgiel	3,60	1,95	2,6	4,5
sól	0,18	0,17	0,1	0,4
wyroby przemysłów przetwórczych elektryczności	37,07 1,62	10,04 -	26,2 1,2	22,9 -
Korzystanie z dóbr i usługi	50,04	8,78	35,4	20,1
w tym:				
najem mieszkania	21,15	6,03	15,0	13,8
usługi osobiste i komunikacja ^a	7,23	0,42	5,1	1,0
cukiernie i pensjonaty	1,52	-	1,1	-
widowiska	1,19	0,13	0,8	0,3
szkoła, dziennikarstwo, literatura ^b	3,50	1,26	2,5	2,8
organizacje społeczne i sportowe	1,94	-	1,4	-
koleje, tramwaje, poczta	7,56	0,52	5,3	1,2
inne ^c	5,95	0,42	4,2	1,0

^a Bez kolei i tramwajów.

^b Książki, gazety, itp.

^c Usługi rzemiosła odzieżowego, nie wchodzące do przemysłu odzieżowego.

Na podstawie: Z. Landau, Wskaźnik kosztów utrzymania pracowników umysłowych, w: „Statystyka Pracy”, Rocznik XII, zeszyt 1, 1933, s. 18-19.

Tabl. 200. **PRZECIĘTNE NORMY WYDATKÓW NA JEDNOSTKĘ
KONSUMPCYJNĄ W RODZINACH PRACOWNIKÓW
UMYSŁOWYCH W MAJU 1932 R.^a**

Grupy wydatków	Wydatki miesięczne na jednostkę konsumpcyjną w grupach zamożności w złotych				
	przeciętne	do 120	120-150	150-250	ponad 250
O g ó ł e m^b	137,28	91,50	127,98	169,17	281,58
Żywność	49,68	34,49	46,55	61,99	74,45
Alkohol	0,87	0,05	1,05	1,47	1,51
Tytoń i papierosy	3,17	3,18	2,55	3,03	3,93
Opał i światło	8,34	6,74	8,23	9,49	13,18
Komorne	21,20	12,46	24,34	25,19	47,26
Urządzenie i utrzymanie mieszkania	6,49	3,11	2,34	7,07	23,57
Higiena i zdrowie	5,34	3,40	3,54	7,36	11,79
Odzież i obuwie	19,78	12,24	19,83	25,21	41,57
Kultura, oświata, wydatki społeczne	8,99	3,84	8,48	11,41	26,52
Przejazdy	6,40	4,42	7,18	6,79	13,07
Usługi osobiste	5,40	2,57	3,44	6,80	16,65
Letnisko wraz z podróżą	1,82	-	0,45	3,36	8,08

a Na podstawie ankiety o budżetach domowych przeprowadzonej w maju 1932 r. przez Radę Okręgową Unii Związków Zawodowych Pracowników Umysłowych w Warszawie.

b Poza podatkami, ubezpieczeniami, podarunkami i wydatkami niewyszczególnionymi.

Na podstawie: Z. Landau, Wskaźnik kosztów utrzymania pracowników umysłowych, w: „Statystyka Pracy”, Rocznik XII, zeszyt 1, 1933, s. 9. Por. też E. Otrębski, Wyniki badania budżetów domowych pracowników umysłowych przeprowadzonego w maju 1932 r., „Statystyka Pracy”, Rocznik XI, zeszyt 4, 1932, s. 345-348.

Tabl. 201. **ROBOTNICY^a W WIELKIM I ŚREDNIM PRZEMYSŁE
PRZETWÓRCZYM WEDŁUG DNI PRACY W TYGODNIU
W LATACH 1928-1938**

Lata	Ogółem	Pracujący pełny tydzień	Częściowo zatrudnieni		
			razem	pracujący	
				4-5 dni	1-3 dni
w % ogółem					
1928	100,0	87,9	12,1	10,9	1,2
1929	100,0	85,0	15,0	12,5	2,5
1930	100,0	79,5	20,5	15,6	4,9
1931	100,0	75,3	24,7	18,7	6,0
1932	100,0	64,3	35,7	24,7	11,0
1933	100,0	66,4	33,6	23,9	9,7
1934	100,0	70,5	29,5	21,2	8,3
1935	100,0	72,5	27,5	20,2	7,3
1936	100,0	73,0	27,0	19,6	7,4
1937	100,0	75,6	24,4	18,1	6,3
1938	100,0	77,4	22,6	17,1	5,5

a Robotnicy zatrudnieni przy produkcji, tj. bez dozorców, woźniców, urlopowanych, chorych, itp.

Na podstawie: Mały Rocznik Statystyczny 1939, Warszawa 1939, s. 264.

Tabl. 202. **PRZEPRACOWANE ROBOTNIKOGODZINY W WIELKIM I ŚREDNIM PRZEMYSŁE W LATACH 1928-1938**

Lata	Ogółem ^a		Górnictwo ^a		Hutnictwo		Przemysł przetwórczy	
	mln godz.	1928=100	mln godz.	1928=100	mln godz.	1928=100	mln godz.	1928=100
1928	1793,0	100,0	287,7	100,0	147,2	100,0	1358,1	100,0
1929	1811,4	101,0	322,1	112,0	147,6	100,3	1341,7	98,8
1930	1497,5	83,5	262,3	91,2	120,9	82,1	1114,3	82,0
1932	993,6	55,4	167,7	58,3	59,7	40,6	766,2	56,4
1933	987,2	55,1	145,2	50,5	66,1	44,9	775,9	57,1
1934	1115,3	62,2	146,8	51,0	74,9	50,9	893,6	65,8
1935	1185,3	66,1	139,1	48,3	80,0	54,3	966,2	71,1
1936	1298,8	72,4	143,1	49,7	86,3	58,6	1060,4	78,1
1937	1483,0	82,7	178,3	62,0	104,1	70,7	1200,6	88,4
1938	1598,4	89,1	183,2	63,7	114,1	77,5	1301,1	95,8

^a Bez kopalń ropy naftowej i soli.

Uwaga: W tym samym czasie wydajność pracy rosła: 1928 r. = 100%, ogółem 1933 r. = 115%, 1937 r. = 129%; górnictwo 1933 r. = 124%, 1937 r. = 135%, hutnictwo 1933 r. = 117%, 1937 r. = 142%, przemysł przetwórczy 1933 r. = 113%, 1937 r. = 127%.

Na podstawie: Mały Rocznik Statystyczny 1939, Warszawa 1939, s. 265.

Tabl. 203. **BEZROBOCIE W LATACH 1919-1938 (POZA ROLNICTWEM)**
Stan na koniec roku

Lata	Dane autorskie ^a	Dane PUPP ^b	Zatrudnieni na robotach publicznych ^c
1919	226	353 (V)	93
1921	173	52	20
1923	61	68	13
1925	252	204	23
1927		137	48
1929	139	185	38
1931	603-655	313	41
1933	940	343	58-85
1935	830-1156	403	78
1937	790	470	^d
1938	675	456	^d

^a J. Drecki, Bezrobocie w Polsce niepodległej, w: Bilans gospodarczy dziesięciolecia Polski Odrodzonej, t. II, Poznań 1929, s. 373, 379; S. Lewy, Szczunek bezrobocia pracowników najemnych poza rolnictwem w latach 1929-1936, „Studia i Materiały Instytutu Spraw Społecznych” 1938, nr 1, s. 14; J. Moraczewski, Rozważania nad położeniem publicznym i gospodarczym Polski, Warszawa 1938, s. 63.

^b Zarejestrowani w Państwowych Urzędach Pośrednictwa Pracy (stan w końcu roku; zimą i wczesną wiosną liczba zarejestrowanych bezrobotnych była największa).

^c Dane na lipiec; liczba zatrudnionych najwyższa była w miesiącach letnich, zimą spadła o przeciętnie 50%. Dotyczy robót publicznych finansowanych przez Fundusz Pracy.

^d Liczba przepracowanych robotniko-dni w milionach wynosiła w 1936/37 r. - 19,1, 1937/38 - 12,8. Dla porównania w roku 1935/36 - 16,9.

Na podstawie: Z. Landau, J. Tomaszewski, Robotnicy przemysłowi w Polsce. Materialne warunki bytu 1918-1939, Warszawa 1971, s. 525-530, 574; Mały Rocznik Statystyczny 1939, Warszawa 1939, s. 267-268, 276.

Tabl. 204. **WYDATKI NA OPIEKĘ SPOŁECZNĄ W LATACH 1927/28-1938/39^a**

Lata	Z budżetu Ministerstwa Opieki Społecznej				Związków samorządu terytorialnego i Skarbu Śląskiego	
	ogółem	w tym na opiekę nad:			związki samorządu terytorialnego ^a	Skarb Śląski
		dziećmi i młodzieżą	inwalidami i weteranami	bezrobotnymi ^b		
w mln zł						
1927/28	29,6	6,3	4,6	6,0	53,0	4,0
1929/30	36,3	9,4	6,8	10,0	70,4	16,8
1931/32	49,5	6,3	4,7	33,4	74,1	15,0
1933/34	58,0	4,9	3,5	47,1	69,2 ^b	7,9
1935/36	28,5	5,7	4,3	14,6	48,0	10,7
1937/38	14,6	5,2	5,4	2,5	53,5	13,4
1938/39 ^c	14,4	5,1	4,8	2,5	52,7	12,4
1939/40 ^c	20,4	5,2	4,4	8,8		

^a Opieka nad: dziećmi i młodzieżą, niezdolnymi do pracy, inwalidami wojennymi, ofiarami wojny, weteranami, od 1936 r. nad osobami zasłużonymi w walce o niepodległość, ofiarami klęsk żywiołowych, bezrobotnymi.

^b Łącznie z dopłatami na Fundusz Pracy (Fundusz Bezrobocia).

^c Preliminarze.

Uwaga: Pomocą społeczną zajmowały się ponadto stowarzyszenia opiekuńcze, fundacje, prowadzone było dożywianie dzieci i młodzieży, ochrony przyfabryczne, itp. Dzięki akcji m.in. Komitetów Pomocy Dzieciom i Młodzieży i Komitetu Pomocy Zimowej liczba dożywianych dzieci i młodzieży wynosiła 364 tys. w 1935/36 r. i 830 tys. w 1937/38 r., a wartość świadczeń w latach 1935-1938 ponad 30 mln zł.

Na podstawie: Mały Rocznik Statystyczny 1939, Warszawa 1939, s. 287, 291.

Tabl. 205. UBEZPIECZENIA SPOŁECZNE W LATACH 1925-1938

Wyszczególnienie	Ogółem	Województwa				
		centralne	wschodnie	poznańskie i pomorskie	śląskie ^a	południowe ^a
		przeciętna liczba ubezpieczonych w tysiącach				
Na wypadek choroby						
1925	1881 ^b	637	33	549	233	429
1929	2662	1042	136	620	280	584
1934	1816	843	124	226	178	445
1938	2254	1071	161	286	215	521
Od wypadków przy pracy						
1925	1209	.	.	278	190	.
1929	1865	.	.	260	222	.
1934	1829	849	121	242	169	448
1938	2273	1101	162	292	194	524
Ubezpieczenia emerytalne robotników ^c						
1925	534 ^c	-	-	339	195	.
1929	705	-	-	456	237	12
1934	1657	722	99	329	130	377
1938	2064	910	128	398	189	439
Ubezpieczenia emerytalne pracowników umysłowych						
1925	80	-	-	28	26	26
1929	249	114	19	46	30	40
1934	267	122	22	45	24	54
1938	343	160	30	55	29	69
Ubezpieczenia od bezrobocia robotników						
1925	595	304	9	56	151	75
1929	1002	490	35	115	209	153
1934	769	404	37	80	124	124
1938	1191	593	76	132	178	212
Ubezpieczenia od bezrobocia pracowników umysłowych						
1925	-	-	-	-	-	-
1929	249	114	19	46	34	36
1934	267	122	22	45	24	54
1939	340	158	30	55	33	64

^a W ubezpieczeniach na wypadek choroby, od wypadków w zatrudnieniu oraz emerytów, robotników i pracowników umysłowych; Śląsk Cieszyński łącznie z województwami południowymi.

^b Dane tylko kas chorych czynnych przez cały rok.

^c Bez Bractwa Górniczego w Krakowie i Kasy Brackiej w Borysławiu.

Tabl. 205. **UBEZPIECZENIA SPOŁECZNE W LATACH 1925-1938 (dok.)**

Uwaga: Ubezpieczenia obowiązkowe:

- na wypadek choroby i macierzyństwa robotników i pracowników umysłowych, państwowych, rolnych, leśnych; wprowadzone dekretem z 11 I 1919 r. i ustawą z 19 V 1920 r., prowadzone przez kasy chorych (od 1933 r. przez ubezpieczalnie społeczne);
- od wypadków przy pracy - na terenach zaboru pruskiego i austriackiego obowiązywały od lat 80-tych XIX w., na obszary ziem byłego zaboru rosyjskiego wprowadzone ustawą z 30 I 1924 r., która dotyczyła również robotników rolnych;
- emerytalne pracowników umysłowych (obowiązkowe) wprowadzone 24 XI 1927 r., robotników 28 III 1933 r.; oprócz ubezpieczenia obowiązkowego istniała możliwość ubezpieczenia się dobrowolnego;

- od bezrobocia robotników 18 VII 1924 r., pracowników umysłowych 24 XI 1927 r.

Do 1933 r. system ubezpieczeń był zróżnicowany (istnienie ubezpieczeń dzielnicowych, grup zawodowych, dobrowolnych kas emerytalnych itp.). 28 III 1933 r. tzw. ustawą scaleniową (ustawa o ubezpieczeniach społecznych) został on ujednolicony. Powołany Zakład Ubezpieczeń Społecznych normował, koordynował i kontrolował ubezpieczenia społeczne zarządzając funduszami:

- Ubezpieczenia Emerytalnego Robotników,
- Ubezpieczenia Emerytalnego Pracowników Umysłowych,
- Ubezpieczenia od Wypadków i Chorób Zawodowych,
- na Wypadek Braku Pracy Pracowników Umysłowych,
- Ubezpieczenia na Wypadek Chorób i Macierzyństwa.

Funduszem na wypadek bezrobocia robotników zarządzał Fundusz Bezrobocia, a od 1935 r. Fundusz Pracy.

Dla niektórych lat podział na województwa szacunkowy.

Na podstawie: Mały Rocznik Statystyczny 1939, Warszawa 1939, s. 306.

Tabl. 206. **ŚWIADCZENIA ZAKŁADÓW UBEZPIECZEŃ SPOŁECZNYCH W LATACH 1925-1938**

Lata	Osoby pobierające świadczenia w tys.		
	emerytalne	od wypadków w zatrudnieniu	na wypadek braku pracy
1925	118	63	47
1927	127	71	38
1929	149	96	26
1931	159	110	30
1933	171	105	57
1935	225	108	131
1938	263 ^a	126 ^a	79 ^a

^a 1937 r.

Uwaga: Patrz uwagi do tablicy poprzedniej.

Na podstawie: Encyklopedia Historii Gospodarczej do roku 1945, t. II, Warszawa 1981, s. 439; Mały Rocznik Statystyczny 1939, Warszawa 1939, s. 306-307.

Tabl. 207. **WYDATKI ZAKŁADÓW UBEZPIECZEŃ SPOŁECZNYCH NA ŚWIADCZENIA W LATACH 1925-1937**

Lata	Świadczenia w mln złotych				Świadczenia na jednego ubezpieczonego w złotych			
	na wypadek choroby	od wypadków w pracy	emerytalne ^a	na wypadek braku pracy ^b	na wypadek choroby	od wypadków w pracy	emerytalne	na wypadek braku pracy
1925 . . .	125,5	12,8	15,7	23,2	64,5	4,8	18,7	40,4
1927 . . .	172,4	21,4	16,9	16,9	76,2	6,5	19,0	20,7
1929 . . .	267,1	32,1	25,8	55,3	97,9	8,4	27,7	49,6
1931 . . .	233,7	38,1	28,5	130,4	.	.	.	.
1933 . . .	159,8	35,1	29,2	48,8	73,8	11,3	43,5	37,9
1935 . . .	98,5	43,1	37,9	50,2	46,9	11,4	20,7	31,2
1937 . . .	121,9	50,7	48,3	41,2	48,9	12,1	24,3	30,7

^a Robotników (powszechne) z własnych środków zakładów, bez dopłat Skarbu Państwa oraz bez dodatkowych ubezpieczeń kolejarzy i górników.

^b Robotników; Świadczenia na rzecz pracowników umysłowych wynosiły minimalnie 0,6 mln zł w 1926 r. i maksymalnie 39,7 mln zł w 1932 r.

Na podstawie: Mały Rocznik Statystyczny 1939, Warszawa 1939, s. 309-311.

Tabl. 208. **WYDATKI I DOCHODY FUNDUSZU PRACY W LATACH 1933-1939**

Wyszczególnienie	1933/34	1934/35	1935/36	1936/37	1937/38	1938/39
	w mln złotych					
Wydatki	85,7	121,6	152,4	164,9	152,7	200,0
Roboty publiczne	49,9	80,2	87,4	95,7	72,4	93,1
Zatrudnienie młodzieży	-	2,0	7,2	9,2	10,0	10,0
Pomoc doraźna	32,1	32,0	20,3	13,9	17,4	12,4
Akcje specjalne	1,4	3,7	1,6	3,4	4,7	8,2
Zabezpieczenie na wypadek bezrobocia pracowników fizycznych . .	-	-	27,0	31,8	32,5	37,9
Administracja	0,3	1,7	6,2	6,6	6,6	7,3
Dochody	88,3	109,7	152,9	161,8	172,0	195,0
Obciążenie dochodów prywatnych	51,8	58,6	68,2	71,7	80,6	89,1
Obciążenie spożycia (widowisk, cukru, mieszkań, żarówek)	8,7	10,2	10,9	10,8	12,3	13,7
Wpływy ze Skarbu Państwa	19,2	30,0	31,9	3,7	-	-

Uwaga: Roboty publiczne obejmowały prace przy budowie kolei, przy budowie dróg wodnych, bitych, mostów, nawierzchni ulic miejskich, kanalizacji, itp. Liczba przepracowanych robotnikodni wynosiła 1934/35 r. - 18,1 mln, 1935/36 - 16,9 mln, 1936/37 r. - 19,7 mln, 1937/38 r. - 13,2 mln.

Bezrobotni otrzymywali zasiłki z Funduszu Bezrobocia, który utworzono 18 lipca 1924 r. w związku z wprowadzeniem obowiązkowego ubezpieczenia robotników na wypadek utraty pracy. Warunkiem otrzymania zasiłku było posiadanie zatrudnienia przez co najmniej 20 tygodni (od 1932 r. 26 tygodni) w ostatnim roku przed utratą pracy. Zasiłki wypłacano przez 13 tygodni, od 1925 r. - 17 tygodni, 1926 r. - 26 tygodni, w początkach kryzysu lat 30-tych - 39 tygodni i od 1934 r. - 26 tygodni w roku. Wysokość zasiłków sięgała przeciętnie 30% zarobków i korzystało z nich od 20 do ponad 30% bezrobotnych zarejestrowanych w PUPP. Od 1935 r. Fundusz Bezrobocia wszedł do Funduszu Pracy. Liczba bezrobotnych otrzymujących zasiłki: (Mały Rocznik Statystyczny 1937, Warszawa 1937, s. 19) od 44 tys. w 1928 r., 150 tys. w 1931 r. i 93 tys. w 1936 r.

Drugą formą niesienia pomocy bezrobotnym było organizowanie robót publicznych finansowanych ze środków funduszy. Dla zwiększenia zatrudnienia bezrobotnych stosowano system turnusowy, np. w 1937 r. pracowało 189 tys. osób, w 1938 r. 136 tys. osób. W latach 1936-1938 zatrudnienie obliczano w robotnikodniach.

Na podstawie: Mały Rocznik Statystyczny 1939, Warszawa 1939, s. 286, 292, 390.

Tabl. 209. **PIERWOTNY PODZIAŁ DOCHODU NARODOWEGO W LATACH 1960-1990 (ceny bieżące)**

Wyszczególnienie	1960	1970	1980	1989
	w % ogółem			
Dochód narodowy wytworzony . . .	100,0	100,0	100,0	100,0
Gospodarka uspołeczniona	72,2	81,0	82,5	80,8
w tym wynagrodzenia	30,2	35,3	37,9	19,5
Gospodarka nieuspołeczniona . . .	27,8	19,0	17,5	19,2
w tym:				
wynagrodzenia		0,5	1,2	1,2
dochody ludności z działalności ubocznej		1,9	1,7	1,3
dochody netto właścicieli w rolnictwie	21,6 ^a	12,0	10,7	9,0
dochody netto właścicieli sektora pozarolniczego	4,4 ^b	2,2	1,7	4,7

^a Dochody pierwotne bez podatku gruntowego wraz z dochodami z działalności ubocznej.

^b Wraz z wynagrodzeniami pracowników najemnych.

Na podstawie: Teoria i praktyka podziału, pr. zb. pod red. Z. Moreckiej, Warszawa 1988, s. 170; Rocznik Statystyczny 1990, Warszawa 1990, s. 124.

Tabl. 210. **STRUKTURA NOMINALNYCH DOCHODÓW OSOBISTYCH LUDNOŚCI W LATACH 1970-1990**

Wyszczególnienie	1970	1980	1990
	w % ogółem		
O g ó ł e m	100,0	100,0	100,0
w tym:			
Wynagrodzenia	57,7	56,6	39,1
Świadczenia społeczne pieniężne	9,8	11,4	17,7
Dochody z pracy w rolnictwie nieuspo- łecznionym	18,5	15,1	6,9
przeznaczone na:			
spożycie, przyrost zasobów pieniężnych i inne wydatki	17,7	14,5	6,3
inwestycje nieprodukcyjne	0,8	0,6	0,6
Dochody z pracy w gospodarce ^a nieuspo- łecznionej poza rolnictwem	3,8	3,1	13,2
Dochody z działalności ubocznej ^a	1,7	1,5	1,7
Saldo kredytów na konsumpcję i na indy- widualne budownictwo mieszkaniowe . . .	0,3	0,1	0,6

^a Przeznaczone na konsumpcję i inwestycje nieprodukcyjne.

Na podstawie: Polska 1918-1988, GUS Warszawa 1989, s. 44; Rocznik Statystyczny 1991, Warszawa 1991, Warszawa 1991, s. 195.

Tabl. 211. **RELACJE DOCHODÓW MIĘDZY LUDNOŚCIĄ CHŁOPSKĄ
A PRACOWNICZĄ W LATACH 1970-1985**

Rok	Fundusz spożycia wraz z inwestycjami nieprodukcyjnymi w rolnictwie nieuspołecznionym	Wynagrodzenie netto za pracę w gospodarce uspołecznionej	Relacje dochodów (gospodarka uspołeczniiona = 100)
	w cenach bieżących w przeliczeniu na 1 pracującego w tys. zł		
1970	22,1	27,4	80,4
1971	25,6	28,9	88,6
1972	29,3	30,8	95,0
1973	31,6	33,4	92,2
1974	33,4	35,5	85,9
1975	34,8	46,2	75,3
1976	42,7	50,2	84,4
1977	47,6	54,2	87,8
1978	51,7	57,4	90,1
1979	56,4	62,5	90,2
1980	63,1	70,9	89,0
1980 ^a	72,7	64,3	88,0
1981 ^a	92,2	93,1	101,0
1982 ^a	150,3	166,9	111,0
1983 ^a	187,9	176,3	94,3
1984	206,4	202,2	102,1
1985	232,8	248,5	93,7

a Obliczenia dokonane przez Radę Gospodarki Żywnościowej obejmują kategorię dochody.

Na podstawie: Teoria i praktyka podziału, pr. zb. pod red. Z. Moreckiej, Warszawa 1988, s. 221.

Tabl. 212. **STRUKTURA PŁAC (WYNAGRODZEŃ) PRZECIĘTNYCH
W GOSPODARCE USPOŁECZNIONEJ W LATACH 1956-1990**

Wyszczególnienie	1956	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990
	w % ogółem							
O g ó ł e m	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Przemysł	110,4	109,5	108,6	106,9	105,2	106,8	112,8	106,4
Budownictwo	118,6	117,4	118,0	119,7	119,2	110,0	110,9	99,9
Rolnictwo	75,6	81,2	81,1	83,5	99,1	103,5	100,5	93,1
Leśnictwo	64,7	72,1	73,1	72,5	84,2	83,3	90,4	92,4
Transport i łączność	98,8	96,0	101,1	102,1	101,6	105,8	95,0	91,7
Handel	86,3	85,2	85,8	87,0	83,9	81,5	82,1	84,4
Gospodarka komunalna	} 91,6	} 94,4	} 91,6	} 95,8	96,6	102,1	94,1	91,9
Gospodarka mieszkaniowa					83,9	88,8	90,3	83,5
Nauka i technika	} 88,0	118,3	125,3	121,6	111,0	106,8	108,4	103,9
Oświata i wychowanie		88,2	88,4	86,5	80,7	84,0	82,8	102,7
Kultura i sztuka	} 72,3	92,8	92,3	95,1	85,4	85,0	85,0	94,2
Ochrona zdrowia i opieka społeczna		} 79,4	} 78,8	77,6	82,3	81,5	77,3	101,1
Kultura fizyczna, turystyka	} 99,9			79,7	80,9	84,9	89,9	89,3
Administracja państwowa i wymiar sprawiedliwości	99,9	93,5	98,3	100,4	101,9	98,6	99,0	135,1
Finanse i ubezpieczenia	91,5	94,3	92,7	98,4	82,9	82,9	90,3	120,7

Na podstawie: Teoria i praktyka podziału, pr. zb. pod red. Z. Moreckiej, Warszawa 1988, s. 204; Rocznik Statystyczny 1991, Warszawa 1991, s. 229-230.

Tabl. 213. **WSKAŹNIKI WYNAGRODZEŃ NOMINALNYCH, KOSZTÓW UTRZYMANIA I WYNAGRODZEŃ REALNYCH ZATRUDNIONYCH W GOSPODARCE USPOŁECZNIONEJ W LATACH 1955-1990**

Wyszczególnienie	1955	1960	1970	1980	1988	1990
	1960=100					1980=100
Przeciętne miesięczne wynagrodzenie nominalne	67,2	<u>100,0</u>	143,8	353,6	31 razy	17151,0
Koszty utrzymania	86,8	<u>100,0</u>	120,3	188,3	18 razy	22633,0
Przeciętne miesięczne wynagrodzenie realne	77,5	<u>100,0</u>	119,5	187,8	172,6	75,8

Uwaga: Ze względu na brak równowagi rynkowej w latach 80-tych wskaźnik wynagrodzenia realnego nie w pełni oddaje realną siłę nabywczą ludności, mierzoną rozmiarami dóbr i usług, jakie mogły być nabyte za uzyskane wynagrodzenie nominalne.

Na podstawie: Polska 1918-1988, GUS Warszawa 1989, s. 52; Rocznik Statystyczny 1991, Warszawa 1991, s. 196.

Tabl. 214. **DYNAMIKA REALNYCH DOCHODÓW OSOBISTYCH LUDNOŚCI W LATACH 1960-1990**

Wyszczególnienie	1970	1980	1988	1990
	1960=100			
Ogółem	160,5	308,8	349,9	318,3
Na 1 mieszkańca	145,9	256,9	273,3	232,6
w tym:				
Wynagrodzenia	170,2	327,2	298,4	214,8
Świadczenia społeczne pieniężne	191,9	521,0	802,3	746,8
Dochody z pracy w rolnictwie nieuspołeczninym	113,7	151,2	143,9	81,7

Na podstawie: Polska 1918-1988, GUS Warszawa 1989, s. 44; Rocznik Statystyczny 1991, Warszawa 1991, s. 194-195.

Tabl. 215. **PRZECIĘTNA LICZBA GODZIN PRZEPRACOWANYCH W TYGODNIU PRZEZ ROBOTNIKÓW W PRZEMYSŁE PRZETWÓRCZYM W NIEKTÓRYCH KRAJACH W LATACH 1960-1985**

Kraje	1960	1965	1970	1975	1980	1985
Austria		38,7	37,4	33,9	34,0	33,7
Czechosłowacja . . .	48,1	47,7	43,8	43,6	43,5	43,1
Finlandia	44,4	44,0	38,3	38,4	33,2	32,3
Francja	45,7	45,6	44,8	41,7	40,7	38,6
Hiszpania	43,5	44,4	44,1	42,7	38,5	36,3
Japonia	47,8	44,3	43,3	38,8	41,2 ^a	41,5 ^a
Jugosławia	46,7	46,7	42,8	42,3		
RFN	45,6	44,1	43,8	40,5	41,6 ^b	40,7 ^b
POLSKA	44,1	43,3	42,2	40,1	37,0	35,6
Portugalia					39,0	38,8
Stany Zjednoczone	39,7	41,2	39,8	39,4	39,7	40,5
Szwecja	38,8	37,4	35,1		37,6	38,3
Węgry	42,0	41,5	38,4	37,3	37,4	33,8
Wlk. Brytania	47,4	46,1	44,9	42,7		41,8
ZSRR		40,1	40,6	40,7		

^a Łącznie z pracownikami umysłowymi.

^b Godziny, za które wypłacono wynagrodzenie.

Uwaga: Z uwagi na nieco odmienne metody obliczeń dane należy traktować jako oddające pewne tendencje dotyczące czasu pracy.

Na podstawie: Rocznik Statystyki Międzynarodowej 1977, Warszawa 1977, s. 57; Rocznik Statystyki Międzynarodowej 1991, Warszawa 1991, s. 88.

Tabl. 216. **PRZECIĘTNY MIESIĘCZNY DOCHÓD ROZPORZĄDZALNY W GOSPODARSTWACH DOMOWYCH WEDŁUG LICZBY OSÓB W GOSPODARSTWIE DOMOWYM W 1994 R.**

Wyszczególnienie	Ogółem	Gospodarstwa domowe o liczbie osób					
		1	2	3	4	5	6 i więcej
		na 1 osobę w gospodarstwie domowym w złotych ^a					
O g ó ł e m	230,93	340,28	312,40	270,51	220,16	177,69	150,85
Gospodarstwa domowe:							
pracowników na stano-							
wiskach robotniczych . . .	200,92	371,23	314,58	248,15	197,23	159,21	134,51
pracowników na stano-							
wiskach nierobotniczych	300,77	581,93	438,82	340,89	259,93	211,11	196,16
użytkujących gospodarstwa							
rolne	194,56	x	308,81	274,27	206,53	191,02	166,18
rolników	205,18	284,08	251,42	257,05	232,23	187,56	162,63
pracujących na własny							
rachunek	297,69	677,92	535,64	396,47	288,69	229,12	177,30
emerytów i rencistów . . .	245,86	308,05	282,73	229,57	192,88	162,23	124,54
utrzymujących się z nie-							
zarobkowych źródeł . . .	125,87	260,16	196,95	140,60	116,11	102,07	84,48

^a W złotych po denominacji.

Na podstawie: Rocznik Statystyczny 1995, Warszawa 1995, s. 171-172.

Tabl. 217. **STRUKTURA PRZECIĘTNYCH ROZCHODÓW
W GOSPODARSTWACH DOMOWYCH ROBOTNICZYCH WEDŁUG
KIERUNKÓW KONSUMPCJI W LATACH 1960-1988^a**

Wyszczególnienie	Ogółem	Gospodarstwa domowe o liczbie osób					
		1	2	3	4	5	6 i więcej
		w % ogółem					
1960							
O g ó ł e m	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Żywność	47,6	41,4	46,8	45,6	48,0	50,4	52,4
Alkohol i tytoń	3,9	4,7	4,2	3,8	4,0	3,4	3,6
Odzież i obuwie	15,3	18,3	14,9	15,4	15,1	14,6	14,6
Mieszkanie	6,5	5,6	7,1	7,2	6,6	6,2	5,1
Opał i światło	2,8	2,6	3,1	2,7	2,8	2,7	2,6
Higiena, ochrona zdrowia	3,7	3,3	3,5	3,8	3,7	4,1	3,8
Kultura, oświata i turystyka	5,8	6,0	5,5	6,6	5,7	5,5	5,2
Komunikacja, łączność	1,7	2,5	1,9	1,9	1,6	1,5	1,3
Pozostałe	12,7	15,6	13,0	13,0	12,5	11,6	11,4
1970							
O g ó ł e m	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Żywność	46,4	40,4	46,6	45,2	46,6	47,7	51,0
Alkohol i tytoń	3,9	4,3	4,0	4,0	3,8	3,7	3,1
Odzież i obuwie	15,6	17,3	13,9	15,3	15,4	16,5	16,9
Mieszkanie	9,9	10,3	10,3	10,9	9,9	8,8	7,4
Opał i światło	4,2	2,7	4,6	4,2	4,3	4,2	4,1
Higiena, ochrona zdrowia	4,1	4,0	4,4	4,0	4,1	4,0	3,7
Kultura, oświata i turystyka	6,4	7,0	6,1	6,7	6,7	5,7	5,3
Komunikacja, łączność	2,3	3,8	2,6	2,4	2,0	1,9	1,8
Pozostałe	7,2	10,2	7,5	7,3	7,2	7,5	6,7
1980							
O g ó ł e m	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Żywność	38,0	41,9	38,1	37,3	36,7	40,4	41,1
Alkohol i tytoń	4,9	4,6	5,4	5,2	4,8	4,6	4,4
Odzież i obuwie	15,0	13,8	14,5	15,0	14,8	15,5	15,7
Mieszkanie	12,3	12,3	12,0	11,8	13,0	11,9	11,2
Opał i światło	2,6	4,1	2,8	2,6	2,6	2,7	2,7
Higiena, ochrona zdrowia	3,2	3,9	3,5	3,2	3,2	2,9	2,8
Kultura, oświata i turystyka	8,5	7,8	7,9	8,8	8,9	7,8	7,1
Komunikacja, łączność	5,2	2,4	3,3	5,6	5,6	5,4	4,3
Pozostałe	10,3	9,2	12,5	10,5	10,4	8,8	10,7
1988							
O g ó ł e m	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Żywność	40,0	38,4	41,6	38,4	38,7	41,8	44,9
Alkohol i tytoń	4,1	4,4	4,7	4,3	4,0	3,8	3,4
Odzież i obuwie	15,6	15,5	14,7	16,1	15,4	15,6	16,2
Mieszkanie	10,2	10,2	10,2	10,1	10,4	10,1	9,6
Opał i światło	3,3	5,1	4,3	3,2	2,9	3,2	3,4
Higiena, ochrona zdrowia	2,7	3,3	2,9	2,8	2,8	2,6	2,6
Kultura, oświata i turystyka	9,5	8,8	8,1	9,8	10,3	8,9	8,7
Komunikacja, łączność	5,5	4,1	4,3	6,2	6,1	5,1	3,4
Pozostałe	9,1	10,2	9,2	9,1	9,4	8,9	7,8

a Poczawszy od 1957 r. badania budżetów rodzinnych oparte są na reprezentacyjnej metodzie doboru rodzin, co pozwala na uogólnienie wyników badań na całe analizowane zbiorowości. Badaniem budżetów rodzinnych objętych było: w 1960 r. - 2311 gospodarstw domowych pracowników zatrudnionych w przemyśle uspołecznionym, w tym 1983 gospodarstwa robotnicze; w 1970 r. - 1765 gospodarstw robotniczych; w 1980 r. - 2930 gospodarstw robotniczych i w 1988 r. - 8802.

Na podstawie: Polska 1918-1988, GUS Warszawa 1989, s. 49, 53-54.

Tabl. 218. **PRZECIĘTNE MIESIĘCZNE WYDATKI W GOSPODARSTWACH
DOMOWYCH W PRZELICZENIU NA 1 OSOBĘ W GOSPODARSTWIE
DOMOWYM W LATACH 1985 i 1990**

Wydatki na 1 osobę	1985		1990	
	w tys. zł	w %	w tys. zł	w %
Gospodarstwa domowe:				
Pracowników na stanowiskach robotniczych	9,4	100,0	432,7	100,0
żywność		48,9		51,5
napoje alkoholowe		3,2		2,0
wyroby tytoniowe		2,1		1,6
odzież i obuwie		13,8		11,0
mieszkanie		10,6		9,2
opał, energia elektryczna		2,1		3,7
higiena osobista, zdrowie		3,2		3,0
kultura, oświata, wypoczynek		8,5		9,9
transport, łączność		4,3		5,6
pozostałe		3,2		2,5
Pracowników na stanowiskach nierobotniczych	11,9	100,0	590,5	100,0
żywność		42,0		43,4
napoje alkoholowe		2,5		1,7
wyroby tytoniowe		1,7		1,2
odzież i obuwie		13,4		11,5
mieszkanie		11,8		10,1
opał, energia elektryczna		2,5		3,2
higiena osobista, zdrowie		3,4		3,5
kultura, oświata, wypoczynek		11,7		12,9
transport, łączność		7,6		9,1
pozostałe		3,4		3,4
Chłopskie	10,2	100,0	509,3	100,0
żywność		49,0		51,8
napoje alkoholowe		4,9		2,3
wyroby tytoniowe		1,0		1,0
odzież i obuwie		12,7		8,9
mieszkanie		14,7		11,2
opał, energia elektryczna		2,9		4,6
higiena osobista, zdrowie		2,0		2,2
kultura, oświata, wypoczynek		3,9		4,9
transport, łączność		5,9		8,2
pozostałe		2,9		4,8
Emerytów i rencistów	9,8	100,0	486,0	100,0
żywność		55,1		57,9
napoje alkoholowe		2,0		1,3
wyroby tytoniowe		1,0		1,0
odzież i obuwie		10,2		7,9
mieszkanie		10,2		8,4
opał, energia elektryczna		5,1		6,9
higiena osobista, zdrowie		3,1		3,7
kultura, oświata, wypoczynek		6,1		6,5
transport, łączność		4,1		3,8
pozostałe		3,0		3,3

Na podstawie: Rocznik Statystyczny 1991, Warszawa 1991, s. 218; Rocznik Statystyczny 1995, Warszawa 1995, s. 176-181.

Tabl. 219. ŚWIADCZENIA SPOŁECZNE W LATACH 1950-1990

Wyszczególnienie	1950	1960	1970	1980	1990
	w tys. osób				
Ubezpieczeni zarejestrowani w ZUS (bez rolników indywidualnych)	5155	7524	11069	14029	14124
Przeciętna liczba emerytów i rencistów (bez rolników indywidualnych)	987	1369	2321	4094	7104
Przeciętna liczba emerytów i rencistów w rolnictwie indywidualnym	-	-	25	423	1506
Przeciętna miesięczna liczba rodzin uprawnionych do zasiłku rodzinnego (bez emerytów i rencistów)	-	3100	3678	4499	5365
Przeciętna liczba osób uprawnionych do pobierania świadczeń z funduszu alimentacyjnego	-	-	-	85,7	115,7

Uwaga: W 1946 r. w ZUS zarejestrowanych było 2509 tys. osób, liczba osób pobierających emerytury i renty wynosiła 410 tys.

Od 1 I 1978 r. prawo do otrzymywania świadczeń emerytalno-rentowych uzyskali rolnicy, którzy przekazali gospodarstwa następcom (do tego czasu, tj., w okresie 1 I 1972 r. - 31 XII 1977 r. w zamian za gospodarstwa przekazane państwu).

Na podstawie: Roczniki Statystyczne GUS.

Tabl. 220. SPOŻYCIE ROCZNE NIEKTÓRYCH ARTYKUŁÓW W LATACH 1929-1938

Wyszczególnienie	Jednostka miary	1929	1930	1932	1934	1936	1938
		na 1 mieszkańca					
Mięso	kg	18,4	17,6	19,3	18,6	20,2	22,4
Cukier	kg	11,9	11,3	9,1	8,9	10,5	12,2
Sól jadalna	kg	9,9	9,8	8,7	8,4	8,4	8,4
Spirytus konsumpcyjny 100°	l	1,6	1,2	0,7	0,8	1,0	1,3
Piwo	l	8,4	7,7	4,3	3,4	3,3	4,4
Drożdże	kg	0,3	0,3	0,2	0,2	0,2	0,2
Wyroby tytoniowe	kg	0,7	0,7	0,5	0,5	0,5	0,6
Papier gazetowy	kg	-	0,8	0,7	0,8	0,9	-
Papier pakowy	kg	-	1,6	1,3	1,5	1,6	2,0
Nafta	kg	4,4	4,8	3,8	3,8	3,7	4,1
Gaz świetlny	m ³	7,9	5,4	4,8	4,3	4,4	-
Zapałki	szt.	1083,0	1127,0	828,0	466,0	471,0	541,0
Mydło	kg	1,2	1,3	1,1	1,4	1,5	-

Na podstawie: Mały Rocznik Statystyczny 1939, Warszawa 1939, s. 159.

Tabl. 221. **PRZECIĘTNE ROCZNE SPOŻYCIE ARTYKUŁÓW ŻYWNOŚCIOWYCH W BUDŻETACH RODZIN ROBOTNICZYCH W NIEKTÓRYCH KRAJACH NA PRZEŁOMIE LAT 20-TYCH I 30-TYCH**

Wyszczególnienie	Polska 1929	Austria 1933	Belgia 1928-29	Bułgaria 1927-28	Czecho- słowacja 1931-32	Finlan- dia 1928	Niemcy 1927-28	Norwe- gia 1927-28	Szwecja 1933
w kg na jednostkę konsumpcyjną									
Chleb pszenny	19,3	22,7	201,7	} 218,5	} 91,1	} 38,3	20,2	19,4	5,5
Chleb żytni	159,8	79,2	1,2				85,8	95,5	33,7
Mąka	29,3	27,4	7,4	52,1	56,6	75,3	14,7	18,1	56,5
Kasze	10,6	10,0	4,5	20,0	7,6	16,1	7,1	5,2	6,7
Mięso:									
wołowe	16,9	8,2	22,2	} 30,3	11,3	10,6	10,5	9,2	6,4
wieprzowe	8,0	21,5	8,3		10,4	8,8	7,8	3,7	11,4
baranie	0,4	0,2	.		0,6	.	0,6	3,1	0,5
cielęce	0,6	3,9	2,9		2,0	1,4	1,5	1,3	5,0
Szynka i słonina	10,6	.	9,2	} .	0,6	1,6	3,7	4,1	3,3
Wędliny i kiełbasy	7,9	9,9	4,9		10,5	6,2	13,4	17,5	7,5
Inne przetwory mięsne	2,4	11,4	4,1	4,4	8,3	4,8	8,8	1,9	13,7
Ryby	4,6	2,3	9,2	4,0	.	15,4	6,6	46,7	17,1
Margaryna	0,4	2,6	5,0	.	3,3	4,4	9,7	23,9	11,4
Sadło i inne tłuszcze	2,6	15,8	5,7	5,7	13,3	1,1	4,5	0,7	0,9
Mleko	83,5	175,4	154,1	32,7	171,2	328,6	154,4	201,0	249,2
Masło	2,4	4,6	18,1	0,5	4,1	14,1	5,9	2,6	11,4
Ser	1,8	3,1	5,5	6,4	4,0	1,1	4,8	8,1	6,1
Jaja	3,2	12,1	11,3	4,1	9,6	3,4	8,7	7,8	12,9
Ziemniaki	202,5	52,2	227,2	19,7	107,9	110,3	153,6	88,5	108,6
Kapusta i jarzyny ^a	50,8	46,4	43,0	62,7	38,5	.	38,9	12,5	13,1
Owoce świeże	6,5	51,5	13,9	19,9	35,5	.	27,4	16,3	31,5
Cukier	19,8	25,2	15,2	9,6	30,9	28,7	16,6	23,7	37,5

^a Dla Bułgarii, Czechosłowacji bez kapusty; dla Norwegii bez niektórych jarzyn.

Uwaga: Ilości spożywanych artykułów wykazywane przez badania budżetowe zależały nie tylko od poziomu zamożności i zwyczajów konsumpcyjnych w poszczególnych krajach, ale także od tego, jakie grupy ludności robotniczej były reprezentowane w badaniach, które często pod tym względem bardzo się od siebie różniły.

Na podstawie: Mały Rocznik Statystyczny 1939, Warszawa 1939, s. 161, według Annuaire des Statistiques du Travail 1935/36, Genewa 1936.

Tabl. 222. **DZIENNA RACJA ŻOŁNIERZA I STATYSTYCZNEGO ROLNIKA W POLSCE W 1936 R.**

Artykuły	Żołnierz	Rolnik
	w gramach	
Mięso	250-300	24
Chleb	800	525 (ziarna)
Jarzyny	150	.
Ziemniaki	700	839
Tłuszcz	50	7,7
Cukier	32	25 (statystyczny Polak; wieś znacznie mniej)

Na podstawie: J. Odziemkowski, *Wieś i armia w II Rzeczypospolitej*, Wrocław 1988, s. 108.

Tabl. 223. **SPOŻYCIE PRZEZ ZAMOŻNYCH CHŁOPÓW NA POMORZU I NIEZAMOŻNYCH CHŁOPÓW W GALICJI W LATACH 1931-1933 (NA OSOBĘ DOROSŁĄ)**

Składniki pokarmowe	Pomorze	Małopolska
Spożycie składników pokarmowych dziennie w gramach		
Białko	130	97
Tłuszcze	85	35
Węglowodany	744	597
Spożycie niektórych produktów rocznie w kg		
Mąka pszenna	29,0	65,7
Mąka żytnia	161,5	97,0
Kasze	6,6	16,3
Ziemniaki	439,0	290,0
Mleko pełne (litry)	198,3	106,9
Jaja	6,6	1,7
Drób (sztuki)	7,2	1,2
Mięso i tłuszcz zwierzęcy	30,4	9,8
Masło	6,6	1,2
Cukier	5,4	2,5

Na podstawie: J. Żarnowski, *Spółeczeństwo II Rzeczypospolitej 1918-1939*, Warszawa 1973, s. 144.

Tabl. 224. TYGODNIOWE NORMY PRZYDZIAŁU ŻYWNOŚCI DLA LUDNOŚCI GENERALNEGO GUBERNATORSTWA W LATACH 1941-1943

Rodzaj artykułu	VI 1941			X 1942					I 1943					
	normalni spożywcy						Polacy pracujący		normalni spożywcy				nie Niemcy pracujący	
	Niemcy	Polacy		Niemcy	Polacy		ciężko	bardzo ciężko	Niemcy		nie Niemcy		ciężko	bardzo ciężko
		dorośli	dzieci		dorośli	dzieci			dorośli	dzieci	dorośli	dzieci		
	w gramach													
Chleb	2100	1050	700	2100	1100	700	1137	1312	2250	1870	1050	1200	1400	2100
Mąka	250	100	100	250	100	100	125	125	250	125	-	-	186	186
Środki spożywcze	250	-	125	250	-	125	25	50	250	500	-	125	93	210
Mięso i przetwory mięsne	750	100	100	600	do 105	do 100	do 125	do 175	600	500	do 100	do 100	300	320
Masło i inne tłuszcze	350	-	-	300	-	-	15	15	300	300	-	-	62,5	62,5
Cukier	300	100	100	300	50	50	57	65	250	250	50	50	75	112
Marmolada	200	100	100	200	60	60	90	92	250	250	60	60	185	185
Kawa zbożowa	100	40	40	100	40	42,5	43,7	52,5	62,5	62,5	37,5	25		
Ziemniaki									3800	3800	1920	1920	2730	2730
Jaja w sztukach	3	0,75 ^a	0,25 ^b	3	-	-	1	1,25 ^c	3	3	-	-	1	1,25 ^c

a 3 sztuki na 4 tygodnie.

b 1 sztuka na 4 tygodnie.

c 5 sztuk na 4 tygodnie.

Na podstawie: Cz. Łuczak, Polityka ludnościowa i ekonomiczna hitlerowskich Niemiec w okupowanej Polsce, Poznań 1979, s. 537.

Tabl. 225. **DZIENNA WARTOŚĆ ODŻYWCZA PRZYDZIAŁÓW ŻYWNOŚCI
DLA LUDNOŚCI WARSZAWY W LATACH 1941-1943**

Norma żywienia	Wartość energetyczna		Spożycie (prydział)					
	kalorie	%	białka		tłuszczów		węglowodanów	
			g	%	g	%	g	%
Dzienna norma fizjologiczna ustalona przez Komitet Ekspertów Ligi Narodów	2400	100,0	70	100,0	50	100,0	400	100,0
Wartość odżywcza przydziałów żywności dla:								
ludności polskiej w 1940 r.	740	30,8	12,1	17,3	1,1	2,2	163	40,7
w 1941 r.	699	29,1	12,9	18,4	3,3	6,6	142	35,5
w 1942 r.	576	24,0	11,1	15,9	1,6	3,2	125	31,2
do 31 X 1943 r.	415	17,3	7,0	10,0	0,9	1,8	93	23,2
I I - 30 VI 1944 r.	840	35,0	19,5	27,8	1,25	2,5	173	43,3
ludności niemieckiej w 1941 r.	2613	108,8	82,4	117,7	95,6	191,2	338	84,5
ludności żydowskiej w 1941 r.	184	7,7	3,2	4,6	0,2	0,4	41	10,2

Uwaga: Przydziały żywności w innych miastach były mniejsze.

Na podstawie: Cz. Łuczak, Polityka ludnościowa i ekonomiczna hitlerowskich Niemiec w okupowanej Polsce, Poznań 1979, s. 538, 540.

Tabl. 226. **TYGODNIOWE NORMY PRZYDZIAŁU ŻYWNOŚCI DLA
LUDNOŚCI POLSKIEJ I NIEMIECKIEJ W KRAJU WARTY
W LATACH 1941-1944**

Rodzaj artykułu		1941	1942	1943	7 I-28 II 1944	29 V-23 VII 1944	24 VII- 12 XI 1944	13 XI-31 XII 1944
		w gramach						
Chleb	N	2250	2000	2600	2425	2425	2425	2225
	P	2250	1900	2250	2320	2350	2350	2225
Mięso	N	400	300	250	250	250	250	250
	P	250	200	200	200	200	200	200
Masło	N	240	207,5	220	220	220	220	220
Margaryna	P	100	100	100	125	125	125	125
Ser	N	37,5	37,5	37,5	31,2	31,2	31,2	31,2
Twaróg	N	37,5	37,5	37,5	-	-	31,2	31,2
	P	31,2	31,2	31,2	31,2	31,2	31,2	31,2
Środki spożywcze . .	N	150	150	150	150	150	150	137,5
	P	75	75	75	75	75	75	75
Cukier	N	250	250	225	225	225	225	220
	P	225	225	225	225	225	225	218,7
Marmolada	N	175	175	175	175	175	175	187,5
Smarowanie na chleb	P	250	225	225	300	300	300	300
Ziemniaki	N	3000	3000	3000	3500	3500	2500	3000
	P	3000	3000	3000	3500	3500	2500	3000
Kawa zbożowa	N	37,5	37,5	37,5	37,5	37,5	37,5	37,5
	P	37,5	37,5	37,5	37,5	37,5	37,5	37,5
Mleko chude (w l) . .	N	1,75	1,75	1,75	1,75	1,75	1,75	1,5
	P	0,87	0,87	0,87	0,87	0,87	0,87	0,75
Jaja (w sztukach) . . .	N	1	1	1	1	1	1	1
	P	-	-	-	-	-	-	-
Czekolada	N	30	30	30	-	-	-	-
	P	-	-	-	-	-	-	-

N - Niemcy; P - Polacy.

Na podstawie: Cz. Łuczak, Polityka ludnościowa i ekonomiczna hitlerowskich Niemiec w okupowanej Polsce, Poznań 1979, s. 544.

Tabl. 227. **TYGODNIOWE NORMY PRZYDZIAŁU ŻYWNOŚCI DLA POLAKÓW, NIEMCÓW I ŻYDÓW W OKRĘGU GDAŃSK-PRUSY ZACHODNIE W LATACH 1942-1943**

A. Normy przydziału dla Polaków

Rodzaj artykułu	29 VI - 18 X 1942		31 V - 27 VI 1943	
	konsumenci normalni	pracujący ciężko i bardzo ciężko	konsumenci normalni	pracujący ciężko i bardzo ciężko
	w gramach			
Chleb	1900	3133	2250	3650
Mięso lub przetwory mięsne	200	400	200	400
Masło	62,5	62,5	62,5	62,5
Margaryna	37,5	100	37,5	100
Twaróg	44	44	44	44
Środki spożywcze	75	75	75	75
Kawa zbożowa	50	50	50	50
Smarowanie na chleb	125	125	125	126
Cukier	125	125		

B. Normy przydziału dla Niemców

Rodzaj artykułu	29 VI - 23 VIII 1942		31 V - 27 VI 1943	
	konsumenci normalni	pracujący ciężko i bardzo ciężko	konsumenci normalni	pracujący ciężko i bardzo ciężko
	w gramach			
Chleb	2000	3900	2250	4150
Mięso lub przetwory mięsne	300	725	250	725
Masło i margaryna	203	438	200	440
Twaróg	31	31	31	31
Środki spożywcze	150	150	212	212
Kawa zbożowa	78	78	62,5	62,5
Smarowanie na chleb	175	175	175	175
Cukier	225	225	225	225

C. Normy przydziału dla Żydów w grudniu 1942 r.

Rodzaj artykułu	Konsumenci normalni	Pracujący ciężko i bardzo ciężko
	w gramach	
Chleb	1750	2350
Mięso lub przetwory mięsne	200	300
Masło	62,5	62,5
Margaryna	37,5	57,5
Twaróg	41	41
Środki spożywcze	128,5	128,5
Namiastka kawy	50	50
Smarowanie na chleb	125	125
Cukier	125	125

Na podstawie: Cz. Łuczak, Polityka ludnościowa i ekonomiczna hitlerowskich Niemiec w okupowanej Polsce, Poznań 1979, s. 543, 548, 551.

Tabl. 228. TYGODNIOWE NORMY ŻYWNOŚCI NA ŚLĄSKU W LATACH 1939, 1942 I 1943

Rodzaj artykułu	Październik 1939			Rok 1942							I kw. 1943 Górny Śląsk	
	konsu- ment normalny	pracujący ciężko	pracujący bardzo ciężko	Niemcy i Polacy na Śląsku				Polacy w Zagłębiu Dąbrowsko- -Sosnowieckim			Niemcy	Polacy
				konsu- ment normalny	pracujący ciężko	pracujący bardzo ciężko	górnicy pracujący pod ziemią	konsu- ment normalny	pracujący ciężko i bardzo ciężko	górnicy pracujący pod ziemią		
w gramach												
Chleb żytni	} 2400	} 3800	} 4800	1675	3150	4075	4075	2250	3650	4400	} 2250	} 2250
Chleb pszenny				750	750	750	750	-	-	-		
Mięso bądź przetwory mięsne	500	1000	1200	500	600	850	850	200	400	600	350	200
Tłuszcze	270	392,5	740	217	1262,5	2337,5	2337,5	130	230	400	222	100
Ser	62,5	62,5	62,5					-	-	-	47	-
Twaróg	} bądź 125	125	125	} 93,75	} 93,75	} 93,75	} 93,75	-	-	-	31	-
Środki spożywcze	.	.	.	150	150	150	150	100	100	100	.	.
Cukier	.	.	.	225	225	225	225	125	125	125	225	125
Marmolada	.	.	.	175	175	175	175	100	100	175	175	100
Jaja (w sztukach)	.	.	.	1	1	1	1	-	-	-	.	.
Kawa zbożowa	.	.	.	62,5	62,5	62,5	62,5	50	50	50	.	.

Na podstawie: Cz. Łuczak, Polityka ludnościowa i ekonomiczna hitlerowskich Niemiec w okupowanej Polsce, Poznań 1979, s. 541-542.

Tabl. 229. PRZYDZIAŁY KARTKOWE W LIPCU 1945 ROKU

Nazwa artykułu	Jednostka miary	I kategoria			II kategoria	I rodzinna zasadnicza
		zasadnicza	dodatki			
			„PZ”	„C”		
Chleb razowy . . .	kg	10	18	5	6	7
Mąka pszenna . . .	kg	2	-	-	1	1
Kasza	kg	2	1,5	1	1	1,5
Cukier	kg	0,5	1	0,5	-	0,25
Tłuszcz	kg	1	0,25	0,25	-	0,5
Mięso	kg	2	2,5	0,50	0,75	1,0
Ziemniaki	kg	18	-	-	10	12
Kawa	kg	0,25	-	-	-	0,20
Herbata	kg	0,02	-	-	-	0,01
Mydło	kg	0,20	-	-	0,2	0,15
Sól	kg	0,40	-	-	0,4	0,30
Zapałki	pudełko	2	-	-	2	2

Uwaga: Dodatki PZ były dla zatrudnionych przy pracach ciężkich i szkodliwych, C- dodatki dla otrzymujących kartki I kategorii.

Na podstawie: J. Kantyka, Ruch zawodowy hutników w latach 1944-1946 w: Historia ruchu zawodowego hutników, pr. zb. pod red. H. Rechowicza, t. 2, Katowice 1970, s. 125.

Tabl. 230. **INDYWIDUALNE I DODATKOWE KARTY ZAOPATRZENIA ORAZ DZIENNA WARTOŚĆ KALORYCZNA NORM PRZYDZIAŁÓW ZAOPATRZENIA REGLAMENTOWANEGO WEDŁUG ROZDZIELNIKA MINISTERSTWA APROWIZACJI Z DNIA 1 I 1947 R.**

Rodzaje kart	Otrzymujący kartę	Zapotrzebowanie na karty w tys.			Kalorie I 1947
		VI 1945	VI 1946	I 1947	
Indywidualne:					
I	Pracownicy fizyczni sektora uspołecznionego	1486	2786	3405	1998
II	Pracownicy umysłowi sektora uspołecznionego	551	513	375	1544
III	Pracownicy sektora nieuspołecznionego	1420	510	223	891
I R	Członkowie rodzin osób otrzymujących karty I i II kategorii	3062	4737	5639	1267
II R	Członkowie rodzin osób otrzymujących kartę III kategorii	1498	376	138	604
Rolnicze	Pracownicy rolnictwa uspołecznionego	-	-	395 ^a	1580
Dodatkowe:					
D	Dzieci do lat 12	219 ^b	1861	2401	520
M	Kobiety od 5-go miesiąca ciąży i karmiące	-	-	287	407
PZ hutn.	Pracownicy zatrudnieni przy pracach ciężkich i szkodliwych w hutnictwie	-	53	72	1783
PZ1	Górnicy pracujący pod ziemią	98 ^b	112	149	1783
NZ	Inni pracownicy przemysłu węglowego	-	89	121	777
C	Pracownicy otrzymujący karty I kategorii zatrudnieni przy pracach ciężkich	147 ^b	465	579	703
S	Pracownicy otrzymujący karty I kategorii zatrudnieni w Warszawie oraz portach morskich	120 ^b	206	237	210

^a Marzec 1947 r. ^b Wrzesień 1945

Uwaga: Karty zaopatrzenia zaczęto wydawać od czerwca 1945 r. Karty rolnicze od marca 1947 r. W 1945 i 1946 r. wzrastała liczba kart I kategorii, malała liczba kart kategorii III. W 1946 i 1947 r. szereg grup pracowniczych pozbawiono kart II i III kategorii, zamieniając je na dodatek pieniężny.

Na podstawie: Rocznik Statystyczny 1947, Warszawa 1947, s. 95, 97.

Tabl. 231. **SPOŻYCIE NIEKTÓRYCH ARTYKUŁÓW NA 1 MIESZKAŃCA W LATACH 1938-1990**

Wyszczególnienie	Jedn. miary	1938	1950	1960	1970	1980	1990
Ziarno 4 zbóż ^a w przeliczeniu na przetwory	kg	136,8	166,0	145	131	127	115
Ryż	kg	1,0	0,4	2,2	2,0	3,2	
Ziemniaki ^a	kg		270,0	223,0	190	158	148
Mięso, podroby i tłuszcze zwierzęce ^b	kg	22,4	42,7	49,9	61,2	82,1	76,8
Mleko krowie ^c	l	262 ^d	206	227	262	262	241
Jaja kurze	szt.	114 ^e	116	143	186	223	190
Cukier	kg	12,2	21,0	27,9	39,2	41,4	44,1
Wódki czyste i gatunkowe w przeliczeniu na 100%	l	1,3	2,3	2,4	3,3	6,0	3,8
Piwo	l	4,4	13,9	22,8	31,6	30,4	30,4
Papierosy	szt.	672 ^e	1063	1539	2078	2679	2648
Tkaniny:							
bawełniane i bawełnianopodobne	m	9,5 ^e	14,4	17,9	21,8	22,5	10,1
wełniane i wełnianopodobne	m	1,0 ^e	2,1	2,2	2,4	3,1	1,7
jedwabne i jedwabopodobne	m	0,5 ^e	1,9	3,2	3,7	5,2	3,5
Obuwie ^f	para		1,8	2,6	3,9	3,8	2,9
Papier	kg	5,7 ^e	11,1	16,0	26,6	33,2	15,3
Środki do prania i mycia	kg		4,2	6,0	6,2	8,6	7,3

a Dane dotyczą lat gospodarczych.

b W latach powojennych łącznie z mięsem i podrobami przeznaczonymi na przetwory.

c Łącznie z mlekiem przeznaczonym na przetwory (bez mleka przerobionego na masło).

d Łącznie z mlekiem przerobionym na masło.

e Przeciętne roczne 1933-1937.

f Bez produkcji rzemiosła prywatnego.

Na podstawie: Polska 1918-1988, GUS Warszawa 1989, s. 56; Rocznik Statystyczny 1991, Warszawa 1991, s. 205; Rocznik Statystyczny 1995, Warszawa 1995, s. 535. Nieco inne wielkości (mniejsze dla mięsa) podaje Cz. Bywalec, Wzrost gospodarczy a poziom życia społeczeństwa polskiego, Warszawa 1991, s. 82.

Tabl. 232. **WARTOŚĆ ENERGETYCZNA I ODŻYWCZA PRZECIĘTNEGO SPOŻYCIA ŻYWNOŚCI W LATACH 1950-1983**

Składniki	1950	1960	1970	1975	1980	1983
na 1 mieszkańca dziennie w gramach						
Białko ogółem	84,8	85,0	89,9	94,2	96,7	89,9
roślinne	50,6	45,4	41,9	38,8	39,8	38,4
zwierzęce	34,2	39,6	48,0	55,4	56,9	51,5
Tłuszcze	74,9	90,1	111,3	125,0	131,0	117,7
Węglowodany	543,0	513,0	515,0	497,0	501,0	501,0
Wartość energetyczna w kcal	3195,0	3206,0	3428,0	3496,0	3578,0	3429,0

Na podstawie: W. Sekuła, Spożycie żywności w Polsce w przeliczeniu na energię i niektóre składniki pokarmowe, „Wiadomości Statystyczne” 1985, nr 5; W. Sekuła, Spożycie żywności w warunkach zaopatrzenia kartkowego, w: Polskie gospodarstwo domowe. Życie codzienne w kryzysie, pr. zb. pod red. T. Pałaszewskiej - Reindl, Warszawa 1986, s. 157.

Tabl. 233. **SPOŻYCIE WYBRANYCH ARTYKUŁÓW KONSUMPCYJNYCH NA 1 MIESZKAŃCA W NIEKTÓRYCH KRAJACH W 1960, 1971-1975 I 1987-1991 R.**

Wyszczególnienie	Rok	Zboża	Ziem- niaki	Wa- rzywa	Owo- ce	Mięso	Ryby	Tłusz- cze	Mleko	Jaja	Cukier
		w kilogramach									
Austria	1960	107	88	69	.	60	2,1	17	211	12	35
	1975	80	64	76	105	81	3,7	27	199	14	43
	1991	67	61	78	.	94	.	26	104	14	37
Belgia i Luksemburg	1960	90	125	75	54	61	7,7	29	189	14	32
	1971	78	113	87	81	85	8,0	32	198	13	36
	1991	72	97	93	.	96	.	33	82	14	41
Bułgaria	1960	190	35	122	70	29	2,0	14	95	4,7	18
	1975	157	23	127	82	58	5,9	19	147	8,1	33
	1988	146	29	136	81	75	7,7	23	201	15	35
	1991	.	.	.	.	58	.	20	.	11	16
Czechosłowacja	1960	126	100	63	46	57	4,7	19	173	9,9	36
	1975	107	98	78	43	82	5,6	20	212	16	39
	1988	113	83	81	57	91	5,3	28	253	19	40
Francja	1960	99	114	140	66	71	7,3	21	190	11	31
	1971	76	96	122	87	96	8,0	26	230	13	37
	1991	77	74 ^a	.	.	111	.	31 ^a	101	15	34
Niemcy (RFN)	1960	82	132	49	105	60	6,6	25	198	13	32
	1975	68	92	66	103	83	4,1	25	207	17	36
	1987	76	72	77	.	102	.	28	88	17	35
POLSKA	1960	147	223	.	.	43	4,5	14	234	7,9	28
	1975	122	173	94	21	70	7,2	20	272	12	43
	1988	119	142	115	32	68	6,5	22	279	11	46
	1991	116	140	126	.	68	.	15	240	10	35
Szwecja	1960	71	88	30	72	49	18,0	21	262	12	41
	1971	61	84	41	96	52	21,0	20	264	13	42
	1991	64	84	43	.	60	.	22	158	14	42
Węgry	1960	136	98	84	55	48	1,5	24	114	8,9	27
	1975	122	65	87	74	66	2,6	29	125	15	40
	1988	108	50	79	73	78	2,1	36	194	19	34
	1991	98	56	84	.	72	.	35	168	20	35
Włochy	1960	144	44	127	81	29	5,1	15	126	8,8	20
	1971	134	39	159	108	59	6,2	25	144	11	28
	1991	110	39	175	.	87	.	31	64	10	29
ZSRR	1960	164	143	70	22	36	9,9	12	153	6,6	28
	1975	141	120	87	37	52	17,0	18	193	12	41
	1988	131	99	101	55	61	18,0	23	191	15	47

a 1987 r.

Na podstawie: Rocznik Statystyki Międzynarodowej 1977, Warszawa 1977, s. 300;
Rocznik Statystyki Międzynarodowej 1991, Warszawa 1991, s. 100;
Rocznik Statystyczny 1995, Warszawa 1995, s. 662.

Tabl. 234. BUDYNKI ZAMIESZKAŁE WEDŁUG MATERIAŁU ŚCIAN I POKRYCIA W 1921 R.

A. Budynki według materiału ścian

Województwa	Ogółem				Wieś				Miasta			
	murowane	drewniane	gliniane	z niewiadomego materiału	murowane	drewniane	gliniane	z niewiadomego materiału	murowane	drewniane	gliniane	z niewiadomego materiału
	w % ogółem											
Centralne	16,89	79,66	3,34	0,11	11,36	84,82	3,72	0,10	50,51	48,29	1,02	0,18
Wschodnie	2,32	93,37	2,62	1,69	1,30	94,27	2,75	1,68	12,04	84,67	1,42	1,87
Zachodnie	75,42	13,07	11,25	0,26	70,75	15,94	13,05	0,26	92,90	2,33	4,50	0,27
Południowe	8,53	70,01	21,37	0,09	4,91	72,21	22,80	0,08	35,61	53,54	10,64	0,21
Śląsk Cieszyński	64,67	35,10	0,19	0,04	58,83	40,91	0,23	0,03	87,87	12,03	0,03	0,07

B. Budynki według materiału pokrycia

Województwa	Ogółem				Wieś				Miasta			
	ognio-trwałe	drewniane	słomiane	nieznane	ognio-trwałe	drewniane	słomiane	nieznane	ognio-trwałe	drewniane	słomiane	nieznane
	w % ogółem											
Centralne	18,21	9,48	72,00	0,31	9,69	7,85	82,28	0,28	70,68	19,35	9,43	0,54
Wschodnie	6,52	10,46	81,16	1,86	4,33	6,66	87,19	1,82	27,51	46,78	23,51	2,20
Zachodnie	78,32	0,25	20,86	0,57	73,09	0,27	26,06	0,58	97,90	0,19	1,41	0,50
Południowe	19,56	11,79	68,36	0,29	15,06	9,93	74,74	0,27	53,31	25,69	20,56	0,44
Śląsk Cieszyński	64,59	14,16	21,17	0,08	56,90	16,83	26,19	0,08	95,11	3,53	1,26	0,10

Na podstawie: Pierwszy Powszechny Spis Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 września 1921 roku. Budynki. Analiza, Warszawa 1928, s. 25, 31.

Tabl. 235. BUDYNKI MIESZKALNE W MIASTACH WEDŁUG MATERIAŁU ŚCIAN I POKRYCIA W 1931 R.

Wyszczególnienie	Ogółem	Sciany				Pokrycie				
		cegła, kamień (oprócz gliny)	drewno, mur pruski, inne nieognio- trwale	glina, ziemia	nieznane	dachówka, blacha i inne ogniotrwałe (bez papy)	papa, tektura smółkowca	drewno	słoma, trzci- na, inne nie- ogniotrwałe	nieznane
		liczba bezwzględna								
POLSKA	618099	283459	309388	22981	2271	273294	164498	112923	64436	2948
Miasta:										
powyżej 75000 . .	121811	83728	37151	368	564	55875	56001	7776	1391	768
20000-75000 . .	128012	58481	67107	1864	560	55085	41144	25884	5208	691
10000-20000 . .	108488	41947	62152	3966	423	46940	25152	21847	14081	468
5000-10000 . .	135259	51570	73544	9716	429	56755	23488	31969	22477	570
5000 i mniej . .	124529	47733	69434	7067	295	58639	18713	25447	21279	451
Województwa:										
centralne	247030	117004	127568	1606	852	85668	100800	37881	21274	1407
wschodnie	82549	12333	69710	312	194	33043	3113	35498	10547	348
zachodnie	89943	81757	4955	2802	429	43446	44764	127	1112	494
południowe	198577	72365	107155	18261	796	111137	15821	39417	31503	699
		w % ogółem								
POLSKA	100,0	45,9	50,1	3,7	0,4	44,2	26,6	18,3	10,4	0,5
Miasta:										
powyżej 75000 . .	100,0	68,7	30,5	0,3	0,5	45,9	46,0	6,4	1,1	0,6
20000-75000 . .	100,0	45,7	52,4	1,5	0,4	43,0	32,1	20,2	4,1	0,5
10000-20000 . .	100,0	38,7	57,3	3,7	0,4	43,3	23,2	20,1	13,0	0,4
5000-10000 . .	100,0	38,1	54,4	7,2	0,3	42,0	17,4	23,6	16,6	0,4
5000 i mniej . .	100,0	38,3	55,8	5,7	0,2	47,1	15,0	20,4	17,1	0,4
Województwa:										
centralne	100,0	47,4	51,6	0,7	0,3	34,7	40,1	15,3	8,6	0,6
wschodnie	100,0	14,9	84,4	0,4	0,2	40,0	3,8	43,0	12,8	0,4
zachodnie	100,0	90,9	5,5	3,1	0,5	48,3	49,8	0,1	1,2	0,5
południowe	100,0	36,4	54,0	9,2	0,4	56,0	8,0	19,8	15,9	0,4

Na podstawie: Nieruchomości i budynki w miastach. Drugi powszechny spis ludności z dn. 9 XII 1931 r., Statystyka Polski, seria C, zeszyt 26, Warszawa 1935, s. 8.

Tabl. 236. **BUDYNKI MIESZKALNE ZAKOŃCZONE W MIASTACH^a**
W LATACH 1929-1930

Województwa	Budynki ogółem	Mieszkania według izb					Izby	Kubatura w tys. m ³
		ogółem	1	2	3	4 i więcej		
POLSKA								
1929	7479	19755	3812	5919	4642	3113	54450	5279
1930	9500	27413	6079	9651	6735	4948	69315	6528
Województwa 1930								
M. st. Warszawa	354	4216	1717	921	716	862	9879	975
Warszawskie	922	1891	312	867	417	295	4765	349
Łódzkie	1049	2872	667	1171	760	274	6612	641
Kieleckie	1089	2276	458	1083	491	244	5107	472
Lubelskie	495	1125	222	507	270	126	2597	202
Białostockie	455	894	203	292	286	113	2140	132
Wileńskie	301	565	113	184	128	140	1501	96
Nowogródzkie	210	291	28	72	66	125	944	63
Poleskie	358	617	27	161	175	254	2130	118
Wołyńskie	346	492	38	96	158	200	1631	139
Poznańskie	517	2351	460	791	737	363	5847	611
Pomorskie	180	849	230	256	231	132	2148	149
Śląskie	528	1443	130	518	493	302	4065	419
Krakowskie	968	3849	911	1421	801	716	9722	1094
Lwowskie	918	2219	355	743	668	453	6525	694
Stanisławowskie	688	1056	117	445	230	264	2683	259
Tarnopolskie	122	407	91	123	108	85	1019	115

^a Na podstawie ankiety Ministerstwa Robót Publicznych. Z powodu zastosowania odmiennych metod rejestracji ruchu budowlanego podane liczby nie są w pełni porównywalne z danymi GUS.

Na podstawie: Ruch budowlany w Polsce w 1931 r., Statystyka Polski, seria B, zeszyt 12, Warszawa 1933, s. 12-15.

Tabl 237. BUDOWLE ZAKOŃCZONE ORAZ MIESZKANIA I IZBY W BUDOWLACH MIESZKALNYCH W 1931 R.

Wyszczególnienie	Budowle zakończone w % ogółem o zrębie						Przeciętna kubatura budowli mieszkalnej w m³			Przeciętna liczba		Mieszkania o liczbie izb				Przeciętna liczba izb na 1 mieszkanie
	z cegły		z drewna		z innych materiałów					mieszkań	izb	1	2	3	4 i więcej	
	mieszkalne	niemieskalne	mieszkalne	niemieskalne	mieszkalne	niemieskalne	ogółem	nowy budynek	nadbudowa i dobudowa	na 1 budowlę mieszkalną	w % ogółem					
POLSKA	61,2	61,1	36,6	32,8	2,2	6,1	813	859	510	3,1	7,9	20,0	35,7	24,8	19,5	2,5
Województwa:																
Centralne	60,4	54,8	37,4	37,8	2,2	7,4	711	.	.	3,1	7,3	24,8	40,3	20,1	14,8	2,3
Wschodnie	17,3	26,5	81,7	67,4	1,0	6,1	414	.	.	1,9	5,6	12,3	26,2	32,9	28,6	2,9
Poznańskie i pomorskie	97,8	59,8	1,6	31,7	0,6	8,5	1132	.	.	3,5	10,2	9,4	32,4	30,7	27,5	2,9
Południowe	64,8	88,3	31,8	9,4	3,4	2,3	943	.	.	3,3	8,3	21,1	33,6	26,9	18,4	2,5
Śląskie	96,7	88,8	0,7	6,5	2,6	4,7	1827	.	.	4,5	13,9	12,6	30,8	24,7	31,9	3,1
Miasta o liczbie mieszkańców:																
ponad 100000	84,1	67,4	15,4	26,1	0,5	6,5	1918	2018	828	6,2	16,7	21,8	26,6	25,9	25,7	2,7
20000-100000	57,9	75,5	41,3	18,7	0,8	5,8	758	792	452	3,1	7,5	16,8	43,4	25,2	14,6	2,4
5000-20000	54,7	50,6	41,2	43,8	4,1	5,6	469	480	373	2,0	4,9	18,9	40,9	23,3	16,9	2,4
poniżej 5000	49,0	55,3	48,0	37,8	3,0	6,9	335	348	254	1,6	4,0	23,2	35,6	22,8	18,4	2,5
Wieś	78,0	71,7	19,9	24,5	2,1	3,8	657	708	421	3,0	7,2	30,3	29,7	23,2	16,8	2,4
Właściciele budynków:																
Państwo	.	.	.	.	.	.	1929	2024	341	5,9	15,5	18,3	33,8	19,3	28,6	2,6
Samorządy	.	.	.	.	.	.	5085	5482	983	15,7	37,3	35,0	25,7	15,0	24,3	2,4
Spółdzielnie	.	.	.	.	.	.	4336	4462	796	13,0	36,7	13,0	37,4	22,9	26,7	2,8
Inni	.	.	.	.	.	.	666	692	507	2,7	6,2	20,6	35,8	25,6	18,0	2,3

Uwaga: Powyższe dane opierają się na sprawozdaniach nadsyłanych do GUS przez urzędy budowlane zgodnie z zasadami określonymi przez rozporządzenie Rady Ministrów z 10 września 1930 r. o statystyce budowlanej. Nadsyłane sprawozdania nie obejmują rejestracji danych o budynkach mieszkalnych parterowych na terenie gmin wiejskich, ponadto nie wszystkie magistraty nadsyłały kompletne dane.

Na podstawie: Ruch budowlany w Polsce w 1931 r., Statystyka Polski, seria B, zeszyt 12, Warszawa 1933, s. 4.

Tabl. 238. RUCH BUDOWLANY (BUDYNKI MIESZKALNE) W 1931 R.

Wyszczególnienie	Ogółem	Miasta o liczbie mieszkańców					Wieś
		ogółem	powyżej 100000	20000- 100000	5000- 20000	poniżej 5000	
Budynki zakończone							
nowe	5056	4862	835	1667	1644	716	194
nadbudowy i dobudowy . .	774	732	226	191	201	114	42
Budynki rozpoczęte							
nowe	9850	8887	1114	3067	3197	1509	963
nadbudowy i dobudowy . .	1130	1040	201	367	335	137	90
Budynki wycofane z użytko- wania	437	430	33	129	173	95	7
Budynki zakończone ogółem	5830	5594	1061	1858	1845	830	236
według właściciela:							
państwo	53	22	5	11	6	-	31
samorządy	34	27	9	9	7	2	7
spółdzielnie	174	173	118	43	11	1	1
inni	5569	5372	929	1795	1821	827	197
Budynki rozpoczęte ogółem	10980	9927	1315	3434	3532	1646	1053
według właściciela:							
państwo	24	11	5	3	3	-	13
samorządy	52	21	7	6	2	6	31
spółdzielnie	132	126	64	39	19	4	6
inni	10772	9769	1239	3386	3508	1636	1003
Budynki według materiału budowy ścian:							
zakończone	5830	5594	1061	1858	1845	830	236
cegła	3567	3383	892	1075	1009	407	184
drewno	2137	2090	164	768	760	398	47
inne materiały	126	121	5	15	76	25	5
rozpoczęte	10980	9927	1315	3434	3532	1646	1053
cegła	6460	5702	1030	2108	1823	741	758
drewno	4328	4041	269	1285	1620	867	287
inne materiały	192	184	16	41	89	38	8

Na podstawie: Ruch budowlany w Polsce w 1931 r., Statystyka Polski, seria B, zeszyt 12, Warszawa 1933, s. 31, 57, 61, 72.

Tabl. 239. MIESZKANIOWY RUCH BUDOWLANY W MIASTACH W LATACH 1932-1937

Wyszczególnienie	Ogółem						W tym wielkie miasta ^a					
	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1932	1933	1934	1935	1936	1937
BUDYNKI ROZPOCZĘTE												
Liczba budynków	13324	13393	12463	13823	16462	13884	2399	3218	3051	3435	4455	3432
w tym nowe	12100	12361	11528	12620	15073	12480	2166	2940	2786	3135	4047	3033
Kubatura w tys. m ³	7162	7752	7694	10281	14437	11981	2269	3010	3263	4787	8019	6065
w tym nowe	6780	7374	7318	9769	13802	11335	2134	2861	3090	4552	7706	5765
Liczba mieszkań	28078	28290	26871	36196	47667	42537	7912	9977	10598	16224	24067	20510
w tym 1 i 2-izbowe	14994	13884	13564	18916	23263	23198	4080	4722	5407	8445	10882	11400
Liczba izb	73635	78170	73423	95957	129490	108694	21861	28227	29021	42737	67920	57701
w tym w mieszkaniach 1 i 2 izbowych	25771	23861	23399	32271	39874	39239	6799	7865	9121	13785	18102	18809
BUDYNKI ZAKOŃCZONE												
Liczba budynków	7889	9890	10774	11434	10731	12067	1542	2144	2230	2495	2923	3665
w tym nowe	7136	9038	10018	10549	9792	11012	1317	1884	2032	2277	2645	3307
Kubatura w tys. m ³	5111	5472	6350	7303	8247	11307	2087	1918	2400	2991	4183	6379
w tym nowe	4816	5157	6064	6974	7818	10816	1950	1792	2276	2854	3978	6114
Liczba mieszkań	19381	20609	22989	25900	28982	37893	7077	6607	7838	9483	13680	19974
w tym 1 i 2-izbowe	10462	10484	11458	13259	14930	19233	3747	3197	3811	4687	7255	9896
Liczba izb	50689	55514	62646	70073	77488	101744	18594	18132	21333	26231	35884	54055
w tym w mieszkaniach 1 i 2 izbowych	17817	18008	19537	23076	25196	32612	6247	5312	6079	7946	11409	16241

^a Miasta liczące według spisu 1931 r. 100000 i więcej mieszkańców: Warszawa, Łódź, Częstochowa, Sosnowiec, Lublin, Wilno, Poznań, Bydgoszcz, Katowice, Chorzów, Kraków i Lwów.

Na podstawie: Ruch budowlany w miastach 1937, Statystyka Polski, seria C, zeszyt 100, Warszawa 1939, s. 2.

Tabl. 240. NOWE BUDYNKI MIESZKALNE ROZPOCZĘTE W MIASTACH WEDŁUG KUBATURY W LATACH 1932-1937

Wyszczególnienie	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1932	1933	1934	1935	1936	1937
	liczba						w % ogółem					
Kubatura budynków w tys. m ³	6780	7374	7318	9769	13802	11335	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
województwa:												
centralne	2996	3253	3039	4409	6852	5893	44,2	44,1	41,5	45,1	49,7	52,0
wschodnie	536	574	450	394	578	704	7,9	7,8	6,1	4,0	4,2	6,2
zachodnie	1463	1744	1991	2993	3208	2059	21,6	23,7	27,2	30,6	23,2	18,2
południowe	1785	1803	1838	1973	3164	2679	26,3	24,5	25,1	20,2	22,9	23,6
Miasta o liczbie mieszkańców:							100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
poniżej 5000	488	434	436	537	595	519	7,2	5,9	6,0	5,5	4,3	4,6
5000 - 20000	1924	1719	1553	1648	2013	2208	28,4	23,3	21,2	16,9	14,6	19,5
20000 -100000	2234	2360	2239	3032	3488	2843	31,5	32,0	30,6	31,0	25,3	25,1
100000 i więcej	2134	2861	3090	4552	7706	5765	32,9	38,8	42,2	46,6	55,8	50,8
Właściciel:							100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
państwo	59	280	54	127	26	423	0,9	3,8	0,7	1,3	0,2	3,7
samorząd terytorialny	80	15	113	149	145	89	1,2	0,2	1,5	1,5	1,0	0,8
spółdzielnie mieszkaniowe	212	140	84	121	97	274	3,1	1,9	1,1	1,2	0,7	2,4
inni	6429	6939	7067	9372	13534	10549	94,8	94,1	96,6	95,9	98,1	93,1
Przeciętna wielkość budynków w m ³	556	597	635	774	916	908	x	x	x	x	x	x
województwa:												
centralne	495	557	588	767	1009	943						
wschodnie	370	382	342	342	376	502						
zachodnie	950	868	1009	1099	1164	1132						
południowe	566	599	600	658	793	890						
Miasta o liczbie mieszkańców:							x	x	x	x	x	x
poniżej 5000	365	361	362	396	362	370						
5000 - 20000	394	401	386	412	418	503						
20000 -100000	587	600	627	734	763	778						
100000 i więcej	985	973	1111	1452	1904	1901						
Właściciel:							x	x	x	x	x	x
państwo	19775	13320	6035	9788	8687	5959						
samorząd terytorialny	3464	556	1659	865	2453	2622						
spółdzielnie mieszkaniowe	2867	739	1227	2961	3026	3188						
inni	532	572	621	756	904	858						

Na podstawie: Ruch budowlany w miastach 1937, Statystyka Polski, seria C, zeszyt 100, Warszawa 1939, s. 2.

Tabl. 241. BUDYNKI MIESZKALNE NOWE ROZPOCZĘTE WEDŁUG MATERIAŁÓW BUDOWY ŚCIAN W LATACH 1932-1937^a

Województwa	1932								1937					
	ogółem		materiał budowy ścian						ogółem		materiał budowy ścian			
	liczba budynków	kubatura w tys. m ³	A		B		C		liczba budynków	kubatura w tys. m ³	A		B+C	
			liczba budynków	kubatura w tys. m ³	liczba budynków	kubatura w tys. m ³	liczba budynków	kubatura w tys. m ³			liczba budynków	kubatura w tys. m ³	liczba budynków	kubatura w tys. m ³
POLSKA	5971	4369	3519	3500	2443	866	9	2	6687	8608	5044	8099	1643	509
M. st. Warszawa . . .	375	458	265	422	110	36	-	-	897	2739	868	2719	29	20
Warszawskie	434	205	319	175	115	30	-	-	328	226	290	217	38	9
Łódzkie	745	457	454	358	291	99	-	-	825	761	665	712	160	49
w tym m. Łódź . . .	315	244	223	205	92	39	-	-	436	482	340	451	96	31
Kieleckie	792	466	572	399	220	67	-	-	987	713	739	648	248	65
w tym:														
Częstochowa . . .	169	98	162	96	7	2	-	-	230	150	217	147	13	3
Sosnowiec	108	101	104	100	4	1	-	-	126	171	126	171	-	-
Lubelskie	473	205	168	125	305	80	-	-	329	194	162	158	167	36
w tym Lublin . . .	237	107	110	77	127	31	-	-	123	112	91	105	32	7
Białostockie	418	207	97	67	321	140	-	-	258	121	56	53	202	68
Wileńskie	181	109	30	40	151	69	-	-	83	70	28	47	55	23
w tym Wilno	181	109	30	40	151	69	-	-	83	70	28	47	55	23
Nowogródzkie	98	26	4	1	94	25	-	-	91	42	11	5	80	37
Poleskie	182	77	16	14	166	63	-	-	228	225	46	164	182	61
Wołyńskie	219	101	28	20	191	81	-	-	296	139	92	91	204	48
Poznańskie	612	627	598	610	14	17	-	-	676	864	670	863	6	1
w tym:														
Poznań	374	457	363	441	11	16	-	-	359	577	355	576	4	1
Bydgoszcz	157	102	156	101	1	326	-	-	174	160	174	160	-	-
Pomorskie	278	366	235	355	43	11	-	-	377	439	322	424	55	15
Śląskie	94	121	94	121	-	-	-	-	231	432	231	432	-	-
w tym:														
Katowice	30	31	30	31	-	-	-	-	57	136	57	136	-	-
Chorzów	10	13	10	13	-	-	-	-	56	123	56	123	-	-
Krakowskie	301	486	276	475	25	11	-	-	284	613	255	603	29	10
w tym Kraków . . .	171	376	164	373	7	3	-	-	157	478	157	478	-	-
Lwowskie	421	282	214	217	207	66	-	-	600	814	459	766	141	48
w tym Lwów	39	36	37	36	2	0	-	-	335	567	313	560	22	7
Stanisławskie	292	149	102	78	190	71	-	-	140	170	98	152	42	18
Tarnopolskie	56	26	47	24	-	-	9	2	57	44	52	43	5	1

Tabl. 241. **BUDYNKI MIESZKALNE NOWE ROZPOCZĘTE WEDŁUG MATERIAŁÓW BUDOWY ŚCIAN W LATACH 1932-1937^a (dok.)**

A - cegła, żelazobeton, cegła w połączeniu z materiałem trwałym.

B - drewno, mur pruski (reglówka), drewno w połączeniu z materiałem trwałym, odpornym na ogień.

C - glina, kamień polny, drewno w połączeniu z materiałem nietrwałym jak ziemia, darnina itp.

a Miasta liczące 20000 i więcej mieszkańców.

Na podstawie: Ruch budowlany w miastach 1932-1934. Statystyka Polski, seria C, zeszyt 46, Warszawa 1936, s. 24; Ruch budowlany w miastach 1937, Statystyka Polski, seria C, zeszyt 100, Warszawa 1939, s. 10-13.

Tabl. 242. **NOWE BUDYNKI MIESZKALNE ROZPOCZĘTE W MIASTACH WEDŁUG LICZBY IZB W LATACH 1932-1937**

Wyszczególnienie	1932				1936				1937				1932	1936	1937
	mieszkania w % ogółem o liczbie izb												przeciętna liczba izb na mieszkańca		
	1	2	3	4 i więcej	1	2	3	4 i więcej	1	2	3	4 i więcej			
POLSKA	13,9	38,6	26,7	20,8	12,8	34,8	28,7	23,7	15,7	38,0	26,7	19,6	2,7	2,8	2,6
Województwa:															
centralne	15,6	44,3	24,3	15,8	14,2	37,1	27,7	27,0	17,9	42,4	24,3	15,4	2,5	2,7	2,4
wschodnie	6,8	23,6	34,5	35,1	6,2	24,9	29,9	39,0	9,2	22,0	34,4	34,4	3,1	3,2	3,1
zachodnie	9,3	25,4	29,8	35,5	9,9	28,6	28,0	33,5	10,0	29,7	30,2	30,1	3,1	3,1	3,0
południowe	15,9	41,0	26,9	16,2	13,7	37,3	31,4	17,6	16,0	37,4	28,4	18,2	2,5	2,6	2,5
Miasta o liczbie mieszkańców:															
poniżej 5000	24,3	39,5	21,2	15,0	18,7	41,8	23,1	16,4	14,2	46,3	25,6	13,9	2,4	2,5	2,5
5000 - 20000	12,8	41,0	27,0	19,2	12,3	41,7	26,6	19,4	15,6	40,4	25,0	19,0	2,6	2,6	2,5
20000 -100000	10,4	39,6	26,7	23,3	9,3	38,5	29,4	22,8	10,0	37,6	30,6	21,8	2,7	2,7	2,7
100000 i więcej	15,8	34,5	28,1	21,6	14,1	29,6	29,7	26,6	18,7	36,3	25,7	19,3	2,7	2,9	2,5
Właściciel:															
państwo	0,6	-	48,8	50,6	-	23,3	63,4	13,3	24,5	16,2	40,3	19,0	4,2	3,0	2,5
samorząd terytorialny	38,2	20,6	29,4	11,8	70,5	28,9	0,3	0,3	39,3	59,5	0,7	0,5	2,2	1,3	1,6
spółdzielnie mieszkaniowe	27,4	31,9	31,3	9,4	12,9	67,3	7,2	12,6	15,3	70,5	7,1	7,1	2,3	2,2	2,1
inni	13,2	39,3	26,4	21,1	11,7	34,6	29,4	24,3	15,0	37,5	27,2	20,3	2,7	2,8	2,6

Na podstawie: Ruch budowlany w miastach 1937, Statystyka Polski, seria C, zeszyt 100, Warszawa 1939, s. 2.

Tabl. 243. BUDOWNICTWO MIESZKANIOWE W LATACH 1950-1990

Wyszczególnienie	1950-1955	1956-1960	1961-1965	1966-1970	1971-1975	1976-1980	1981-1985	1986-1990
Budownictwo mieszkaniowe przeciętnie rocznie								
tys. mieszkań	67	124	151	188	224	262	191	170
tys. izb	200	359	458	576	784	994	740	699
Mieszkania według inwestorów w tys.:								
Inwestorzy państwowi	46,2	67,0	79,2	55,4	65,0	51,0	37,6	33,4
Spółdzielnie mieszkaniowe	0,1	5,5	24,7	82,6	103,9	142,9	99,1	79,8
Inwestorzy indywidualni	20,8	51,9	47,0	50,5	55,3	67,8	54,2	56,9
ludność nierolnicza	2,7	18,7	20,4	20,9	25,5	37,2	29,8	22,6
ludność rolnicza	18,1	33,2	26,0	29,5	29,8	30,6	24,4	34,3
Budownictwo mieszkaniowe według rozmieszczenia w %								
w miastach	58,5	59,5	77,9	74,3	76,1	79,0	75,8	73,2
na wsi	41,5	40,5	22,1	25,7	23,9	21,0	24,2	26,8
Liczba mieszkań na 1000 mieszkańców przeciętnie rocznie	2,6	4,3	4,9	5,8	6,7	7,5	5,2	4,5
w miastach	3,7	5,6	7,6	8,5	9,4	10,3	6,6	5,3
na wsi	1,7	3,3	2,4	3,1	3,5	3,7	3,1	3,1
Liczba mieszkań na 1000 zawartych małżeństw przeciętnie rocznie		598 ^a	853 ^b	693 ^c	715	813	638	671

^a 1961 r.^b 1965 r.^c 1970 r.

Na podstawie: A. Andrzejewski, Polityka mieszkaniowa, Warszawa 1987, s. 168-169, 201, 314; Obliczenia własne na podstawie Rocznika Statystycznego 1991, Warszawa 1991, s. 412.

Tabl. 244. MIESZKANIA ZAMIESZKANE WEDŁUG OKRESU BUDOWY I FORM WŁASNOŚCI W 1988 R.

Wyszczególnienie	Odsetek mieszkań w budynkach wybudowanych w latach					
	ogółem	przed 1918	1918-1944	1945-1970	1971-1978	1979-1988
O g ó ł e m	100,0	13,9	16,6	31,8	19,0	18,7
miasta	100,0	13,9	14,0	29,5	21,6	21,0
wieś	100,0	13,8	21,7	36,1	14,2	14,2
W tym w budynkach mieszkalnych	100,0	13,5	16,3	31,9	19,3	19,0
miasta	100,0	13,8	13,9	29,6	21,7	21,0
wieś	100,0	13,0	21,3	36,6	14,4	14,7
własność:						
spółdzielni mieszkaniowych	100,0	0,4	0,5	22,5	37,3	39,3
miasta	100,0	0,4	0,5	22,6	37,4	39,1
wieś	100,0	0,1	-	4,7	24,7	70,5
zakładów pracy	100,0	15,3	12,3	28,1	21,5	22,8
miasta	100,0	12,1	9,8	29,6	23,6	24,9
wieś	100,0	20,4	16,3	25,8	18,1	19,4
terenowych organów administracji państwowej	100,0	29,3	20,6	39,0	8,1	3,0
miasta	100,0	28,8	19,6	40,4	8,3	2,9
wieś	100,0	38,4	36,4	16,1	5,1	4,0
indywidualna	100,0	13,4	24,8	35,2	13,3	13,3
miasta	100,0	17,9	30,2	27,6	11,9	12,4
wieś	100,0	10,7	21,7	39,6	14,1	13,9

Na podstawie: Rocznik Statystyczny 1993, Warszawa 1993, s. 402.

Tabl. 245. **MIESZKANIA I ICH ZALUDNIENIE W LATACH 1921-1988**
(dane spisów powszechnych)

Wyszczególnienie	1921 ^a	1931 ^a	1950	1960	1970	1978	1988
Mieszkania zamieszkane w tys.	4863,5	6402,5	5851,2	7025,6	8081,1	9326,0	10717
miasta	1340,8	1930,4	2710,8	3560,1	4507,3	5741,1	7040
wieś	3522,7	4472,1	3140,4	3465,5	3573,8	3584,9	3677
Izby w mieszkaniach zamieszka- łych w tys.		11790,7	13671,5	17265,2	23212,8	29375,6	36287
miasta		4226,6	6666,1	8894,4	12474,1	17605,4	23143
wieś		7564,1	7005,4	8370,8	10738,7	11770,2	13144
Ludność w mieszkaniach zamie- szkanych w tys.		31620,5	23995,9	28695,3	31859,2	34110,8	37129
miasta		8523,8	10208,1	13627,6	16417,9	19347,6	22532
wieś		23096,7	13787,8	15067,7	15441,3	14763,2	14597
Przeciętna liczba osób na 1 izbę		2,7	1,75	1,66	1,37	1,16	1,02
miasta	2,0	2,0	1,55	1,53	1,32	1,10	0,97
wieś	3,4	3,1	1,95	1,80	1,44	1,25	1,11
Przeciętna liczba osób na mie- szkanie		4,9	4,1	4,1	3,9	3,7	3,5
miasta		4,4	3,8	3,8	3,6	3,4	3,2
wieś		5,2	4,4	4,3	4,3	4,1	4,0

^a W granicach II Rzeczypospolitej. W 1921 r. bez Górnego Śląska i okręgu wileńskiego. Według późniejszych danych łączna liczba mieszkań na obszarze całego państwa w 1921 r. wynosiła: w miastach 1800,1 tys., na wsi 4223,1 tys. Por. Mały Rocznik Statystyczny 1939, Warszawa 1939, s. 59. Nie zmieniało to przeciętnej liczby osób na 1 izbę.

Uwaga: W 1946 r. liczba mieszkań wynosiła 5,05 mln (w tym w miastach 1,95 mln); liczba izb mieszkalnych 11,5 mln (w tym w miastach 4,5 mln). Przeciętna liczba osób na 1 izbę wynosiła 2,05 (w miastach 1,70, na wsi 2,15), liczba izb na mieszkanie średnio 2,30. Por. A. Andrzejewski, Polityka mieszkaniowa, Warszawa 1987, s. 149.

Na podstawie: A. Andrzejewski, Polityka mieszkaniowa, Warszawa 1987, s. 126; Polska 1918-1988, GUS, Warszawa 1989, s. 63; Rocznik Statystyczny 1991, Warszawa 1991, s. 405.

Tabl. 246. **WIELKOŚĆ MIESZKAŃ I PRZECIĘTNE ICH ZALUDNIENIE
W LATACH 1921-1988**

Wyszczególnienie	Ogółem	Mieszkania w % ogółem o liczbie izb				
		1	2	3	4	5 i więcej
1921						
Mieszkania w tys.	4863,5	52,9	29,5	9,6	3,6	4,4
miasta	1340,8	36,0	30,2	17,0	8,9	7,9
wieś	3522,7	59,3	29,3	6,8	2,6	2,0
1931						
Mieszkania w tys.	6402,5	46,9	34,4	11,0	4,4	3,3
miasta	1930,4	36,5	32,3	16,9	8,0	6,3
wieś	4472,1	51,4	35,4	8,4	2,9	1,9
Ludność w mieszkaniach w tys.	31620,5					
miasta	8523,8	31,9	32,9	18,4	16,8	
wieś	23096,7	47,9	37,2	9,5	5,4	
Przeciętna liczba osób na 1 izbę	2,7					
miasta	2,0	3,9	2,2	1,6	1,1	
wieś	3,1	4,8	3,7	1,9	1,3	
1950						
Mieszkania w tys.	5851,2					
miasta	2445,4	21,1	37,5	25,2	11,1	5,1
wieś	3140,4	18,7	39,0	18,7	11,8	11,8
Ludność w mieszkaniach w tys.	23995,9					
miasta	10208,1	15,0	34,8	27,3	14,4	8,5
wieś	13787,8	14,3	33,8	17,7	12,9	21,3
Przeciętna liczba osób na 1 izbę	1,75					
miasta	1,5	2,7	1,7	1,4	1,2	1,1
wieś	1,9	4,2	2,4	1,7	1,5	1,4
1988						
Mieszkania w tys.	10717	4,3	19,3	34,8	27,1	14,5
miasta	7040	5,1	19,2	36,7	27,1	11,9
wieś	3677	2,7	19,6	31,1	27,1	19,5
Ludność w mieszkaniach w tys.	37129	2,4	14,2	32,5	31,1	19,8
miasta	22532	3,0	14,1	34,7	31,7	16,5
wieś	14597	1,4	14,3	29,3	30,1	24,9
Przeciętna liczba osób na 1 izbę	1,02					
miasta	0,97					
wieś	1,11					

Na podstawie: A. Andrzejewski, Polityka mieszkaniowa, Warszawa 1987, s. 126, 149; Rocznik Statystyczny 1991, Warszawa 1991, s. 406.

Tabl. 247. **WARUNKI MIESZKANIOWE W MIASTACH LICZĄCYCH 20 TYS. I WIĘCEJ MIESZKAŃCÓW WEDŁUG GRUP SPOŁECZNO-ZAWODOWYCH W 1931 R.**

Grupy społeczno-zawodowe	Ludność w mieszkaniach							
	o liczbie izb				o liczbie osób na izbę ^a			
	1	2	3	4 i więcej	2 i mniej	2-3	3-4	powy- żej 4
w odsetkach ogółu ludności danej grupy								
Samodzielni								
Zatrudniający siły najemne:								
w górnictwie i zakładach przemysłowych I-VII kat.	2,0	8,0	20,9	69,1	84,7	11,3	2,5	1,5
w zakładach przemysłowych VIII i niewiadomych kategorii	12,4	30,6	29,5	27,5	51,1	26,6	11,7	10,6
w handlu i ubezpieczeniach	3,5	12,1	25,3	59,1	78,0	15,3	4,4	2,3
Nie zatrudniający sił najemnych:								
w górnictwie i przemyśle	35,1	35,2	19,3	10,4	35,7	25,1	16,0	23,2
w handlu i ubezpieczeniach	17,9	30,3	26,8	25,0	53,8	23,4	10,9	11,9
Adwokatura, oświata, kultura, lecznictwo	12,7	16,9	18,5	51,9	76,4	11,9	5,3	6,4
Najemni								
Pracownicy umysłowi	8,9	20,3	27,3	43,5	79,2	13,5	4,1	3,2
Robotnicy ^b	47,3	34,4	13,2	5,1	29,2	25,4	17,8	27,6

^a Dotyczy tylko mieszkań zamieszkałych przez mniej niż 12 osób.

^b Bez służby domowej zamieszkałej w mieszkaniach pracodawców.

Na podstawie: Mały Rocznik Statystyczny 1939, Warszawa 1939, s. 59.

Tabl. 248. **ZASOBY MIESZKANIOWE, LUDNOŚĆ I GOSPODARSTWA DOMOWE ORAZ NIEDOBÓR MIESZKAŃ W LATACH 1950-1988**
Na podstawie spisów powszechnych

Wyszczególnienie	1950	1960	1970	1978	1988
Ludność ogółem w tys.	25008	29766	32462	35061	37879
Ludność w mieszkaniach w tys.	23996	28695	31859	34111	37129
Gospodarstwa domowe w tys.	7135 ^a	8253	9376	10948	11967
Mieszkania zamieszkałe w tys.	5851	7026	8081	9326	10717
Niedobór mieszkań w tys.	1284	1227	1295	1622	2949 ^b
Gospodarstwa mieszkające wspólnie:					
w tys.	2301	2194	2329	2951	2346
w % ogółu gospodarstw	32,2	26,6	24,9	27,0	19,6
Liczba gospodarstw na 100 mieszkań . . .	121,9	117,5	115,9	117,3	111,7
Liczba mieszkań na 1000 ludności . . .	234	236	248	266	283
Przeciętna liczba:					
izb na mieszkanie	2,34	2,46	2,87	3,15	3,39
osób na izbę	1,75	1,66	1,37	1,16	1,02
osób na mieszkanie	4,10	4,08	3,94	3,66	3,46
osób na gospodarstwo domowe	3,36	3,40	3,12	3,08	3,10
Odsetek mieszkań liczących:					
1 i 2 izby	58,6	58,0	41,5	31,0	25,6 ^c
3 i 4 izby	36,3	37,8	50,0	57,7	61,2 ^c
5 i więcej izb	5,1	4,2	8,5	11,3	13,2 ^c

^a Doszacowano liczbę gospodarstw na wsi.

^b 1990 r. - zarejestrowane potrzeby mieszkaniowe.

^c 1984 r.

Na podstawie: A. Andrzejewski, Polityka mieszkaniowa, Warszawa 1987, s. 203; Rocznik Statystyczny 1993, Warszawa 1993, s. 401-403.

Tabl. 249. **LUDNOŚĆ W GOSPODARSTWACH DOMOWYCH WEDŁUG GRUP SPOŁECZNO-ZAWODOWYCH GŁOWY GOSPODARSTWA DOMOWEGO W 1984 R.^a**

Wyszczególnienie	Ogółem w tys.	Ludność w % ogółem według liczby osób na izbę				
		poniżej 1,00	1,00	1,01-1,49	1,50-1,99	2,00 i więcej
O g ó ł e m^b	36217,5	21,9	23,8	19,5	16,2	18,6
w tym czynny zawodowo lub utrzymywany przez czynnego zawodowo	29576,0	19,0	23,2	21,0	16,9	19,9
w tym:						
na stanowisku nierobotniczym . . .	7485,2	27,7	31,7	20,8	11,1	8,7
z wyższym wykształceniem . . .	2298,2	37,3	33,8	17,4	6,9	4,6
bez wyższego wykształcenia . . .	5187,3	23,4	30,8	22,4	12,9	10,5
na stanowisku robotniczym	13048,2	13,3	22,2	23,1	18,4	23,0
rolnictwo indywidualne	7576,7	18,8	16,3	17,6	20,5	26,8

^a Dane spisu ludności i mieszkań metodą reprezentacyjną (według szacunków liczby ludności w 1984 r. (31 XII) wynosiła 36914 tys.).

^b W 1988 r. przy 37129 tys. ludności w mieszkaniach odpowiednie kwoty procentowe wynosiły w przedziale do 1,00 - 24,9%; od 1,00 do 1,49 - 43,5%; od 1,50 do 1,99 - 15,1%; 2,00 i więcej - 16,5%.

Na podstawie: Mówią liczby, GUS Warszawa 1988, s. 110; Rocznik Statystyczny 1991, Warszawa 1991, s. 407.

Tabl. 250. **MIASTA WYPOSAŻONE I OBSŁUGIWANE PRZEZ URZĄDZENIA KOMUNALNE W LATACH 1928-1990**

A. Lata 1928-1990

Wyszczególnienie	1928	1938	1950	1960	1970	1980	1990
Liczba miast ogółem	630	602	706	893	889	804	830
	w % ogółu miast						
w tym:							
miasta wyposażone w sieć:							
wodociagową	18,3	27,2	52,0	67,0	80,3	91,2	96,1
kanalizacyjną	19,0	.	45,9	62,8	76,2	84,3	86,7
elektryczną	.	79,9	94,8	100,0	100,0	100,0	100,0
gazową	16,3	17,6	33,6	31,6	36,8	49,8	55,7
miasta obsługiwane przez:							
komunikację miejską . . .	.	.	10,6	16,7	20,4	28,1	33,1
oczyszczalnie ścieków . . .	x	x	x	x	28,6	44,4	56,3

B. Rok 1990

Wyszczególnienie	Miasta o liczbie ludności						
	poniżej 5000	5000- 9999	10000- 19999	20000- 49999	50000- 99999	100000- 199999	200000 i więcej
Liczba miast ogółem	257	177	177	128	48	23	20
	w % ogółu miast						
w tym:							
miasta wyposażone w sieć:							
wodociagową	89,5	99,4	97,7	100,0	100,0	100,0	100,0
kanalizacyjną	63,0	94,4	97,2	100,0	100,0	100,0	100,0
elektryczną	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
gazową	22,6	52,0	66,1	82,0	97,9	100,0	100,0
miasta obsługiwane przez							
komunikację miejską . . .	9,7	18,6	23,2	67,2	97,9	100,0	100,0
oczyszczalnie ścieków . . .	21,0	56,5	72,3	85,9	79,2	86,9	85,0

Na podstawie: Polska 1918-1988, GUS Warszawa 1989, s. 67; Rocznik Statystyczny 1991, Warszawa 1991, s. 399.

Tabl. 251. **WYPOSAŻENIE BUDYNKÓW MIESZKALNYCH W INSTALACJE W MIASTACH W 1931 R.**

Miasta	Ogółem w tys.	Wyposażenie w					Nie zaopa- trzone w instala- cje	Ludność w budyn- kach nie zaopatrzo- nych w instalacje w % ogółu ludności
		wodociąg	kanali- zację	elektry- czność	gaz	wodo- ciąg, ka- nalizację, elektry- czność i gaz		
POLSKA (w tys.) . . .	618,8	98,2	80,0	234,3	46,2	61,7	347,5	x
w % ogółu budynków	100,0	15,9	12,9	37,9	7,5	10,0	56,2	33,4
		w % ogółu budynków						
Miasta:								
większe ^a	250,5	28,0	23,6	52,9	11,9	19,3	40,7	20,4
inne	368,3	7,6	5,7	27,6	4,5	3,6	66,7	54,9
Warszawa	24,8	62,0	46,1	67,8	31,7	44,1	24,6	9,1
Łódź	17,9	14,7	6,9	67,1	10,8	5,7	31,3	14,6
Lwów	13,7	47,2	42,7	43,9	12,5	36,4	45,5	18,8
Poznań	6,2	78,0	68,2	63,5	56,3	63,9	13,9	4,4
Kraków	7,8	64,7	54,1	59,2	29,7	47,8	28,8	13,4
Wilno	11,9	12,4	10,0	39,4	0,9	8,3	59,3	36,0
Katowice	4,0	87,5	68,3	92,7	18,6	66,8	3,6	1,6
Bydgoszcz	6,7	53,8	51,4	38,2	38,3	40,3	33,9	22,9
Częstochowa	6,1	18,1	16,8	48,2	-	14,6	49,5	26,6
Lublin	4,7	18,4	8,2	35,6	4,5	7,6	62,4	33,3
Sosnowiec	4,2	10,7	12,8	64,0	-	9,5	34,2	23,4
Chorzów ^b	2,9	92,1	70,3	88,9	33,1	67,2	2,9	0,9
Gdynia 1931	1,9	20,2	11,5	44,4	-	10,9	50,8	35,1
1936	6,9	18,2	16,9	46,5	1,3	15,7	53,1	36,8

^a Miasta liczące 20 tys. i więcej mieszkańców.^b Według obszaru administracyjnego w dniu 1 lipca 1934 r.

Na podstawie: Mały Rocznik Statystyczny 1939, Warszawa 1939, s. 57.

Tabl. 252. **LUDNOŚĆ MIAST W BUDYNKACH MIESZKALNYCH
WYPOSAŻONYCH W INSTALACJE W 1931 R.^a**

Wyszczególnienie	Ludność miast ogółem	Ludność w budynkach mieszkalnych						
		zaopatrzonych w instalacje					nie za- opatrzo- nych w instalacje	niewia- domych
		razem	kanali- zację	wodociąg	elektry- czność	gaz		
w tysiącach								
POLSKA	8689	5542	2596	3049	5026	1617	2793	62
Miasta:								
powyżej 20000	5429	4114	2290	2659	3816	392	1057	41
10000-20000	1099	603	165	199	536	103	464	10
5000-10000	1233	537	104	127	461	61	651	6
5000 i mniej	928	288	37	64	212	61	621	6
Województwa ^b								
M. st. Warszawa	1172	1033	800	961	978	596	103	6
Warszawskie	583	329	45	32	327	-	235	5
Łódzkie	1104	797	107	189	792	157	276	12
Kieleckie	750	469	117	136	465	3	260	6
Lubelskie	434	209	24	48	207	12	206	4
Białostockie	396	214	19	65	209	0	165	2
Wileńskie	261	145	56	63	144	5	109	1
Nowogródzkie	103	55	2	8	55	-	40	1
Poleskie	149	76	3	3	75	-	69	1
Wołyńskie	253	95	5	7	94	-	146	2
Poznańskie	838	636	434	511	397	409	171	4
Pomorskie	348	256	177	216	181	118	57	1
Śląskie	418	323	238	293	307	105	20	1
Krakowskie	580	348	225	249	301	115	220	3
Lwowskie	776	414	294	252	366	76	332	7
Stanisławowskie	295	86	28	10	77	17	197	4
Tarnopolskie	272	58	23	7	52	2	186	2

^a Liczby dotyczące ludności miast ogółem pochodzą z różnych źródeł, stąd mogą powstać między nimi pewne różnice.

^b W granicach województw i miast dla 1931 r. według stanu z lat 1933-34.

Na podstawie: Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe, Drugi powszechny spis ludności z dn. 9 XII 1931 r., Statystyka Polski, seria C, zeszyt 62, Warszawa 1937, s. 22-23; Nieruchomości i budynki w miastach. Drugi Powszechny spis ludności z dn. 9 XII 1931 r., Statystyka Polski, seria C, zeszyt 26, Warszawa 1935, s. 9; Mały Rocznik Statystyczny 1937, Warszawa 1937, s. 21, 39.

Tabl. 253. **SPOŻYCIE WODY, GAZU I ELEKTRYCZNOŚCI W WIĘKSZYCH MIASTACH W LATACH 1913-1937**

Miasto	Rok	Woda wodociągowa na 1 mieszkańca w m ³	Gaz			Elektryczność		
			ogółem	w tym na oświetlenie ulic	na 1 mieszkańca ^a w m ³	ogółem	w tym na oświetlenie ulic	na 1 mieszkańca ^a w kWh
Warszawa	1913	28,8	51304	2837	56,0	14339	1106	6,3
	1928	32,6	53687	4496	46,1	86784	2825	34,7
	1933	26,0	48042	3773	37,3	88112	2780	32,8
	1937	27,1	52842	7318	36,3	150107	5683	46,6
Łódź	1913	-	9089	1837	12,1	38342		
	1928	-	7188	1285	10,0	79159	839	27,4
	1933	-	7504	1846	9,2	87805	2688	28,8
	1937	-	8114	1911	9,4	115445	4033	27,8
Lwów	1914	33,7	7186	1347	26,9	9661	108	12,3
	1928	39,9	8953	2104	28,6	24718	108	35,8
	1933	24,4	12006	2907	28,9	29283	647	35,6
	1937	27,0	13808	3433	32,7	36796	866	42,1
Poznań	1914	24,3	12641	1451	61,0			
	1928	27,9	22232	6238	69,3	17624	123	31,2
	1933	25,2	19786	5609	50,1	22040	717	26,2
	1937	25,6	19142	6316	44,2	30239	1073	31,4
Kraków	1914	34,0	5580	730	31,9	3355	220	12,2
	1928	51,8	8659	1565	34,8	22920	1127	57,1
	1933	53,9	8877	1909	30,8	24307	1959	41,2
	1937	36,6	10391	2030	34,2	37813	2053	53,1
Wilno	1928	5,5	506	-	2,7	4108	558	16,8
	1933	6,7	310	-	1,6	5826	908	14,8
	1937	8,1	360	-	1,7	9987	1393	17,1
Katowice	1928	24,1	3255	840	19,8	12501	354	77,1
	1933	32,6	2883	623	17,5	29770	499	73,7
	1937	36,9	4753	646	30,9	53368	616	99,7
Gdynia	1933	16,0	149	-	3,1	2645	352	47,2
	1937	11,2	492	-	4,7	5993	631	51,1

^a Bez oświetlenia ulic.

Na podstawie: Mały Rocznik Statystyczny 1939, Warszawa 1939, s. 160.

Tabl. 254. **WYPOSAŻENIE MIESZKAŃ W INSTALACJE W LATACH 1950-1990**

Wyszczególnienie	Liczba mieszkań w tys.	Odsetek mieszkań wyposażonych w:					
		wodociąg	WC	łazienkę	ciepłą wodę	CO	gaz
1950	5851	18,8	10,3	6,2			6,9
1960	7026	29,9	18,9	13,9		7,0	18,2
1970	8081	47,3	32,9	30,7		22,5	27,1
1978	9326	67,4	52,9	52,4	48,3	41,5	37,3
1984	10253	78,9	65,4	63,9	61,2	54,1	44,2
1988	10717	84,2	71,5	71,5		61,4	48,5
1990	11022	84,8	72,4	72,4		62,6	49,1
1984 ogółem	10253						
wybudowane:							
do 1945 r.	3591	67,9	39,9	34,3	31,7	20,4	x
1945-1970	3459	77,4	68,9	69,7	65,9	57,8	x
1971-1978	2016	91,9	88,8	89,6	88,0	86,0	x
po 1978	1187	94,0	92,0	92,5	91,8	89,6	x

Na podstawie: A. Andrzejewski, Polityka mieszkaniowa, Warszawa 1987, s. 209; Polska 1918-1988, GUS Warszawa 1989, s. 66; Rocznik Statystyczny 1993, Warszawa 1993, s. 408; Rocznik Statystyczny 1991, Warszawa 1991, s. 411.

Tabl. 255. MIESZKANIA ZAMIESZKANE WYPOSAŻONE W INSTALACJE
W PODZIALE NA MIASTO I WIEŚ W LATACH 1950-1990^a

Wyszczególnienie	1950	1960	1970	1978	1984	1988	1990
w tysiącach							
Miasta							
Mieszkania wyposażone w:							
wodociąg	1036	1972	3389	5005	6101	6679	6925
ustęp	630	1268	2478	4185	5378	5976	6224
łazienkę	348	926	2271	3967	5070	5798	6047
gaz sieciowy	639	1199	2176	3425	4411	3425	5200
centralne ogrzewanie	121	470	1634	3265	4432	3265	5375
w % ogółu mieszkań zamieszkałych							
wodociąg	42,3	55,4	75,2	87,2	92,7	94,9	95,1
ustęp	25,7	35,6	55,5	72,9	81,7	84,9	85,4
łazienkę	14,2	26,0	48,4	69,1	77,0	82,4	83,0
gaz sieciowy	26,2	33,7	48,3	59,7	67,0	70,9	71,4
centralne ogrzewanie	4,9	13,2	36,2	56,9	67,3	72,8	73,8
w tysiącach							
Wieś							
Mieszkania wyposażone w:							
wodociąg		127	432	1282	1985	2346	2418
ustęp		61	183	745	1324	1687	1759
łazienkę		49	206	919	1477	1865	1938
gaz sieciowy		15	32	54	117	204	215
centralne ogrzewanie		19	162	609	1118	1456	1528
w % ogółu mieszkań zamieszkałych							
wodociąg	x	3,7	12,1	35,8	54,1	63,8	64,7
ustęp	x	1,8	5,5	20,8	36,1	45,9	47,1
łazienkę	x	1,4	5,8	25,6	40,2	50,7	51,9
gaz sieciowy	x	0,4	0,9	1,5	3,2	5,5	5,7
centralne ogrzewanie	x	0,6	4,5	17,0	30,5	39,6	40,9

^a Dla lat 1950, 1960, 1970, 1978, 1984, 1988 dane spisów powszechnych, dla 1990 r. dane szacunkowe według stanu na 31 grudnia.

Na podstawie: Polska 1918-1988, GUS Warszawa 1989, s. 66; Rocznik Statystyczny 1991, Warszawa 1991, s. 411.

Tabl. 256. **PERSONEL^a SŁUŻBY ZDROWIA W LATACH 1923-1990**
Stan w dniu 31 XII^b

Wyszczególnienie	1923	1931	1938	1946	1950	1960	1970	1980	1990
w tysiącach									
Lekarze ^c	6,9	10,6	12,9	7,7	9,2	28,7	46,5	63,6	81,6
Lekarze dentyści	1,1	2,9	3,7	1,6	2,4	9,3	13,0	16,8	18,2
Farmaceuci	2,0	.	3,8	2,4	3,8	7,9	11,8	15,4	15,1 ^d
Felczerzy	2,3	1,9	1,4	0,6	0,6	6,7	4,6	3,7	2,7
Pielegniarki	.	.	6,7	6,1	18,4	61,9	98,6	157,0	207,8
Położne	6,0	9,6	9,4	6,3	6,9	9,2	11,6	16,1	24,0
liczba osób na 10000 ludności									
Lekarze ^c	2,4	3,4	3,7	3,2	3,7	9,6	14,2	17,8	21,4
Lekarze dentyści	0,4	0,9	1,1	0,7	0,9	3,1	4,0	4,7	4,8
Farmaceuci	0,7	.	1,1	1,0	1,5	2,7	3,6	4,3	4,0 ^d
Felczerzy	0,8	0,6	0,4	0,3	0,3	2,2	1,4	1,0	0,7
Pielegniarki	.	.	1,9	2,5	7,3	20,7	30,2	43,9	54,4
Położne	2,1	3,0	2,7	2,6	2,8	3,1	3,5	4,5	6,3

a W latach 1923, 1931, 1938, 1946, 1950 i 1960 zarejestrowany; w latach 1970, 1980, 1990 - zatrudniony.

b W latach 1923, 1931 i 1938 stan w dniu 1 I.

c W latach 1923, 1931 i 1938 bez lekarzy nie zajmujących się praktyką lekarską i nie należących do izb lekarskich.

d Dane nie obejmują części farmaceutów zatrudnionych w aptekach prywatnych.

Uwaga: Dane dotyczą wyłącznie cywilnej służby zdrowia.

Na podstawie: Polska 1918-1988, GUS Warszawa 1989, s. 85; Rocznik Statystyczny 1991, Warszawa 1991, s. 457.

Tabl. 257. **LEKARZE^a NA 10000 LUDNOŚCI W NIEKTÓRYCH KRAJACH W 1938 I 1980 R.**

Kraje	Rok	Lekarze na 10000 ludności	Rok	Lekarze na 10000 ludności
Belgia	1934	7,4	1986	30,2
Bułgaria	1936	4,5	1987	30,2
Czechosłowacja	1936	7,4	1988	31,2
Dania	1936	7,9	1987	25,6
Finlandia	1937	3,4	1987	22,1
Francja	1937	6,5	1988	25,8
Holandia	1936	7,0	1988	25,2
Jugosławia	1936	3,7	1986	14,0
Norwegia	1936	7,7	1985	24,4
POLSKA	1938	3,7	1988	20,8
Szwajcaria	1937	10,8	1986	16,3
Szwecja	1936	4,3	1986	27,7
Węgry	1936	11,2	1988	29,1
Włochy	1937	8,3	1986	42,8
ZSRR	1934	5,0	.	.

a Bez lekarzy dentyistów.

Na podstawie: Mały Rocznik Statystyczny 1939, Warszawa 1939, s. 295; Rocznik Statystyczny 1991, Warszawa 1991, s. 513.

Tabl. 258. LEKARZE W 1938 R. WEDŁUG WOJEWÓDZTW

Województwa	Ogółem	Wielkie miasta ^a	Inne miasta	Wieś	Ogółem na 10000 mieszkańców
POLSKA	12917	6853	4598	1466	3,7
M. st. Warszawa . . .	2816	2816	-	-	22,1
Warszawskie	474	-	307	167	2,0
Łódzkie	850	594	213	43	4,1
Kieleckie	634	174	345	115	2,0
Lubelskie	479	124	233	122	1,8
Białostockie	427	104	262	61	2,3
Wileńskie	619	446	66	107	4,6
Nowogródzkie	205	-	133	72	1,8
Poleskie	219	-	171	48	1,7
Wołyńskie	365	-	280	85	1,6
Poznańskie	886	412	395	79	3,5
Pomorskie	651	198	396	57	3,1
Śląskie	555	222	183	150	4,0
Krakowskie	1333	767	442	124	5,3
Lwowskie	1653	996	553	104	4,9
Stanisławowskie	414	-	347	67	2,6
Tarnopolskie	337	-	272	65	2,0

^a Miasta liczące 100000 i więcej mieszkańców,

Na podstawie: Mały Rocznik Statystyczny 1939, Warszawa 1939, s. 295.

Tabl. 259. SZPITALE W LATACH 1923-1938

Stan w dniu 1 I

Lata Województwa	Szpitale	Łóżka szpitalne	
		ogółem w tys.	na 10000 mieszkańców
1923 ^a	702	61,9	21,9
1929	698	61,2	19,8
1935	679	70,8	21,2
1938	677	75,0	21,7
1938			
M. st. Warszawa	63	8,0	63,5
Warszawskie	58	5,9	21,4
Łódzkie	51	5,6	19,8
Kieleckie	42	3,2	10,1
Lubelskie	39	2,8	10,5
Białostockie	34	2,3	12,9
Wileńskie	37	2,5	18,6
Nowogródzkie	18	0,6	5,4
Poleskie	16	0,9	6,8
Wołyńskie	31	1,1	4,8
Poznańskie	85	9,5	42,1
Pomorskie	35	5,5	47,0
Śląskie	55	10,2	72,9
Krakowskie	48	8,2	32,7
Lwowskie	31	6,2	18,6
Stanisławowski	20	1,4	8,6
Tarnopolskie	14	1,0	6,1

^a Stan w dniu 1 lipca.

Uwaga: W 1938 r. na 677 szpitali 72 to szpitale państwowe, 283 - samorządowe, 214 - społeczne (łącznie ze szpitalami ubezpieczeń społecznych) i 108 - prywatne.

Na podstawie: Mały Rocznik Statystyczny 1939, Warszawa 1939, s. 296.

Tabl. 260. **OŚRODKI ZDROWIA I PRZYCHODNIE DO WALKI
Z CHOROBYMI SPOŁECZNYMI W LATACH 1925-1937**

A. Ośrodki zdrowia (stan w dn. 31 XII)

Wyszczególnienie	1931	1937
Liczba ośrodków	205	482
Liczba działów:		
przeciwwgruźlicze	193	436
przeciwwjaglicze	186	444
przeciwweneryczne	105	314
opieka nad matką	107	222
opieka nad dzieckiem	135	364
Personel:		
lekarze	488	1138
pielęgniarki	355	840
kontrolerzy sanitarni	78	115
inni	287	277
Osoby pod stałą opieką w tys.	435	1407
Udzielone w ciągu roku porady w tys.	981	2664
Odwiedziny domowe w ciągu roku w tys.	203	425

B. Przychodnie do walki z chorobami społecznymi

Wyszczególnienie	1925	1929	1935	1937
Liczba przychodni:				
przeciwwgruźlicze	65	266	391	532
przeciwwjaglicze	11	279	505	656
przeciwweneryczne	16	93	175	507
przeciwwalkoholowe	1	6	11	11
Osoby pod opieką w tys.:				
przeciwwgruźlicze		180,2	292,0	351,4
przeciwwjaglicze		99,5	242,0	292,0
przeciwweneryczne	9,8	18,8	33,4	176,5
przeciwwalkoholowe		1,2	1,5	1,7

Uwaga: W 1937 r. działało ponadto 570 przychodni dla matki i dziecka, z czego 397 stanowiło własność samorządu terytorialnego. Pod ich opieką znajdowało się 188 tys. dzieci i 20 tys. kobiet. Oprócz udzielania porad przychodnie zajmowały się również wydawaniem mleka.

Na podstawie: Mały Rocznik Statystyczny 1939, Warszawa 1939, s. 298-299.

Tabl. 261. **PERSONEL LEKARSKI I ŁÓŻKA W SZPITALACH W 1946 R. WEDŁUG WOJEWÓDZTW^a**

Województwa	Lekarze	Lekarze dentyści	Pielęgniarki	Położne	Łóżka szpitalne	
					ogółem	w tym zakaźne
	na 10000 ludności					
POLSKA	3,2	0,7	2,7^b	2,6	38,0	7,0
M. st. Warszawa . .	21,1	6,0	10,5	9,5	97,0	13,3
Warszawskie	1,9	0,8	1,8	2,5	25,9	4,1
M. Łódź	10,5	2,7	7,5	4,8	57,9	3,5
Łódzkie	1,4	0,5	1,4	1,9	19,4	4,0
Kieleckie	1,9	0,5	2,0	2,2	18,2	3,4
Lubelskie	1,7	0,4	1,7	2,0	21,5	4,6
Białostockie	1,3	0,2	1,3	1,7	22,5	5,2
Olsztyńskie	2,4	0,3	3,3	2,7	57,0	13,3
Gdańskie	6,0	1,0	3,3	3,0	59,5	9,0
Pomorskie	2,9	0,5	1,5	2,4	32,8	7,3
Szczecińskie	1,9	0,2	3,2	2,0	42,3	14,0
Poznańskie	3,0	0,5	3,6	2,7	49,9	8,0
Wrocławskie	3,2	0,6	2,8	1,5	67,5	16,2
Śląskie	3,3	0,6	3,9	3,2	55,1	9,9
Krakowskie	5,4	0,6	.	3,7	35,0	4,0
Rzeszowskie	1,7	0,1	0,9	2,5	14,9	2,3

^a Bez sanitarnego personelu wojskowego oraz bez łóżek w szpitalach wojskowych.^b Bez województwa krakowskiego.

Uwaga: Liczba lekarzy ogółem wynosiła 7,7 tys., lekarzy dentyistów 1,6 tys., farmaceutów 3,2 tys., liczba szpitali (łącznie z psychiatrycznymi) 631, aptek 1,9 tys., zakładów i przychodni przeciwgruźliczych 838.

Na podstawie: Rocznik Statystyczny 1947, Warszawa 1947, s. 138-139.

Tabl. 262. **SZPITALE I AMBULATORIA W LATACH 1946-1990**
Stan w dniu 31 XII

Lata	Szpitale ogólne	Łóżka szpitalne		Przychodnie				Ośrodki zdrowia
		ogółem w tys.	na 10000 ludności	ogółem	rejonowe	w tym: przemysłowe służby zdrowia	spółdzielcze	
1946	613	80,6 ^a	34,1 ^a					323
1950	501	87,2	34,8	4012 ^b		1855 ^b		961 ^b
1960	626	135,0	45,3	4625	1474	2172	191	1394
1970	642	168,8	51,8	5566	1831	2351	426	2508
1980	641	200,8	56,2	5819		2481	418	3218
1990	677	218,6	57,2	6584	2410	2481	305	3328

^a Bez łóżek na oddziałach psychiatrycznych.^b 1956 r.

Na podstawie: Polska 1918-1988, GUS Warszawa 1989, s. 86, 89; Rocznik Statystyczny 1991, Warszawa 1991, s. 458, 459.

Tabl. 263. **ŁÓŻKA W SZPITALACH W NIEKTÓRYCH KRAJACH
W LATACH 1935-1936 I 1986-1988^a**

Kraje	1935-1936	1986 ^b
	łożka na 10000 ludności	
Austria	77,3	109
Bułgaria	19,8	95
Czechosłowacja	54,0	101
Dania	65,8	63
Finlandia	63,7	123
Francja	30,2	130
Grecja	19,4	53
Jugosławia	18,1	61
Niemcy	98,2	110 ^c
Norwegia	84,0	158
POLSKA	21,2	67
Szwecja	76,1	137
Węgry	53,2	99
ZSRR	28,0 ^d	131

^a Łóżka w zakładach leczniczo-zapobiegawczych stacjonarnej opieki zdrowotnej.

^b Dane z niektórych krajów pochodzą z 1987 lub 1988 r.

^c RFN.

^d 1934 r.

Na podstawie: Mały Rocznik Statystyczny 1939, Warszawa 1939, s. 296; Rocznik Statystyki Międzynarodowej 1991, Warszawa 1991, s. 125.

Tabl. 264. **APTEKI I PERSONEL APTECZNY W LATACH 1923-1938**

Wyszczególnienie	1923	1930	1937	1938
Apteki	1772	2042	2260	2310
publiczne	1699	1858	2064	2109
ubezpieczalni społecznych	23	84	85	85
zakładowe i domowe	50	100	111	116
Personel	3564	4240	5205	5425
z ukończonymi studiami	1967	2820	3582	3787
pomocnicy apteczni	1597	1420	1623	1638
Apteki na 100000 mieszkańców	6,3	6,5	6,6	6,7
Liczba ludności na 1 aptekę w tys.	16,7	16,8	16,4	16,4

Na podstawie: Mały Rocznik Statystyczny 1939, Warszawa 1939, s. 296.

Tabl. 265. **APTEKI I PUNKTY APTECZNE W LATACH 1946-1990**

Lata	Apteki	Punkty apteczne	Personel aptek i punktów aptecznych w tys.		Liczba ludności na 1 aptekę w tys. ^a
			ogółem	w tym farmaceuci	
1946	1915	-	3,2	2,4	13,9
1950	1962	-	.	.	13,7
1960	1936	2259	18,7	5,5	15,4
1970	2567	2987	22,9	7,4	12,7
1980	3245	2430	26,4	8,2	11,0
1990	3957	1090	20,3	7,7	9,6

a W latach 1946, 1950 liczba ludności przypadająca na 1 aptekę publiczną.

Na podstawie: Polska 1918-1988, GUS Warszawa 1989, s. 90; Rocznik Statystyczny 1991, Warszawa 1991, s. 461.

Tabl. 266. **WAŻNIEJSZE CHOROBY ZAKAŻNE, ZAREJESTROWANE W LATACH 1921-1938 (przeciętne roczne)^a**

Wyszczególnienie	1921-1925		1926-1930		1931-1935		1936-1938	
	zachorowania	zgony	zachorowania	zgony	zachorowania	zgony	zachorowania	zgony
Dur brzuszny	19295	1546	15288	1179	15425	1137	15944	1161
Dur osutkowy	23072	1860	2509	190	3462	216	3601	205
Dur powrotny	11519	387	9	0,4	3	-	2	0,3
Ospa	1783	311	30	3	5	1	0,3	-
Odra	26043	708	44353	750	28867	256	37922	308
Płonica	20373	2311	30758	2269	20391	604	21850	467
Krztusiec	6412	466	9465	570	8041	292	9314	476
Błonica	4556	489	10995	801	18443	955	19561	1051
Czerwonka	13276	1894	3252	393	6051	646	7462	809
Zimnica (malaria)	15801	13	573	3	203	0,6	296	1
Róża	1627	95	3913	190	4303	209	5845	235
Zapalenie opon mózgowych	483	264	645	224	659	160	1620	316
Śpiączka epidemiczna	156	37	38	14	14	5	15	3
Gorączka połogowa	695	251	1189	372	1492	353	1412	366
Heine-Medina	.	.	54 ^b	5 ^b	82	10	174	18

a Bez zarejestrowanych w wojsku.

b Lata 1927-1930.

Na podstawie: Mały Rocznik Statystyczny 1939, Warszawa 1939, s. 301.

Tabl. 267. **WAŻNIEJSZE CHOROBY ZAKAŻNE ZAREJESTROWANE PO PIERWSZEJ I PO DRUGIEJ WOJNIE ŚWIATOWEJ^a**

Wyszczególnienie	Dur brzuszny	Dur osutkowy	Czer- wonka	Płonica	Błonica	Odra	Krztusiec
1919							
zachorowania	11421		7734	4690	1815	6933	1126
zgony	1046		1226	547	219	464	167
1920							
zachorowania	21466	168097	31020	16664	3178	10831	3674
zgony	1972	22575	5168	2256	387	405	300
1921							
zachorowania	30067	49547	32944	28164	4130	23143	4356
zgony	2384	4199	4988	3924	544	782	301
1922							
zachorowania	22056	42724	14344	14717	4228	23830	8219
zgony	1641	3199	1739	1945	414	792	446
1945 lipiec-grudzień							
zachorowania	70588	5278	5191	9228	17686	2459	1882
zgony	4810	690	543	85	1244	37	47
1946							
zachorowania	33453	3518	4308	12522	22508	15761	5200
zgony	1853	296	196	92	1341	69	114
1947							
zachorowania	11748	536	3374	12499	13813	9420	4075
zgony	642	39	103	37	600	32	56

^a Z powodu braku systematycznej rejestracji jednostek chorobowych i zgonów informacje powyższe mogą być nie do końca porównywalne, a liczby zanizone.

Na podstawie: Polska w liczbach 1918-1988, GUS Warszawa 1989, s. 90; Rocznik Statystyczny 1948, Warszawa 1949, s. 187.

Tabl. 268. **WAŻNIEJSZE CHOROBY ZAKAŻNE ZAREJESTROWANE W LATACH 1930-1988**

Lata	Dur brzuszny ^a		Czerwonka		Płonica		Błonica		Krzusiec		Zapalenie opon mózgowych ^b		Odra	
	zachorowania	zgony	zachorowania	zgony	zachorowania	zgony	zachorowania	zgony	zachorowania	zgony	zachorowania	zgony	zachorowania	zgony
1930	11724	933	1910	306	29991	1135	17074	963	10206	458	607	176	59567	584
1938	14536	1193	6407	703	19480	346	18034	970	10070	411	1725	336	33170	318
1950	7215	894	1653	129	88148	458	23990	2047	22006	1580	1532	138	39566	552
1960	3464	76	5970	75	50842	26	6380	295	95968	310	883	42	84531	138
1970	419	6	6687	8	38930	10	22	1	9998	11	1915	10	125572	94
1980	80	-	2194	-	68860	1	-	-	232	5	5100	7	24882	6
1988	28	1	11321	1	34994	1	-	-	174	1	4847	6	1005	2

^a W latach 1930, 1938, 1950 łącznie z durami rzekomymi.

^b Zapalenie opon mózgowo-rdzeniowych.

Uwaga: W roku 1930 i 1938 informacje o zachorowaniach i zgonach mogą być zanizone.

Na podstawie: Polska 1918-1988, GUS Warszawa 1989, s. 90.

Tabl. 269. **ZAREJESTROWANE ZACHOROWANIA NA WAŻNIEJSZE CHOROBY ZAKAŻNE I ZATRUCIA W LATACH 1950-1990**

Wyszczególnienie	1950	1960	1970	1980	1990
	na 10000 mieszkańców				
Dur brzuszny	28,9	11,7	1,3	0,0	0,0
Inne salmonellozy		4,1	17,1	27,0	55,5
Czerwonka	6,6	20,2	20,4	6,2	26,4
Zatrucia pokarmowe		18,7	23,5	23,5	86,7
Biegunki u dzieci do lat 2 ^a		196,3	285,1	228,7	199,9
Błonica	95,9	21,6	0,1	-	-
Krztusiec	88,0	324,6	30,5	0,0	0,0
Płonica	352,5	172,0	118,7	193,5	36,4
Zapalenie opon mózgowo-rdzenio- wych	6,1	3,0	5,8	14,3	10,4
Porażenie dziecięce nagminne	1,4	1,0	0,1	0,0	0,0
Odra	158,2	286,0	382,8	69,9	148,1
Zapalenie mózgu			1,2	1,3	0,7
Wirusowe zapalenie wątroby		257,7	215,3	135,6	78,5
Zapalenie przyusznic nagminne	35,1	204,0	181,8	328,4	367,7
Grypa	67,7	779,5	11950,8	3964,1	210,3
Zatrucia związkami chemicznymi (z wyjątkiem pokarmowych)				30,2	23,1
Świerzb				194,2	32,8

a Dane według indywidualnych kart zgłoszeń.

Na podstawie: Rocznik Statystyczny 1979, Warszawa 1979, s. 422; Rocznik Statystyczny 1983, Warszawa 1983, s. 453; Rocznik Statystyczny 1993, Warszawa 1993, s. 465.

Tabl. 270. **SZCZEPIENIA OCHRONNE W LATACH 1925-1947^a**

Wyszczególnienie	1925	1930	1935	1938	1945	1946	1947
	w tysiącach						
Szczepienia przeciwko:							
ospie	1825	2124	2263	2295	634	1266	1498
błonicy		109	302	381	15	174	151
durowi brzuszemu	43	149	218	450	3287	7660	7746
czerwonce	6	17	84	632	45	93	20
płonicy	118	161	206	87			
durowi płamistemu	-	-	7	16	8	21	46

a Bez szczepień wojska.

Na podstawie: Mały Rocznik Statystyczny 1939, Warszawa 1939, s. 301; Rocznik Statystyczny 1948, Warszawa 1948, s. 188.

Tabl. 271. SZCZEPIENIA OCHRONNE W LATACH 1950-1970

Wyszczególnienie	1950	1955	1960	1965	1970
	w tysiącach				
Szczepienia przeciwko:					
durowi brzuszemu	6838,1	9390,3	10717,9	5965,6	3118,5
ospie	1554,2	1526,9	1471,1	1408,7	1811,5
błonicy	624,9	1578,1	1753,6	2373,6	2751,2
krztuściowi	-	78,1	305,4	-	-
chorobie Heinego Medina	-	-	7638,1	1796,1	2181,1
gruźlicy ^a :					
dzieci i młodzieży do lat 18	240,2	562,9	847,2	1233,4	1162,4
noworodków	103,8	553,0	553,9	506,1	524,9
% noworodków zaszczepionych	13,6	69,8	83,8	-	-
tężcowi	-	-	1105,7	6888,0	4455,8

a Szczepienia obowiązkowe od 30 IV 1955 r.

Na podstawie: Rocznik Statystyczny 1956, Warszawa 1956, s. 378; Rocznik Statystyczny 1962, Warszawa 1962, s. 383; Rocznik Statystyczny 1973, Warszawa 1973, s. 532.

Tabl. 272. SZCZEPIENIA OCHRONNE W LATACH 1975-1990^a

Wyszczególnienie	1975	1980	1985	1990
	w % ogółu dzieci i młodzieży odpowiedniej grupy wieku			
Szczepienia przeciw:				
gruźlicy				
noworodki	91,1	93,3	94,8	96,9
dzieci i młodzież od 1 do 18 lat	68,9	86,1	93,8	95,8
błonicy	90,4	92,2	97,6	99,3
krztuściowi	84,4	82,1	95,9	97,2
tężcowi	90,2	89,5	97,5	99,3
porażeniu dziecięcemu nagmin- nemu	83,1	87,9	96,6	98,4
ospie	83,6	50,8	-	-
odrze	21,7	79,4	93,5	96,8

a Zaszczepieni w latach 1975-1990 zgodnie z kalendarzem szczepień określonym dla poszczególnych grup wiekowych.

Na podstawie: Rocznik Statystyczny 1983, Warszawa 1983, s. 452; Rocznik Statystyczny 1993, Warszawa 1993, s. 463.

Tabl. 273. ZGONY WEDŁUG PRZYCZYN W MIASTACH LICZĄCYCH 100000 I WIĘCEJ MIESZKAŃCÓW W LATACH 1925-1938

Wyszczególnienie	1925	1930	1938	
	zgony na 10000 mieszkańców			zgony
O g ó ł e m	147,1	122,3	110,9	43973
w tym:				
Grypa	0,9	1,2	0,7	259
Gruźlica narządów poddechowych	19,4	17,1	13,4	5305
Pozostałe postacie gruźlicy	4,5	.	1,6	616
Rak i inne nowotwory złośliwe	9,6	8,6	10,7	4229
Udar i rozmięczenie mózgu	3,2	4,1	4,9	1948
Choroby serca	16,4	18,2	21,2	8393
Choroby narządów oddechowych	9,2	5,9	2,1	826
Zapalenie płuc	13,9	12,1	11,4	4502
Choroby przewodu pokarmowego (bez raka)	11,6	5,9	8,0	3168
w tym u dzieci do 2 lat	8,6	5,2	2,9	1161
Zapalenie nerek	2,9	2,3	1,6	621
Wątlność wrodzona i wady rozwoju	9,2	6,7	5,8	2314
Uwiąd starczy	6,1	6,7	5,7	2255
Śmierć gwałtowna	3,2	2,8	2,8	1111
Samobójstwo	2,2	2,2	2,1	837

Na podstawie: Mały Rocznik Statystyczny 1939, Warszawa 1939, s. 302,

Tabl. 274. ZGONY WEDŁUG PRZYCZYN W NIEKTÓRYCH KRAJACH W 1936 R.

Kraje	Ogółem	W tym zgony, których przyczyną były:						
		choroby nagminne ^a	gruźlica narządów oddechowych	rak i inne nowotwory złośliwe	choroby serca	zapalenie płuc	śmierć gwałtowna	samobójstwo
		na 10000 mieszkańców						
POLSKA^b	150,2	13,2	17,6	4,6	8,3	15,5	3,2	0,9
Anglia	123,3	7,1	5,9	16,1	30,6	7,2	4,3	1,2
Belgia	127,7	7,4	5,6	11,0	21,3	8,5	3,4	1,6
Czechosłowacja	133,2	8,9	11,4	12,6	19,4	12,9	3,3	2,8
Francja ^c	151,1	6,5	10,9	9,5	14,7	6,8	5,0	2,1
Holandia	86,8	6,0	3,6	13,1	13,7	16,2	2,8	0,8
Niemcy i Austria	119,4	8,9	6,2	15,0	15,7	9,0	4,4	3,0
Szwecja ^c	112,4	8,0	8,5	13,2	11,2	7,5	3,7	1,5
Węgry	143,1	10,4	12,7	11,0	18,4	15,0	3,1	3,1
Włochy	137,1	12,2	6,5	8,4	16,1	20,2	3,4	0,8

^a Bez gruźlicy i kiły.^b 1932 r.^c 1934 r.

Na podstawie: Mały Rocznik Statystyczny 1939, Warszawa 1939, s. 302.

Tabl. 275. **ZGONY WEDŁUG PRZYCZYN W NIEKTÓRYCH WIĘKSZYCH MIASTACH W 1946 I 1947 R.^a**

Wyszczególnienie	1946	1947	1946	1947
	liczby bezwzględne		na 10000 mieszkańców	
O g ó ł e m	22967	20282	120,5	101,2
w tym:				
Grypa	67	116	0,4	0,6
Gruźlica narządów oddechowych	2513	2368	13,2	11,8
Pozostałe postacie gruźlicy	486	463	2,5	2,3
Rak i inne nowotwory złośliwe	1852	1897	9,7	9,5
Choroby serca	4498	4085	23,6	20,3
Choroby narządów oddechowych i zapalenie płuc	2145	1793	11,2	8,9
Krwotok mózgowy, zator i zakrzep mózgowy	840	956	4,4	4,8
Biegunka i zapalenie jelit	1254	1314	6,6	6,6
w tym u niemowląt	1018	1203	5,1	6,0
Zapalenie nerek	326	264	1,7	1,3
Wątlność wrodzona i wady rozwoju	1826	1689	9,6	8,4
Uwład starczy	1498	1199	7,9	6,0
Śmierć gwałtowna	1278	871	6,7	4,4
Samobójstwo	286	237	1,5	1,2
Zabójstwo	283	135	1,5	0,7

^a Liczby dotyczą mieszkańców następujących miast (bez przyjezdnych): Warszawa, Łódź, Kraków, Poznań, Katowice i Bydgoszcz.

Na podstawie: Rocznik Statystyczny 1948, Warszawa 1948, s. 189-190.

Tabl. 276. **ZGONY NA GRUŻLICĘ W NIEKTÓRYCH WIĘKSZYCH MIASTACH W LATACH 1945-1947^a**

Wyszczególnienie	Ogółem	War-szawa	Łódź	Kraków	Poznań	Kato-wice	Byd-goszcz
1936-1938 (przeciętnie)	4202	1956	1129	334	446	134	203
VII-XII 1945	2129	590	674	300	297	112	156
I-VI 1946	1804	473	561	271	295	73	131
VII-XII 1946	1195	333	344	201	187	54	76
I-VI 1947	1612	505	481	228	213	70	115
VII-XII 1947	1219	390	393	176	138	55	69
na 10000 mieszkańców (w stosunku rocznym)							
1936-1938 (przeciętnie)	15,6	15,6	17,2	13,4	16,7	10,1	15,0
VII-XII 1945	24,8	27,1	29,3	20,3	22,1	17,7	24,3
I-VI 1946	19,3	19,1	21,6	18,0	21,5	10,4	19,1
VII-XII 1946	12,2	12,6	12,6	13,1	13,4	7,2	10,8
I-VI 1947	16,0	18,4	17,2	15,0	14,6	8,8	15,7
VII-XII 1947	12,2	14,2	14,0	11,6	9,6	6,6	9,4

^a Dane uzyskane na podstawie kart zgonów z zarządów miejskich.

Na podstawie: Rocznik Statystyczny 1948, Warszawa 1949, s. 190.

Tabl. 277. ZGONY WEDŁUG PRZYCZYN W LATACH 1960-1990

Wyszczególnienie	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990
	na 10000 mieszkańców						
O g ó ł e m	75,8	73,8	81,33	87,27	98,43	102,53	101,90
w tym:							
Choroby zakaźne i pasożytnicze	5,2	4,5	3,07	1,76	1,49	1,08	0,79
gruźlica układu oddechowego	3,7	3,6	2,46	1,21	0,80	0,52	0,34
gruźlica innych narządów i późne następstwa gruźlicy	0,2	0,1	0,08	0,07	0,10	0,12	0,08
inne choroby zakaźne i pasożytnicze	1,3	0,8	0,53	0,48	0,59	0,44	0,37
Niezakaźne zapalenie żołądka, jelita cienkiego, jelita grubego i biegunki	1,4	0,9	0,40	0,26	0,14	0,06	0,04
Nowotwory złośliwe łącznie z nowotworami tkanki limfatycznej i krwiotwórczej	8,9	12,4	13,68	15,22	16,78	18,00	19,13
Nowotwory niezłośliwe	0,8	0,6	0,50	0,52	0,35	0,27	0,22
Cukrzyca	0,3	0,6	0,90	1,01	1,25	1,59	1,52
Zapalenie opon mózgowych	0,5	0,2	0,14	0,11	0,14	0,12	0,11
Ostra choroba reumatyczna	0,1	0,2	0,11	0,05	0,04	0,02	0,01
Przewlekła choroba reumatyczna serca	0,2	0,6	0,74	0,86	0,91	0,86	0,69
Choroba nadciśnieniowa	0,4	1,7	2,00	1,79	2,04	2,31	2,00
Niedokrwienność serca	2,1	3,2	5,75	7,74	9,18	9,27	10,85
Inne choroby serca	7,9	8,9	9,07	9,95	9,09	8,59	7,81
Choroby naczyń mózgowych	3,5	3,2	3,76	5,32	6,54	6,69	6,71
Choroby tętnic, tętniczek i naczyń włoskowatych	1,2	6,0	9,61	12,10	16,19	21,47	22,92
Choroby układu oddechowego	7,6	6,8	6,90	5,70	5,49	5,63	4,11
Wrzód żołądka i dwunastnicy	0,4	0,6	0,60	0,53	0,58	0,49	0,44
Przepuklina jamy brzusznej i niedrożność jelit	0,3	0,4	0,42	0,44	0,40	0,38	0,36
Marskość wątroby	0,3	0,6	0,83	1,02	1,23	1,13	1,03
Zapalenie nerek i nerczyca	0,5	0,8	0,75	0,73	0,91	0,89	0,87
Powikłania ciąży, porodu i porodu	0,1	0,1	0,05	0,03	0,02	0,02	0,02
Wady rozwojowe wrodzone	1,1	0,9	1,01	1,11	1,18	1,04	0,78
Objawy, oznaki i stany niedokładnie określone	15,3	8,5	8,22	7,48	7,74	7,05	6,66
Zewnętrzne przyczyny urazów i zatruc	14,3	4,9	5,99	6,96	7,67	7,28	7,78
w tym samobójstwa i samouszkodzenia	-	-	1,15	0,96	1,26	1,30	1,30

Na podstawie: Rocznik Statystyczny 1971, Warszawa 1971, s. 101; Rocznik Statystyczny 1975, Warszawa 1975, s. 45; Rocznik Statystyczny 1983, Warszawa 1983, s. 46; Rocznik Statystyczny 1993, Warszawa 1993, s. 60.

WYKAZ WYKORZYSTANEJ LITERATURY

OKRES DO 1795 R.

Abt S., Ludność Poznania w XVI i pierwszej połowie XVII w., w: *Dzieje Poznania*, t. 1: Do roku 1793, pod red. J. Topolskiego, Warszawa-Poznań 1983, s. 424-454

Adamczyk W., *Ceny w Warszawie w XVI i XVII wieku*, Lwów 1938

Antosiewicz K., *Opieka nad chorymi i biednymi w krakowskim szpitalu św. Ducha (1220-1741)*, „*Roczniki Humanistyczne*”, t. 26, 1978, z. 2, s. 37-79

Antosiewicz K., *Opieka nad dziećmi w zakonie Świętego Ducha w Krakowie (1220-1788)*, w: *Z badań nad dziejami zakonów i stosunków wyznaniowych na ziemiach polskich*, pod red. E. Wiśniowskiego, Lublin 1984, s. 45-88

Assorodobraj N., *Początki klasy robotniczej. Problem rąk roboczych w przemyśle polskim epoki stanisławowskiej*, Warszawa 1946

Balcerzak E., *Zaopatrzenie w wodę miast mazowieckich w drugiej połowie XVIII wieku*, w: *Studia dziejów rzemiosła i przemysłu*, t. 7, 1968, s. 29-152

Baranowski B., *Życie codzienne małego miasteczka w XVII i XVIII wieku*, Warszawa 1975

Bartoszewicz J., *Opis szpitala Dzieciątka Jezus w Warszawie*, w: *Rys historyczno-statystyczny szpitali w Królestwie Polskim*, t. 1, Warszawa 1872

Baszanowski J., *Konsumpcja zbóż, mięsa i masła w Gdańsku w połowie XVIII wieku*, „*Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*”, t. 32, 1984, nr 4, s. 491-523

Baszanowski J., *Przemiany demograficzne w Gdańsku w latach 1601-1846*, Gdańsk 1995

Bieniarzówna J., *Schyłek świetności*, w: *Dzieje Krakowa*, t. 2: J. Bieniarzówna, J. M. Małecki, Kraków w wiekach XVI-XVIII, Kraków 1984, s. 157-356

Brodnicka E., *Ludność parafii Wieleń nad Notecią w drugiej połowie XVIII w.*, „*Przeszłość Demograficzna Polski*”, t. 2, 1968, s. 177-215

Cieślak E., *Funkcjonowanie organizmu miejskiego*, w: *Historia Gdańska*, t. 3/1: 1655-1793, pod red. E. Cieślaka, Gdańsk 1993, s. 219-245

Cieślak E., *Obraz społeczeństwa gdańskiego i jego życia codziennego*, w: *tamże*, s. 246-278

Drygas A., *Aptekarstwo gdańskie 1399-1939*, Wrocław 1983

Furtak T., *Ceny w Gdańsku w latach 1701-1815*, Lwów 1935

- Gach P., Sieć szpitali w diecezji krakowskiej w połowie XVIII w., „Roczniki Humanistyczne”, t. 21, 1973, z. 2, s. 231-259
- Gniatczyńska-Głowacka S., Cech cyrulików poznańskich (1517-1780), „Studia i Materiały do dziejów Wielkopolski i Pomorza”, t. 5, 1959, z. 1, s. 23-74
- Góralski Z., Szpitale na Lubelszczyźnie w okresie przedrozbiorowym, Łódź 1982
- Grochowski J., Cech chirurgów (cyrulików) w Przemyślu, „Polski Przegląd Chirurgiczny”, t. 32, 1960, nr 8-9, s. 813-816
- Guldon Z., Terytorium, zabudowa i zaludnienie, w: Dzieje Sandomierza, t. 2: XVI-XVIII w., pod red. F. Kiryka, Warszawa 1993, s. 7-32
- Izydorczyk-Kamler A., Wynagrodzenie pracowników najemnych w folwarkach małopolskich w XVI i pierwszej połowie XVII w., „Przegląd Historyczny”, t. 81, 1990, z. 3-4, s. 655-667
- Kamieńska Z., Manufaktura szklana w Urzeczcu 1737-1846, Warszawa 1964
- Karpiński A., Kobieta w mieście polskim w drugiej połowie XVI i w XVII wieku, Warszawa 1995
- Keckowa A., Żupy krakowskie w XVI-XVIII wieku. (Do 1772 roku), Wrocław 1969
- Kędelski M., Struktura i dynamika ludności Poznania w latach 1793-1816, „Studia i Materiały do dziejów Wielkopolski i Pomorza”, t. 18, 1990, z. 1 (35), s. 31-54
- Klonder A., Browarnictwo w Prusach Królewskich (2 połowa XVI-XVII w.), Wrocław 1983
- Konarski K., Warszawa w pierwszym jej stołecznym okresie, Warszawa 1970
- Krętosz J., Archidiecezja lwowska obrządku łacińskiego w okresie józefinizmu (1772-1815), Katowice 1996
- Krętosz J., Organizacja archidiecezji lwowskiej obrządku łacińskiego od XV wieku do 1792 roku, Lublin 1986
- Kruppé J., „Indagandy” o stanie garncarstwa miejskiego Wielkopolski w końcu XVIII wieku, w: E. Balcerzak, E. Kowecka, J. Kruppé, Wybrane problemy kultury materialnej miast polskich w XVIII i XIX wieku, Wrocław 1983, s. 133-141
- Kukło C., Rodzina w osiemnastowiecznej Warszawie, Białystok 1991
- Kula W., Szkice o manufakturach w Polsce XVIII wieku, t. 1 Warszawa 1956
- Kurczewski J., Biskupstwo wileńskie, Wilno 1912
- Ligeza E., Wodociągi dawnego Krakowa do połowy XVII wieku, Kraków 1971

Litak S., Struktura i funkcje parafii w Polsce, w: Kościół w Polsce. Studia nad historią kościoła katolickiego w Polsce, pod red. J. Kłoczewskiego, t. 2: Wiek XVI-XVIII, Kraków 1969, s. 259-481

Molenda D., Kopalnie rud ołowiu na terenie złóż śląsko-krakowskich w XVI-XVIII wieku, Wrocław 1972

Pelc J., Ceny w Gdańsku w XVI i XVII wieku, Lwów 1937

Pelc J., Ceny w Krakowie w latach 1369-1600, Lwów 1935

Piekarski L., Zarys dziejów wodociągów miejskich w Polsce przedrozbiorowej, Warszawa 1932

Siegel S., Ceny w Warszawie w latach 1701-1815, Lwów 1936

Sokół S., Historia gdańskiego cechu chirurgów 1452-1820, Gdańsk 1957

Surdacki M., Opieka społeczna w Wielkopolsce zachodniej w XVII i XVIII wieku, Lublin 1992

Szczepaniak M., Karczma - wieś - dwór. Rola propinacji na wsi wielkopolskiej od połowy XVII do schyłku XVIII wieku, z. 1, Warszawa 1972, s. 191-228

Szymkiewicz S., Warszawa na przełomie XVIII i XIX w. w świetle pomiarów i spisów, Warszawa 1959

Tomaszewski E., Ceny w Krakowie w latach 1601-1795, Lwów 1934

Wąsicki J., Kalisz w latach rządów pruskich i Księstwa Warszawskiego 1793-1815, w: Dzieje Kalisza, praca zbiorowa pod red. W. Rusińskiego, Poznań 1977, s. 277-299

Więclawski B., Zaopatrzenie i konsumpcja w Poznaniu w drugiej połowie XVIII wieku, Warszawa-Poznań 1989

Wiśniewski E., Rozwój organizacji parafialnej w Polsce do czasów reformacji, w: Kościół w Polsce. Studia nad historią Kościoła katolickiego w Polsce, pod red. J. Kłoczewskiego, t. 1: Średniowiecze, Kraków 1966, s. 237-372

Wyczański A., Studia nad gospodarką starostwa korczyńskiego 1500-1660, Warszawa 1964

Wyczański A., Studia nad konsumpcją żywności w Polsce w XVI i pierwszej połowie XVII w., Warszawa 1969

Wyczański A., Uwarstwienie społeczne w Polsce XVI wieku. Studia, Wrocław 1977

OKRES 1795-1918

- Cegielski J., Stosunki mieszkaniowe w Warszawie w latach 1864-1964, Warszawa 1968
- Ekonomia górnictwa i hutnictwa w Królestwie Polskim 1813-1864, Warszawa 1958, art. S. Kowalskiej-Glikman i A. Jezierskiego
- Fijałek J., Instytucje pomocy materialno-zdrowotnej w Łodzi i okręgu łódzkim (wiek XIX do roku 1870), Łódź 1962
- Górkiewicz M., Ceny w Krakowie w latach 1796-1914, Poznań 1950
- Grossman H., Struktura społeczna i gospodarcza Księstwa Warszawskiego na podstawie spisów ludności 1808-1810, w: „Kwartalnik Statystyczny”, 1925, z. 1, s. 1-145
- Grabowski E., Zarys statystyki pracy, Warszawa 1919
- Historia kultury materialnej Polski w zarysie, tom V, VI, Wrocław 1978, 1979
- Historia Polski, tom III, część 3 (1914-1918), wyd. Instytut Historii PAN, Warszawa 1970
- Hoszowski S., Ceny we Lwowie w latach 1701-1914, Lwów 1934
- Jana Jaworskiego Kalendarz Ilustrowany na rok 1876, Warszawa 1876
- Kaczyńska E., Dzieje robotników przemysłowych w Polsce pod zaborami, Warszawa 1970
- Kołodziejczyk R., Miasta i mieszczaństwo w Królestwie Polskim w 1865 r. w świetle statystyki, w: „Dzieje burżuazji w Polsce”, tom 2, Warszawa 1982
- Kowalska-Glikman S., Położenie górników i hutników w zakładach rządowych Królestwa Polskiego w pierwszej połowie XIX w., w: Polska klasa robotnicza, Studia historyczne, tom III, Warszawa 1972
- Krzyżanowski A., Kumaniecki K., Statystyka Polski, Kraków 1915
- Łódź - dzieje miasta, tom I, Łódź 1980
- Łukasiewicz J., Ekonomiczne uwarunkowania losów Polaków w XIX wieku, w: Losy Polaków w XIX-XX w., Warszawa 1987
- Łukasiewicz J., Początki nowoczesnego systemu energetycznego na ziemiach polskich, w: „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, Rok XIX/1974
- Mączkowski W., Stan i potrzeby szpitali Królestwa Polskiego, Warszawa 1905
- Mały Rocznik Statystyczny 1939, Warszawa 1939

Najdus W., Położenie klasy robotniczej i masowe wystąpienia proletariatu Galicji w latach 1914-1918, w: Polska Klasa Robotnicza, Studia historyczne, tom I, Warszawa 1970

Piłatowicz J., Dzieje elektryfikacji Warszawy, Warszawa 1984

Podręcznik Statystyki Galicji, tom VI-IX, Lwów 1900-1913

Polska klasa robotnicza, Zarys dziejów, pod red. S. Kalabińskiego, tom I, część 1-3, Warszawa 1974, 1978

Rocznik Statystyczny Królestwa Polskiego, Rok 1913, 1914, 1915

Rocznik Statystyczny Galicji, tom I-V, Lwów 1886-1898

Rodecki F., Obraz jeograficzno-statystyczny Królestwa Polskiego, Warszawa 1830

Romer E., Weinfeld J., Rocznik Polski, Tablice statystyczne, Kraków 1917

Siegel S., Ceny w Warszawie w latach 1816-1914, Poznań 1949

Sobczak T., Przełom w konsumpcji spożywczej w Królestwie Polskim w XIX wieku, Wrocław 1968

Spis wojskowy ludności Galicji z 1808 r., wydał B. Kumor w: „Przeszłość Demograficzna Polski”, tom 10-12, 15, Warszawa 1978-1980, 1984

Trudy Warszawskiego Statystycznego Komiteta, tom 21, 31, Warszawa 1905, 1907

Zdanie sprawy Rady Głównej Opiekuńczej z działań szpitali i zakładów dobroczynnych w Królestwie Polskim za lata 1842-1845, 1853-1866

OKRES 1918-1990

Andrzejewski A., Polityka mieszkaniowa, Warszawa 1987

Bartnicki T., Czajkowski T., Struktura zatrudnienia i zarobki pracowników umysłowych, Warszawa 1936

Burakowski P., Płace urzędników państwowych w Warszawie w latach 1918-1933, „Statystyka pracy”, 1934, z. 4

Bywalec Cz., Wzrost gospodarczy a poziom życia społeczeństwa polskiego, Warszawa 1991

Curzytek J., Badania nad rentownością gospodarstw włościańskich w r. 1926/27, cz. I, Warszawa 1928

Czajkowski T., Próba szacunkowego obliczenia skali zarobków robotniczych w Polsce, „Statystyka Pracy”, 1934, z. 4

Derengowski J., Płace robotników przemysłowych w Polsce w latach 1924-1929, „Statystyka Pracy”, 1930, z. 2

Derengowski J., Płace w Polsce w okresie od 1924 r. do marca 1927 r., „Statystyka Pracy”, 1927, z. 2

Encyklopedia Historii Gospodarczej do roku 1945, t. II, Warszawa 1981

Jędruszczak H., Płace robotników przemysłowych w Polsce w latach 1924-1939, Warszawa 1964

Kalecki M., Landau L., Dochód społeczny w r. 1933 i podstawy badań periodycznych nad zmianami dochodu, Warszawa 1935

Kalecki M., Landau L., Szacunek dochodu społecznego w r. 1929, Warszawa 1934

Kantyka J., Ruch zawodowy hutników w latach 1944-1946, w: Historia ruchu zawodowego hutników, praca zbiorowa pod red. H. Rechtowicza, t. 2, Katowice 1970

Landau L., Zmiany wydajności pracy w przemyśle w latach 1928-1937, „Statystyka Pracy”, 1939

Landau L., Bezrobocie i stopa życiowa ludności dzielnic robotniczych Warszawy, Warszawa 1936

Landau L., Wskaźnik kosztów utrzymania pracowników umysłowych, „Statystyka Pracy”, 1933, z. 1

Landau L., Tomaszewski J., Robotnicy przemysłowi w Polsce. Materialne warunki bytu 1918-1939, Warszawa 1971

Łuczak Cz., Polityka ludnościowa i ekonomiczna hitlerowskich Niemiec w okupowanej Polsce, Poznań 1979

Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Drugi powszechny spis ludności z dn. 9 XII 1931 r., „Statystyka Polski”, seria C, z. 62, Warszawa 1937

Mówią liczby, Warszawa 1988

Nieruchomości i budynki w miastach. Drugi powszechny spis ludności z dn. 9 XII 1931 r., „Statystyka Polski”, seria C, z. 26, Warszawa 1935

Otrębski E., Wyniki badania budżetów domowych pracowników umysłowych przeprowadzonego w maju 1932 r., „Statystyka Pracy”, 1932, z. 4

Pierwszy Powszechny Spis Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 września 1921 roku. Budynki. Analiza, Warszawa 1928

Polska 1918-1988, Warszawa 1989

Rocznik Statystyczny Pracy 1945-1968, Warszawa 1970

Rocznik Statystyczny Pracy 1971, Warszawa 1972

Rocznik Statystyki Międzynarodowej 1977, Warszawa 1977

Rocznik Statystyki Międzynarodowej 1991, Warszawa 1991

Roczniki Statystyczne GUS z lat 1921-1995

Rościszewska S., Płace dniówkowych robotników niestałych w rolnictwie w roku 1933, „Statystyka Pracy”, 1935, z. 2

Ruch budowlany w miastach 1932-1934, „Statystyka Polski”, seria C, z. 46, Warszawa 1936

Ruch budowlany w miastach 1937, „Statystyka Polski”, seria C, z. 100, Warszawa 1939

Ruch budowlany w Polsce w 1931 r., „Statystyka Polski”, seria B, z. 12, Warszawa 1933

Sekuła W., Spożycie żywności w warunkach zaopatrzenia kartkowego, w: Polskie gospodarstwo domowe. Życie codzienne w kryzysie, praca zbiorowa pod red. T. Pałaszewskiej-Reindl, Warszawa 1986

Sekuła W., Spożycie żywności w Polsce w przeliczeniu na energię i niektóre składniki pokarmowe, „Wiadomości Statystyczne”, 1985, nr 5

„Statystyka Pracy”, 1937, z. 3

„Statystyka Pracy”, 1938, z. 1

Teoria i praktyka podziału, praca zbiorowa pod red. Z. Moreckiej, Warszawa 1988

Weinzieher S., Płace stałych robotników rolnych w r. 1932/1933, „Statystyka Pracy”, 1933, z. 2

Wojtyniak J., Podział rodzin robotniczych według zamożności, „Statystyka Pracy”, 1938, z. 3

Zatrudnienie w gospodarce narodowej 1988, „Statystyka Pracy”, Materiały Statystyczne 56, 1988

Żarnowski J., Społeczeństwo Drugiej Rzeczypospolitej 1918-1939, Warszawa 1973

20. -

cbs 126394

CENTRALNA BIBLIOTEKA
STATYSTYCZNA - GUS

002470